

VÖRÖS, ÉS FEHÉR

A VÖRÖS ÉS FEHÉR URALOM HÁTORSZÁGA
• 1919 VIDÉKEN •

Vörös és fehér
A vörös és a fehér uralom hátszaga – 1919 vidéken

A Magyar Nemzeti Levéltár
Veszprém Megyei Levéltára kiadványai 30.

VÖRÖS ÉS FEHÉR

A VÖRÖS ÉS A FEHÉR URALOM HÁTORSZÁGA
1919 VIDÉKEN

Szerkesztette
Nagy Szabolcs

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Veszprém, 2013

A kötet megjelenését támogatta a

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztette
Nagy Szabolcs

Nyomdai előkészítés
Nagy Szabolcs

Borítóterv
Gáty István

© Szerzők
© Szerkesztő
© A Magyar Nemzeti Levéltár
Veszprém Megyei Levéltára
Minden jog fenntartva

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

Nagy Szabolcs

A „KLERIKÁLIS REAKCIÓ” EGY FÉSZKE A KOMMÜN ALATT

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VESZPRÉMBEN 9

Szűts I. Gergely

POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI VISZONYOK MISKOLCON

ÉS DIÓSGYŐRBEN 1919-BEN 25

Kerepeszki Róbert

ÉBERSÉG

AZ ELLENFORRADALMINAK VÉLT FOLYAMATOK „KEZELÉSE” A TISZÁNTÚLON 45

Krisch András

ELLENFORRADALMI MEGMOZDULÁS SOPRONBAN?

GAZDAPOLGÁR-TÜNTETÉS, 1919. ÁPRILIS 3. 59

Gottfried Barna

A SZÉKELY HADOSZTÁLY „KÖVETKEZMÉNYEI” A TISZÁNTÚL ÉSZAKI FELÉN 69

Bene János

NYÍREGYHÁZA ROMÁN MEGSZÁLLÁSA 1918-1919-BEN..... 79

Cseh Géza

SZEMET SZEMÉRT...

A FEHÉRTEROR JELENSÉGEI SZOLNOKON..... 95

Előszó

A Veszprém Megyei Levéltár, amely 2012 ősze óta a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeként működik, évek óta foglalkozik Veszprém megye, s tágabban Magyarország történetének első világháborút követő megrázkódtatásaival. Munkatársaink egyéni kutatói érdeklődése mellett, sőt annak eredőjeként Katochvil Károlynak, a Székely Hadosztály egykori parancsnokának egy szerencsés véletlen folytán intézményünk őrizetébe került hagyatékát kell említenem. Ez a maga nemében egyedülálló irategyüttes volt az, amely Nagy Szabolcs levéltáros érdeklődését a korszak, s annak helyi és országos eseményei iránt elmélyítette. Ennek az elköteleződésnek köszönhetően az intézmény évek óta színvonalas programokkal, beszélgetésekkel, filmvetítéssel emlékezik meg a világháborút lezáró trianoni békediktátumról. Megtörtént a hagyaték feldolgozása, amelynek eredményeképp 2008-ban nagyszabású nemzetközi konferenciával idéztük fel Veszprémben és Csíkszeredában a Székely Hadosztály történetét, majd a konferenciát követően a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárral és a nyíregyházi Jósza András Múzeummal közös vándorkiállítást készítettünk a témáról. E kötet szerkesztője 2011-ben publikálta Gottfried Barnával közös monográfiáját a Hadosztály történetéről.

Mindezek szorosan kapcsolódnak jelen kötethez, hiszen a Székely Hadosztály tevékenysége nem érthető meg a tágabb összefüggések, 1918–1919 tragikus eseményeinek ismerete és vizsgálata nélkül. Ehhez – látszólag – bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, mivel a második világháborút követően a kommunista diktatúra hősi előzményének tekintett Tanácsköztársaság országos és helyi történéseinek feldolgozása fontos szerepet játszott a rendszer identitásának formálásában. Az azonban már a kiadványok kézbevétele előtt is nyilvánvaló, hogy ezek döntő többsége ideológiai alapon közelít a témához, abennük foglalt történetek, eszmefuttatások sajátostükrön keresztül adják vissza a múlt eseményeit. A rendszerváltást követően – érthető okokból – csökkent a Tanácsköztársaság iránti érdeklődés. Mindezeknek köszönhetően a nagyszámú feldolgozás ellenére az érdeklődőknek a forrásokhoz kell fordulniuk, hogy választ kapjanak a kérdéseikre. A források pedig – többek közt – ott találhatók a levéltári raktárak mélyén. Feltárásuk a levéltáros, megszólaltatásuk a történész feladata.

2012 tavaszán megtartott konferenciánkon vidéki levéltárosok vállalkoztak arra, hogy megvizsgálják a világháborút követő évek helyi eseményeit elsősorban a levéltári dokumentumok tükrében, így remélve árnyaltabb képet tárni a történeésekről az érdeklődők elé. A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tarthatjuk most kezünkben. A kötetben olvasható hét tanulmány közül öt foglalkozik a tanács hatalom működési mechanizmusával, amelynek hangsúlyos részét képezte hatalom megtartása érdekében a lakosság megfélemlítése, az úgynevezett vörösteror. A szerzők kiemelt feladatuknak tartották, hogy bemutassák azt a társadalmi közeget, amelyben a sokszor Budapestről vezényelt tanács hatalom megkezdte működését. Így válik érthetővé a szereplők viselkedése, legyen szó akár a korábbi vezetők, tisztségviselők és az új hatalom együttműködéséről, egymásmellettéléséről, akár az olykor tetteges konfliktusokról. A vidéken csak egy-két hónapig regnáló új hatalom viselkedése időközben többnyire gyökeresen megváltozott. Az írások bemutatják e változások logikáját is, a helybeli és a máshonnan, jellemzően a fővárosból érkezett kommünárok eltérő viszonyulását a helyi társadalomhoz.

A fennmaradó két tanulmány a Tanácsköztársaság bukását közvetlenül követő időszakra fókuszál. A bukás elsődleges oka a román megszállók katonai túlereje volt, azonban az idegen katonaság fogadtatása egyértelműen jelzi, a Tanácsköztársaságnak nem volt társadalmi bázisa, a kötet alcímét idézve, vidéki hátországa. A vörösterort azonban nem követte az élet normalizálódása – sem ott, ahol a megszállók tartósan berendezkedtek, sem ott, ahol a magyar különítményesek vették kezükbe az irányítást. Az ő tevékenységük azonban – a bemutatott példák erre utalnak – éppúgy nélkülözötte a széles társadalmi támogatottságot, mint a korábbi időszak eseményei.

A konferencia előadói, egyben a kötet szerzői az események országos szinten történő értelmezése helyett a helyi közösségek tapasztalatainak leírására vállalkoztak. Így egyszerre szól a kiadvány a történészszakma művelőihez, illetve a saját és szűkebb pártiájuk múltja iránt érdeklődő közönséghez.

Köszönetet kell mondanunk a Nemzeti Kulturális Alapnak, amely mind a konferencia megrendezését, mind a kötet megjelentetését támogatta.

Veszprém, 2013 márciusa

Hermann István
igazgató
A Magyar Nemzeti Levéltár
Veszprém Megyei Levéltára

Nagy Szabolcs

A „KLERIKÁLIS REAKCIÓ” EGY FÉSZKE A KOMMÜN ALATT
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VESZPRÉMBEN

A Tanácsköztársaság történetével kapcsolatban a rendszerváltás óta meglehetősen kevés új munka íródott.¹ Az azt megelőzően, különösen a Kádár-korban – például az események 50. évfordulóján, 1969-ben – nagy számban megszületett művek pedig az ismert okok miatt nem szolgálhatnak a közvélemény számára objektív ismereti forrásként. Mindennek ellenére azt mondhatjuk, hogy azok, akik még a rendszerváltás előtt jártak iskolába, nagyjából ismerik a Tanácsköztársaság főbb eseményeit, vezetőit, van egy, ha nem is teljesen reális képük az országos történésekről. Ugyanez nem állítható a vidéki eseményekkel kapcsolatban. Bár a különböző „helytörténetírói mozgalmak” keretében a megyék, nagyobb települések jó részének 1919-es történelmét feldolgozó munkák is megszülettek, ezek jóval kevésbé vannak jelen a köztudatban, mint az országos eseményeket leíró társaik.² Éppen ezért meglehetősen homályos képpel rendelkezünk 1919. vidéki eseményeivel kapcsolatban, nem nagyon látjuk át azokat a társadalmi rétegeket, folyamatokat, érdekeket, szándékokat, melyek a Tanácsköztársaság mellett, illetve ellen hatottak. Pedig ezek véleményem szerint éppolyan jelentőséggel bírnak a központi események, folyamatok megértésével kapcsolatban, mint akár a külpolitikai, vagy a hadügyi fejlemények. Magam a következőkben egy nyilván (mivel minden település, régió egyedi sajátosságokkal bír) sok tekintetben különleges, mégis analógiák keresésére, általánosabb következtetések levonását eredményező vizsgálódásra is alkalmas településnek és környékének, a korabeli Veszprémnek a történetét szeretném vázolni.

¹ Ezek közül említhetjük a nem a témára fókuszáló, de jellege miatt mégis sok ismeretanyaggal szolgáló, több egyetemen tankönyvként használt Romsics Ignác-féle művet (Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*. Bp., Osiris, 1999.). A vörös és fehér terror témájával újabban Bödök Gergely foglalkozik (pl. Bödök Gergely, *Vörös és fehér – Terror, retorzió és számonkérés Magyarországon 1919–1921. Kommentár* 2011. 3. sz. 15–31.).

² Pl. L. NAGY 1961., CSABA 1959.

A korabeli Veszprém

Az események ismertetése előtt – a történesek megfelelő viszonyrendszerbe történő helyezéséhez – szükséges néhány szót ejteni a korabeli Veszprémről is. Az 1919-es város egy az átlagosnál kisebb létszámú (1920-ban 15.586 lakos)³ megyeszékhely volt, sem országosan, sem a Dunántúlon nem tartozott a legjelentősebb települések közé, de bizonyos szempontból (pl. majd 30%-kal több lakos, illetve jóval nagyobb iparosodottság) még a megyében is túltett rajta. Témánk szempontjából fontos, hogy jelentős számú munkást foglalkoztató üzeme alig volt, (az államosítás, ún. szocializálás alsó határát jelentő minimum 20 főt foglalkoztató üzem egy sem) ipara inkább kézműves, kisipari jellegűként jellemezhető. Mint az egyik legősibb püspöki székhely esetében természetes, hagyományosan erős volt a katolikus egyház befolyása a társadalomra. Ez a felekezeti arányokban is tükröződött, a lakosság több mint 82%-a katolikus volt, szemben például a megyei számarányokkal, vagy a hagyományosan protestáns fellegvárnak számító Pápa 65%-ával.⁴

A klérus egyébként is nagy súllyal volt jelen a helyi közéletben, a városban nagyszámú egyházi személy élt és működött. Az oktatásban – a minden településen fellelhető katolikus felekezeti alsóbb iskolákon kívül – két, apácarendek által működtetett leánynevelő, s egy férfi rend által fenntartott fiúiskolán keresztül is szerepet vállaltak. A város lapja is a püspökség támogatásával jelent meg. Emellett a püspökség gazdasági jellegű intézményei is nagy súllyal voltak jelen a város életében. Így elmondható, hogy a város értelmiségének jelentős hányada állt közvetlen vagy közvetett egyházi alkalmazásban, illetve a lakosság egyéb rétegei is különböző okokból kifolyólag napi kapcsolatban álltak az egyházzal.

Külön dolgozat lapjaira kívánczik, de a folyamatok érzékeltetéséhez mégis szükséges néhány szót ejteni a március 21-ét megelőző veszprémi politikai helyzetről. A helyi nemzeti tanács létrejöttéről a következőképpen tudósított a helyi lap:

„Ide, hozzánk is elért az új idők szelleme. Oh, itt e régi, a kuruc ősök szent hagyományaiban erősödött hazafias színmagyar városban nem kellett sokat csíholni. [...]

Ez a lelki tűzijáték itt minálunk csütörtök este kezdődött. [...]

Ifjúság s katonaság gyűlt össze a Szabadságtéren s eskü mellett hűséget fogadtak a Nemzeti Tanácsnak, hűséget a Szabadságtéren a magyar szabadsághoz! Tisztek, katonák nemzeti kokárdával s virággal cserélték föl a sapkarózsát, majd nemzeti zászló

³ 1930. évi népszámlálás. *Demográfiai adatok*. Bp., Stephaneum 1932. 33. (népesség), 132. (vallás).

⁴ Az előző jegyzetben idézett forrás 15. oldala szerint az ország 51 megyei városában összesen 1.204.265 laktak, az átlag lakosságszám tehát 23.613 fő volt.

alá tömörülve a Hymnusz fenséges szárnyalása alatt, kiadott jelszóra dr. Rainprecht Antal volt főispán lakása elé vonultak.

Az üdvözlésre a volt főispán buzdító szavakkal válaszolt. Gyönyörű képét rajzolta a független magyarság szebb jövőjének, amelyért harcoltak, véreztek, meghaltak a hősök. Megvallotta politikai hitét, mely a közelmúltban arra készítette, hogy új kormány alakulásakor főispáni székét önként elhagyja. A hallgatókat az eszmék mellett kitartásra, magatartásban higgadságra, megértésre, a személy- és vagyonbiztonság tiszteletére buzdította. A jobbára katonákból tömörült lelkes tömeg erre visszafordult, a Szabadi-úton dalolva végig haladt s békésen elosztott.

Ugyanaz a hangulat, mely csütörtökön élt a lelkekben, nyilvánult meg pénteken is városunk lakosságán. Délután két órakor gyülekeztek a helybeli honvéd bakák, tüzerek és a többi katonák a tisztikar vezetése alatt.

Eljöttek a polgárok is, persze a fiatalság sem hiányozhatott. Népgyűlést tartottak Rainprecht Antal dr. elnöklete alatt. Ő megnyitójában örömteli napnak jelezte a mait, mely meghozza teljes állami életünket. Bírálatot mondván a múlt politikai rendszeren, arra kérte a megjelenteket, hogy legyenek méltók a nap eseményeihez. Ugyanebben a szellemben szólalt fel Óvári Ferenc dr. orsz. képviselő. A tisztikar nevében Beöthy Dezső százados beszélt a katonaságnak és népnek. Lélekbe markolóan, meggyőzőleg hívta fegyelemre a bajtársakat. A tetszés, mely szavait kísérte, mutatta, hogy megértésre találtak. A katonaság egy szívvel-lélekkel ígérte, hogy a honvéd név dicsőségéhez hű marad. Utána Hajagos Imre a veszprémi polgárság, Neumayer Imre az országos szociáldemokrata párt, Bertalan László a dijnokok és irodatisztek egyesülete nevében üdvözölte a megjelenteket s nyomatékosan kötötték lelkükre, hogy minden rendzavarástól tartózkodjanak. Komjáthy László polgármester a város nevében mondott üdvözlést s bejelentette, hogy a város szintén csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz [...]

A Nemzeti Tanács veszprémi szervezete.

A Nemzeti Tanács táviratban tudatta a törvényhatóságok vezetőivel, hogy a kormányhatalmat átvette. Ez a távirat nálunk csak péntek délelőtt juthatott az illetékes hivatal fők kezébe. Dr. Bittó Károly alispán, dr. Komjáthy László polgármester, dr. Rainprecht Antal s dr. Óvári Ferenc a katonaság s polgárság jelenlétében megalakították a Veszprémi Nemzeti Tanácsot. Elnökké dr. Rainprecht Antalt választották. A megalakult Nemzeti Tanács határozta el a délutáni népgyűlést, amelynek lefolyásáról más helyen számolunk be.

Az Országos Nemzeti Tanács elrendelte a polgárőrség megalakítását. A veszprémi Nemzeti Tanács ezt a rendeletet tegnap délelőtt fogadtatott. A tanács ülésén jelen voltak fogadalmat téve, már beléptek a veszprémi polgárőrségbe. Délután falihirdetmény jelent meg, mely a polgárságot lelkes szózáttal hívja, hogy a város közrendjének, élet- és vagyonbiztonságának védelmére lépjen be a polgárőrségbe.”⁵

⁵ Veszprémi Hírlap 1918. XI. 3. 2.

Mint az idézetből is kitűnik, azt lehet mondani, hogy Veszprémet gyakorlatilag érintetlenül hagyta az Őszirózsás forradalom. Ugyanazok a politikai szereplők, tisztviselők vezették a várost 1918 ősze után is, akik már évek-évtizedek óta megtalálhatóak voltak posztjukon. Ezt az állítást a helyi nemzeti tanács összetételén túl alátámasztják az „ellenérdekelt felek” közlései is. Ezen körülmények miatt mind az utókor marxistái (pl. Csaba Imre, a megyei lap múlt rendszerbéli főszerkesztője),⁶ mind pedig a kortárs forradalmárok (pl. Próder István rendőrségi fogalmazó) keseregtek. Próder, mint írja, egyenesen undort kapott, mégpedig háromszor. Először, mikor látta az 1918 őszi megalakult megyei nemzeti tanács összetételét, melyben ugyanazok vitték a prímet, mint korábban, a forradalom előtt. Másodszor a helyi Károlyi-párt összetétele láttán kapott undort, harmadszor pedig a szociáldemokraták és kommunisták egyesülése után létrehozott Magyarországi Szocialista Párt helyi szervezetébe belépni kívánók láttán.⁷ S csakugyan, még 1919 márciusa is a helyén érte mind Bibó Károly alispánt, mind Komjáthy László polgármestert, mind Török Gyula rendőrkapitányt. A nemzeti tanácsokba beválasztott kisszámú szociáldemokratán, Károlyi-párti politikuson kívül szinte csak Rainprecht Antal kormánybiztos számított az új idők politikusának, ám ő sem egyértelműen tekinthető a forradalom feltétlen támogatójának, korábbi és későbbi pályafutása alapján sokkal inkább egy mindenkivel szót értő, ugyanakkor mindkét oldaltól meglehetősen távolságot tartó, mai kifejezéssel élve „harmadik utas” személyiségként értékelhető.⁸

Ez a „kádertiány” egyébként később is jellemző volt, rányomta bélyegét a kommün teljes helyi történetére. Példaként említhető, hogy a forradalom előtt pozícióba jutott dr. Lányi Sándor államügyész nemcsak 1918 ősze, de 1919. március 21. után is helyén maradhatott, s bizony alig titkolt tevékenységet fejtett ki a kommunisták által üldözött személyek, például a helyi túsók érdekében. Ez utóbbiakat gyakorlatilag védőőrizetben tartotta, hogy ne kerülhessenek a városban működő vörös keretlegények kezére. Vagy említhetjük a helyi forradalmi törvényszék összetételét is, amely bár munkásokból verbuválódott, de tagjai „ideológiailag annyira képzetlenek voltak”, olyannyira nem mertek elrugaszkodni az emberi jó ízlés és humánus által diktált döntésektől, hogy a Veszprémbe vetődő, a központi irányelvekkel jobban tisztában lévő elvtársak (pl. Szamuely László) nyíltan megfeddték őket gyengekezűségükért.⁹

⁶ CsABA 1959. 42–62.

⁷ *Vörös Zászló* 1919. IV. 5. 4.

⁸ Személyére vonatkozóan vö. bővebben az MNL VeML könyvtárában őrzött, 8989. számú, *Dr. Rainprecht Antal* című gépelt kéziratban található szűkszavú életrajzot.

⁹ CsABA 1959. 198.

A Tanácsköztársaság helyi vezetői

Ez a „szervezetlenség”, káderhiány magasabb szinten is jelentkezett. Veszprémben például nem tudott a két baloldali pártszervezet egyesülni, mivel egész egyszerűen nem volt helyi kommunista párt.¹⁰ Hasonló volt a helyzet a március 23-án megalakult háromtagú direktóriummal is. Ez Beóthy Dezső tényleges századosból, a helyi katonatanács elnökéből, Jankovics Lajos vasmunkásból, a szocdemek helyi vezetőjéből és Roland Ferenc cipészből állt. Közülük kezdetben csak Roland értékelhető a Tanácsköztársaság feltétlen politikai hívének, Beóthy hamarosan (valószínűleg mivel másra számított a pozícióval kapcsolatban, korábban nem látta át a helyzetet) otthagyta tisztségét, s később az ellenforradalmi időkben is aktív katonatiszt maradt (többek között a Veszprém Megyei Levéltár mai épületében működő, Jutasi Altisztképző parancsnoka is volt). Jankovics pedig egy kiscgazda gyűlésen, meghívott előadóként még nem sokkal a kommün kikiáltása előtt is a kommunisták ellen agitált.

A megyei tisztviselői kar következő szintjének – a forradalmi tanácsnak – a tagjait a direktóriummal egy napon jelölték ki, személyüket az alábbi hirdetmény ismertette a lakossággal:

„Hirdetmény!

Tudomásvétel és alkalmazkodás céljából tudatjuk mindenkivel, hogy a veszprémi katona- és munkástanács e vármegye területére alábbiakban kinevezte a forradalmi tanácsot:

Élelmezési népbiztos Neumayer Imre, helyettese Mihályfi János. Sajtóügyi népbiztos Szigethy Ferenc, helyettese Mezriczky László. Közlekedési népbiztos Erdős Béla, helyettese Szalai Ferenc. Igazságügyi népbiztos dr. Hajós Zoltán, helyettese dr. Kántor Iván. Katonai népbiztos Schandl Géza, helyettese Hibala Dezső. Közegészségügyi népbiztos Farkas Ernő, helyettese Bujdosó János. Mezőgazdasági népbiztos Czeiner János, helyettese Schindler Mihály. Köznevelési népbiztos Neumann Sándor, helyettese Magyar József. Közbiztonsági népbiztos Simon Antal, helyettese Rimpek Lajos. Pénzügyi népbiztos Mentler Mihály, helyettese Winkler Károly”.¹¹

Az új magisztrátusok a rendszer ideológiájának megfelelően természetesen döntő többségükben a hivataluk ellátásához szükséges elméleti képzettséget nélkülöző, kétkezi munkások voltak, mint ahogy erről meglehetősen szarkasztikus stílusban Gutheil Jenő katolikus pap, a kommün későbbi krónikása is beszámolt. „Az állítólag vasmunkás Jankovics és Róland cipész elvtársak megyefőnöki szerepbe jutnak, amolyan főispánfélék, Neumayer nyomdász elvtárs a

¹⁰ CsABA 1959. 62-66.

¹¹ Közli: GUTHEIL 1920. 6.

közélelmezést irányítja nagy hozzáértéssel, Rimpek írnok elvtárs valami alispánféle nagyhatalomképp' tűnik föl, Farkas Ernő volt kereskedősegéd, a munkásbiztosítás tisztviselője a közegészségügynek lesz népbiztosa, amely üggyhöz csak helyettese, Bujdosó kőműves elvtárs érthet többet. Magyar József cipész elvtársunkat egész múltja, készsége menthetetlenül a közoktatásügy élére erőszakolja, s hogy a közbiztonság is jól érezze magát, hát ezt meg Simon Antal mindkét nembeli szabómester veszi szakavatott kezeibe.”¹² Azt azonban semmiképpen sem lehet kijelenteni, hogy (egy-két kivételtől eltekintve) az új tisztviselők nagy buzgalommal láttak volna hozzá a rájuk bízott területek „forradalmasításához”. Valószínűleg jó néhányuk (Beöthyhez hasonlóan) ismerethiányban szenvedett Kun Bélák szándékait illetően, erre utal az is, hogy rövid időn belül sokuk önként távozott tisztségéből, s ezen pozíciókban a teljes időszakban rendkívül nagy volt a fluktuáció. A városban a Tanácsköztársaság ideológiája még a legfelsőbb szinteken is nagyon nehezen és nagyon lassan nyert teret.

Ez, a saját szempontjukból nézve tarthatatlan helyzet hamar feltűnt a budapesti központban is, így kiküldték Veszprémbe Lusztig Arnold 29 éves nyomdászt, hogy rendezze a viszonyokat, erősítse a város és a megye elkötelezettségét. Lusztig valószínűsíthetően jelentős veszprémi gyökerekkel rendelkezett, nővére, Rosenfeld Sámuelné még a két világháború között is Veszprémben élt.¹³ Korábban voltak már veszprémi munkásmozgalmi kapcsolatai, a háború előtt szakmájában is dolgozott a városban, és bekapcsolódott az ottani munkásszervezetek tevékenységébe, majd Korvin Ottó utasítására 1919 elején többször felkereste Veszprémet, hogy irányítást nyújtson a helyi munkásmozgalmi erőknek. Ebből az időből eredeztethető jó kapcsolata a direktórium egyetlen elkötelezett tagjával, Rolanddal.¹⁴

Az ő megjelenésének dátuma, március 29. jelentette tulajdonképpen a városban a proletárdiktatúra kezdetét. Helyi működése még a '45 utáni egy pártrendszer alatt sem volt egyértelműen pozitív megítélésű. A már említett Csaba Imre egy munkájában mentegeti Lusztigot, hogy szándékai tulajdonképpen jók voltak, csak eszközei nem bizonyultak mindig helyesnek.¹⁵ Lusztig ugyanis érzékelve, hogy a város közvéleménye nem áll egyöntetűen a kommün mellett, több drasztikus intézkedéssel igyekezett az ellenforradalmi erők megerősödésének elejét venni. Egyik első cselekedetként leváltotta a fentebb már említett, és a direktórium létrejötte után is hivatalában maradt polgármestert, alispánt és rendőrkapitányt a tisztségéből, majd radikálisan

¹² GUTHEIL 1920. 11.

¹³ PIL VI. 686. f. Lusztig családjának írt leveleiben több alkalommal említi Veszprémben élő nővérét, valószínűleg biztonsági okokból azonban nem közvetlenül, hanem Budapesten élő apósán keresztül tartotta vele a kapcsolatot. Lusztig nővére Veszprém rendezett tanácsú város 1926. évi házjegyzéke szerint a Fenyves utca 12 sz. alatt lakott (MNL VeML V. 177.).

¹⁴ CSABA 1963. 272.

¹⁵ CSABA 1963.

fellépet az olyan „ancien régime”-ből visszamaradt kihágásokkal szemben, mint például az iskolákban történő vallásoktatás. Lusztig – bár felkérték – kezdetben nem lett tagja a helyi direktóriumnak, szándékosan kívül, s így felülállóként kívánt mutatkozni, hangsúlyozta, hogy döntéseihez nem a veszprémi munkásságtól, hanem a budapesti központból kapta meg a felhatalmazást. Első cselekedeteinek egyikeként, április 1-én plakátokat helyeztetett el a városban, melyekben felsorolták mindazon tűzokat, akik naponta kötelesek megjelenni a politikai megbízott előtt, s személyükben, halálbüntetés terhe mellett feleltek a megye nyugalmáért.¹⁶

Terror

Ugyancsak Lusztig nevéhez köthető, a főleg Budapestről érkező egyénekből verbuvált – saját szóhasználatukkal is terroralakulatként aposztrofált – erők városi megjelenése. Ezeket Lusztig – a városi proletáruralom fenntartása mellett – saját testi épségének megóvása céljából is szükségesnek látta lerendelni. Az első hullám, az úgynevezett tengerészek Lusztiggal közel egy időben, április 3-án jelentek meg a városban, s rögtön a tehetősebb kereskedők, iparosok házaiba erőszakkal behatolva fosztogatni kezdtek. Viselkedésük, tevékenységük nyomban kiváltotta a teljes városi lakosság rosszsallását (beleértve a baloldali érzelmű polgárokat is).¹⁷ A pár kétes elem hamarosan elhívatott vezetőt is kapott Pervanger Mihály személyében. A 27 éves, szegedi illetőségű Pervanger az első világháborúban szintén tengerészként szolgált, majd 1918 végén nemzetőrnek állt. A Tanácsköztársaság egyik leghírhedtebb különítmény parancsnokával, Cserny Józseffel még a tengerészetnél ismerkedett meg. Cserny a proletárdiktatúra kitörése után rögtön megkereste Pervangert, és Vágó Béla népbiztos személyi testőrévé nevezte ki. Pervanger ezután politikai megbízást teljesítve részt vett egy bécsi, kommunista tengerészek számára rendezett fórumon, majd visszatérve ismét Cserny szolgálatába állt. A Cserny-csoport kegyetlenkedései, sorozatos visszaélései miatt már ekkor is a Tanácsköztársaság mérsékelt vezetői támadásainak kereszttüzeiben állt. Csernyék tevékenységének alapvetéseit jól jellemzi a taggá válást megelőző eskütétel, melyről Pervanger a következőképpen számolt be: „Cserny József, mint mindegyik Lenin-fiúhoz,¹⁸ úgy hozzám is a felvétel alkalmával a következő kérdéseket és feltételeket intézte, illetve közölte. 'Meg tudod-e ölni édesanyádat? Meg tudod-e ölni édesatyádat?' Mire a fölvetel alkalmával 'Igennel' kellett válaszolnom. Erre Cserny így folytatta: 'Innen kilépés már nincs, mert aki innen kilép azt mi tesz-

¹⁶ GUTHEIL 1920. 15.

¹⁷ CSABA 1959. 124.

¹⁸ Valójában Lenin-fiúknak a Szamuely-féle csapatot nevezték. Vö. KONOK 2010. 78.

szűk el láb alól. Az én parancsomra meg kell ölni azt akit én kijelölök – illetve ahogy kifejezte magát – ‘gajdeszra küldeni’.”¹⁹ Pervangert belépése után parancsnoka Hajmáskérre küldte aknavetőt vételezni,²⁰ itt találkozott vele Lusztig, s felismervén benne a kitűnő terrorparancsnokot, rögtön kikérte a veszprémi terroristák vezetésére felettesétől. Veszprémbe jobb keze a már az első „tengerész” hullámmal a városba érkezett 22 éves Csomor Gábor lett.

A „szokványosnak” mondható rekvirálásokon, fosztogatásokon, túszejtésen kívül Lusztig, Pervanger és Csomor nevéhez köthető egy sokkal fajsúlyosabb bűntett is. Április végén híre kelt, hogy a korábbi hadügyminiszter, a kommunisták ellenségének számító Festetics Sándor szülőhelyén, Dégen bujkált. Lusztig Arnold ennek kapcsán személyesen fogta el Szigeti András dégi kocsmárost, akit egyrészt Festetics bujtatásával, másrészt szökésének segítségével vádolt meg. A foglyot előbb Veszprémbe szállította, majd nem tudni miért, Pervangerrel úgy döntöttek, hogy Csomorral kivégeztetik. Utasításuknak megfelelően Csomor április 27-én kocsissal együtt rekvirált egy szekeret, majd az „elíteltet” maga mellé ültetve, Balatonkenese irányába hajtatott. Innentől mesélje tovább a történeteket Csomor. „Balatonkenesén túl a Siófokra vezető országúton megálltunk, Szigetit a kocsiból kiszállítottam és megparancsoltam Herczegnek [a rekvirált szekér kocsisának – a szerző], hogy a hazulról velem vitt villanydróttal kösse hátra a kezeit [...] Ezt megelőzően útközben – Kenese mellett – egy zsidó temetőből egy kb. 5 kg súlyú emlékkövet vettem magamhoz, s arra villanydrótot kötöttem. Szigeti megkötöztetése után azonnal megparancsoltam Herczeg bérkocsisnak, hogy azonnal távozzon, ki el is távozott, és meghagytam neki, hogy a történetekről senkinek szólni ne merészeljen, mert akkor ő is le lesz tartóztatva. Ezután én Szigetit a Balatonba vittem kő nélkül – mert azt elindulásunk után kb. 15 lépéssel eldobtam – térdig érő vízben egy kis kiemelkedő kősziklára [...] leültünk és Szigeti engem kérlett, hogy nem-e lehetne megszökni, és ha ebben segítségére leszek sok pénzt ad és boldoggá tesz. Erre én azt kérdeztem tőle, tudna-e olyan helyet ahol nem találnák őt meg, mire kijelentette, hogy biztos helyet nem tud. Erre aztán ő arra kért, ha már meg kell halnia, menjek el apjához Dégre, és mondjam meg apjának, hogy a temető kapujától jobbra egy szilfának a tövében általa elásott ékszereket vegye fel és azok 1/3-ad részét adja menyasszonyának. Ezen kérésének teljesítését megígértem. Ezután ő is, ti. Szigeti kért, hogy végezzek vele, hogy ne szenvedjen. Erre én a mellett ülő Szigetinek azt mondtam, hogy düljön hátrább, revolverrel a fejére célozva rálöttem, azonban revolverem nem talált, újból rálöttem ugyancsak fejére célozva és ezúttal lövésem fején találta úgy, hogy ülő helyéből lecsúszott, s erre én azt gondolva, hogy nem halt meg nekimentem, s rajta több szúrást ejtettem rohamkéssel, s midőn

¹⁹ BFL VII. 5.c. 2567/1920.

²⁰ BFL VII. 5.c. 2567/1920. Vallomásaiban az eseményeket összekeverve, a Fery Oszkár-féle letartóztatás másnapjára teszi a hajmáskéri útját, mely nyilvánvalóan képtelenség, hiszen e szerint annak időpontja június 19. lenne.

láttam, hogy meghalt, Pervanger Mihály terrorparancsnok utasítása folytán neki bal fülének cimpáját levágtam.”²¹ A fülcimpát ezután Csomor gyalog Veszprémbe hozta, mivel – mint annak idején Castaldo bérencei Fráter Györgyével – ezzel kívánta bizonyítani a gyilkosság megtörténtét. Pervanger a fülcimpa átvétele után bement Lusztighoz, majd rövid tanácskozás után kifizették Csomor számára az 5000 koronás vérdíjat.²²

Lusztig veszprémi bukását is főleg a terrorcsapat tevékenysége okozta. Miután április 30-án, Böhm Vilmos hadsereg főparancsnok rendeletében országszerte feloszlatta a terroralakulatokat, Budapestre utazott meggyőzni a kommün vezetőségét, hogy a reakciós fészekben szükség van a rend fenntartásához Pervangerékre. Az ekkor nagyon erős terrorellenes hangulatban azonban kérését nem teljesítették, s bár még május 12-ig többször visszatért a megyébe (a később tárgyalandó devecseri eseményeknél is jelen volt), az ellene megindult vizsgálat után más posztra helyezték. A két veszprémi főbűnöst, Csomort és Pervangert is letartóztatták, és Budapestre szállították, ahol azonban rövid idő múltán Vágó Béla népbiztos személyes utasítására mindkettejüket szabadon engedték, s így azok tevékeny részt vállalhattak a Cserny és Szamuely vezetése alatt rövid idő múltán újból aktívan tevékenykedő terroralakulatok cselekedeteiből.²³

A kommün és az egyház

Az, hogy Veszprém – amely püspöksége révén a katolikus egyház egyik fontos városának számított – valóban reakciós fészkek, nem tűnt kétségesnek a budapesti vezetés előtt. Nagy hangsúlyt helyeztek mind Lusztig regnálása alatt, mind a későbbiekben az egyház helyi befolyásának megtörésére. Mint már említettük, Lusztig rögtön a városba érkezése után túszoikat jelölt ki a helyi prominens személyiségek közül, akik személyükben, életükkel feleltek az esetleges ellenforradalmi eseményekért. A túszszedést kihirdető plakáton²⁴ első helyen szerepelt Rott Nándor püspök neve, mint aki túsztársaihoz hasonlóan köteles naponta megjelenni Lusztig előtt. Április 2-án, első találkozásukkor a politikai megbízott rögtön közölte a püspökkel gyanúját, miszerint az egyházmegye papjai mindenütt ellenforradalmi agitációkat folytatnak, konkrétan meg is nevezve három települést, Márkót, Alsóörsöt és Bársonyost, ahonnan illetően értesüléseket szerzett. A vádak nem kellően megalapozott voltát mutatja, hogy, mint a püspök nyomban meg is jegyezte,

²¹ BFL VII.5.c. 2567/1920.

²² BFL VII.5.c. 2567/1920.

²³ BFL VII.5.c. 2567/1920.

²⁴ VÉL A/46. 1831/1919.

a három településből egy, Alsóörs teljesen református, egy másik, Bársonyos pedig a Pannonhalmi Főapátságához tartozó volt...²⁵

Rott Nándor egyébként a kömmün alatt kiadott körleveleinek tanúsága szerint kiemelt figyelmet fordított egyházmegyéjében a nyugalom fenntartására. Őva intette papjait a politizálástól, az ellenforradalmi buzdítástól.²⁶ Szavainak meglehetősen fogantja lehetett, mivel alig-alig maradt ránk olyan adat, miszerint a mindenütt éberrel ügyelő vörösök papokat lázításon kaptak volna. Mindösszesen az enyingi s a bándi plébánosról terjedtek el utóbb alaptalanul bizonyult hírek, illetve egy esetben, a zirci ciszterek által adminisztrált tósokberéndi plébánia plébánosát, Czapáry Lászlót tartóztatták le hasonló vádak miatt. Czapáryt Pervangerék május 1. környékén több napig egy veszprémi pincében tartották fogva, s csak azután szabadult, hogy a terroristák elhagyták a várost.²⁷

A Veszprémben található nagyszámú egyházi intézményt azonban ezután is állandóan zaklatták, leginkább az Országos Vallásügyi Likvidáló Hivatal helyi szerveinek tevékenysége által. Ez a hivatal mindenütt összeírta az egyház ingó és ingatlan vagyonát (egészen a falusi lelkészek baromfiállományáig) s azokat államosítani kívánta. A kömmün után a püspökség bekérte plébániáiról a bizottság helyi tevékenységével (és egyéb atrocitásokkal) kapcsolatos jelentéseket amelyek tanúbizonyága szerint viszont a rendelkezésre álló rövid idő alatt aránylag kevés helyen sikerült az egyházi vagyont államosítani.²⁸ Ezzel párhuzamban folyamatosan igyekeztek az egyház helyi jelenlétét visszaszorítani, szociális, tanító tevékenységét ellehetetleníteni. Július közepén maga Fáber Oszkár, a piarista novíciusból lett antiklerikális mozgalmár, az előbb említett Likvidálási Hivatal országos vezetője²⁹ érkezett Veszprémbe az egyház ellen agitálni. Ennek ellenére úgy látszik, hogy a kömmün helyi vezetői rossz irányból számítottak a támadásra, a megyében előforduló, kis számú ellenforradalmi cselekmény nem volt köthető a katolikus egyházhoz.

Ellenforradalmi események

A sorok között olvasva, még a nyilvánvalóan erősen ellenőrzött tartalmú *Vörös Zászlóból* is kiderül, hogy a Tanácsköztársaság helyi támogatottsága legalább is megkérdőjelezhető volt. A július 5-ei számban például vezércikkben számol be az újság a rendkívül renyhe megyei párt és szakszervezeti életéről. De természetesen a „nem szervezett” vidékiek sem repesnek az öröm-

²⁵ GUTHEIL 1920. 16. VÉL A/46. 1826/1919.

²⁶ VÉL A/2., VÉL A/46. 1827/1919.

²⁷ VÉL A/46. szn./1919. Czapáry plébános november 1-én kelt levele.

²⁸ VÉL A/46. 895/1920.

²⁹ Bővebben: FAZEKAS 2001.

től, hogy választható ellenszolgáltatások nélkül (például valódi értékkel bíró „kék” pénz az értéktelen „fehér” helyett) váljanak meg mezőgazdasági termékeiktől. E miatt visszatérő probléma volt az élelmiszerhiány, mert mint az újság a Megyei Munkás Katona és Földművesegények Tanácsa júliusi üléséről beszámolva fogalmaz, az ott elhangzottak szerint a legnagyobb gond, hogy a falusiak nem szeretik a rendszert, a szesztilalmat, a fehér pénzt, ezért szabotálnak, nem látják el a városiakat. Tejjel hizlalják a disznót, feketén kereskednek az élelmiszerrel. Ezt a jelenséget a tanács álláspontja szerint minden eszközzel fel kellett volna számolni.³⁰ A szesztilalom különösen sok embert érintett érzékenyen. Tomor József dobai földműves például azért volt kénytelen a forradalmi törvényszék elé állni, mert munka közben bort ivott, és kapásainak is adott.³¹ A rendszer szigorú keze azonban saját embereire is lecsapott. Szatmári István politikai megbízottat háromhavi fogházra ítélték, miután az a Jutasi állomáson részegen randalírozott.³² Mindezen feszültség azonban jó ideig csak a felszín közelében volt érzékelhető, nyílt mozgalommá, ellenállássá nem fejlődött.

Az első jelentősebb „ellenforradalmi” esemény 1919. április 29-én zajlott Veszprémben, mikor enyingi gazdák érkeztek több tucat szekéren a városba, hogy kiszabadítsák a megyei direktorium által fogva tartott két enyingi túszt. Bár a terrorcsapat tagjai ekkor még Veszprémben voltak, nem vállalták fel a nagyszámú enyingi földművessel való konfrontációt, a direktorium a két túszt szabadon bocsátotta.³³

Nem sokkal ezután, a megyei kommün történetének egy sokkal véresebb, mind vörös, mind fehér oldalról ikonikussá emelt eseménysora következett, az úgynevezett devecseri ellenforradalom. Devecserben az elmaradt földosztás, a szociális nehézségek, s nem utolsósorban Hertzl József helyi politikai megbízott túlkapásai miatt meglehetősen nagy volt az elégedetlenség. Miután május 5-én híre kelt, hogy a román és a csehszlovák csapatok összehangolt támadása Kun Béláék uralmának végét jelenti, pár helybéli úgy döntött: lépni kell, a település éléről el kell távolítani a vörösöket. Az ellenforradalom bázisát egyébként pont azok az alacsonyabb sorú helyi földművesek, kézművesek alkották, akiknek a propaganda szerint a forradalom legfőbb támogatóinak kellett volna lenniük. Az események egyik mozgatórugója Torma Károly kovácmester, vörösőr volt, s a Vörös Őrség többi tagja is szinte egyöntetűen csatlakozott a felkeléshez. Maga az „ellenforradalom” egyébként abból állt, hogy a fent említett ellenforradalmárok május 5-én este körbejártak a faluban, s összefogdosták a köztudottan hithű kommunistákat, s egy fáskam-

³⁰ *Vörös Zászló* 1919. VI. 11. 2.

³¹ *Vörös Zászló* 1919. IV. 5. 3. Őt egyébként később felmentették, mert nem tudta, hogy cselekménye előírásokba ütközik.

³² *Vörös Zászló* 1919. VII. 18. 3.

³³ GUTHEIL 1920. 43.

rába zárták őket. A volt helyi adminisztratív vezetőket, a járási szolgabíró, s egyéb, a későbbi propaganda alapján az ellenforradalmi bázishoz tartozó személyeket csak ezután keresték fel házaikban, s értesítették az eseményekről. Az események kapcsán küldötteket menesztettek a szomszéd településekre is, megpróbálván rábírní azokat is a „fehér” fordulatra. Másnap ünnepi népgyűlést tartottak a faluban, majd a népharag egyre inkább fellángolt, s a vörös foglyokat komolyan fenyegetni kezdte a meglincselés veszélye. Ettől a sorstól csak Belák Endre főszolgabíró határozott fellépése mentette meg őket.

Az ellenforradalom azonban már délutánra csődöt mondott. A devecseriek délfelé értesültek róla, hogy a Kun Béla rendszer mégsem bukott el, s a környébeli települések sem rázták le magukról a vörös uralmat. Innentől kezdve felfegyverkezve várták a közeli városokból érkező vörös támadást, mely délután, a pápai vörös huszárok képében meg is érkezett. Vezetőjük, Adolf Iván huszárfőhadnagy együtt érzett a felkelőkkel, bement a településre, s azt ajánlotta, hogy a hangadók meneküljenek el, ő pedig embereivel színel meg szállja a települést, hogy ezáltal okafogyottá váljon más, kegyetlenebb csapatok bevonulása. A tárgyalások közben azonban Veszprém felől is megérkeztek a vörös csapatok (akik időközben tudomást szereztek Adolf „árulásáról” is), s egyből tüzet nyitottak a településre, majd megszállták azt. A megtorlás még aznap a gyanúba fogott emberek kínzásával, összeverésével kezdődött, s rögtön egy halálos áldozattal is járt. A devecseri illetőségű vöröskatona, Markos János egy társával, Kovács Józseffel a településen portyázva két menekülő alakot pillantott meg, akikre rálőttek.³⁴ A lövések hatására az egyik menekülő, Bőnyi Gyula rögtön elterült, mire Markos odalépett hozzá, puskatussal többször fejbe csapta, ezután értékeket keresve átkutatta a magatehetetlen embert. Majd *„a sértett megmotozása után Kovács azt tanácsolta, hogy szúrjuk ki a szemeit, mire kihúztuk a szuronyainkat [...] és előbb én a jobb szemét szúrtam ki, aztán Kovács a bal szemét. Ekkor még élt a sértett és vizet kért, mire Kovács tanácsára mindketten belevizeltünk a szájába.”*³⁵

A szörnyű büntett után másnap, 7-én reggel, az időközben Pápáról érkezett kommunista vezetőköl álló vésztörvényszék is megkezdte a kihallgatásokat. Késő délelőtt megjelent Budapestről Szamuely László, a hírhedt Tibor öccse is, s felhatalmazása értelmében kezébe vette a megtorlás irányítását. Két embert, Baják István tanítójelöltet és Ferenczi Lajos földművest még aznap felakasztottak. Krassovszky Gyula, volt devecseri, időközben Herendre áthelyezett tanítót maga Lusztig fogta el búvóhelyén, majd összeverte és Szamuely elé szállította. Öt is felakasztották. Somogyi János földművest pedig golyó általi halálra ítélték. A Tanácsköztársaság bukása után az elkapott felelősök egy részét kivégezték. A Horthy-korban a devecseri áldozatok-

³⁴ BFL VII.5.c. 208/1920.

³⁵ BFL VII 5.c. 208/1920.

nak hamar kultusza alakult ki, mint ahogy '45 után a Devecser miatt elítélt kommunisták emlékét is nagyon élénken ápolták.³⁶

A devecseri ellenforradalommal a rövid ideig tartó veszprémi enyhülés ismét fagyosabb légkörbe váltott. Az időközben eltávolított Lusztig helyét az a Szabó Gáspár, a forradalom kezdete óta Pápán működő, egyébként rendszeren Budapesten élő géplakatos vette át, aki a devecseri megtorlás egyik fő alakja volt, a foglyok kínzásában személyesen is élen járt. Az alig egy hónappal később, a Tolna megyében található Tamásiban kitört ellenforradalmi események leverésére – hasonló irányú tapasztalata okán – kézenfekvőnek mutatkozott a veszprémi Vörös Őrséget kirendelni, melyet ezúttal is személyesen Szabó vezetett. A rendteremtés itt három ember felakasztásával járt.³⁷

A városban ilyen jellegű események nem zajlottak. A kommün elleni legjelentősebb mozgalom, a vasutasok június 3-án kezdődött sztrájkja volt. Nem veszprémi gyökerű jelenség volt ez, a városiak csak csatlakoztak a Szombathelyről kiinduló, a Dunántúl több városában teret nyert kezdeményezéshez, melynek célja az volt, hogy a kommün legfőbb bázisául szolgáló fővárost a szállítás szabotálása által kiéheztessék. A mozgalomhoz kisvártatva csatlakoztak a veszprémi köztisztviselők, postások, távírdászok is, így karhatalmat kellett vezényelni a városba. Ezek június 5-ére letartóztatták a főkolomposoknak kikiáltottakat, s elkezdték kihallgatni őket, mely eljárások „eredménye” végül egy végre nem hajtott halálos ítélet lett.

Az utolsó nagyobb, a Tanácsköztársaság ellen zajlott helyi esemény a július 10-ei asszonylázadás volt.³⁸ Aznap reggel, a már eddig is sokat nélkülöző lakosságnak a piacon bejelentették, hogy a húshiány miatt le kell szállítani a húsadagot. Erre a tömeg megkergette a bejelentő intézőbizottsági elnököt, s egy részük a csereüzlet elé vonult. Erről azt kell tudni, hogy abban csak élelmiszerre lehetett iparcikket cserélni, iparcikket-iparcikkre nem, így a mezőgazdasággal nem foglalkozó városi lakosság azon része, mely önálló iparos sem volt, gyakorlatilag semmilyen árucikkhez, sem élelmiszerhez, sem iparcikkhez nem juthatott hozzá. Bár az üzletet az éber alkalmazottak idejében bezárták, a tömeg megrohanta és feltörte azt, majd ezután fosztogatás kezdődött. A zavargásnak a Vörös Őrség csak nagy nehezen tudott véget vetni. Ez – az egyébként Várpalotán is megismétlődő, s ott halálos áldozattal is járó esemény – jól mutatta, hogy a kezdeti érdektelenség után a városban és környékén gyakorlatilag véglegesen a kommün ellen fordult a közhangulat. Intő lehetett a kommün vezetői számára az is, hogy ezekben az esetekben egyértelműen a

³⁶ Például CSABA 1959., illetve számtalan egyéb, a múlt rendszerben íródott mű. A vörös terror helyi áldozatainak kultuszát sok devecseri ma is élénken ápolja.

³⁷ CSABA 1959. 96.

³⁸ GUTHEIL 1920. 76.

Tanácsköztársaság legfőbb társadalmi bázisának számító városi szegény/munkás rétegek lázadtak fel, ők voltak azok, akik leginkább tűrhetetlennek érezték sorsukat.

Végijáték

Mint ahogy az egész országban, úgy Veszprémben is a román katonaság előrenyomulása vetetett véget a vörös uralomnak. Augusztus 1., a Peidl-kormány megalakulása után rendkívül ingataggá vált a helyzet. Ahogy március 21-én, úgy akkor is rendkívül lassan értek el vidékre a bizonytalan, sokszor egymásnak ellentmondó hírek, ami több tragikus esetet eredményezett. A megbukott rendszer erői nem mindenhol látták át a vereség mértékét, így több helyütt elkeseredett utóvédharcokba kezdtek. Ennek köszönhető, hogy a mai Veszprém megye területén, a vörös uralomnak tulajdonítható okból elhunyt 13 fő majdnem fele, 6 személy a Tanácsköztársaság bukása után esett a vörösök áldozatául. Ide sorolható a már említett, augusztus 2-án lelőtt két várpalotai asszony, Hamen Jánosné és Horváth Istvánné, a Homokbödögen augusztus 3-án meggyilkolt Czizmadia Károly, a másnap, Lovászpatonán megölt Nagy Jenő plébános és az 5-én, Tapolcán vöröskatonák által halálra sebesített Pethő István és Rosenberg Géza is.³⁹

A veszprémi direktórium sem könnyen mondott le hatalmáról. Augusztus 2-án a Budapestről érkezett hírek hatására kommunista ellenes hangulat uralkodott el a városban, ekkor még a vörös katonák könnyen szétzavarták az utcán gyülekezőket. Több személyt őrizetbe is vettek a kommün ellenes megmozduláson való részvételük miatt. Aztán szép lassan kezdtek elszívárogni a bukott rendszer prominensei, legtöbbjük Budapestre távozott bízva abban, hogy ott a tömegben elvegyülve nem lesz, aki felismerje őket. Augusztus 6-án, a Peidl-kormány lemondásával végleg fordult a kocka, a nyíltan ellenforradalmi Friedrich rezsim támogatását a háta mögött tudva az új veszprémi fehér karhatalom is ellenakciókba kezdett. Első körben letartóztatták többek között Jankovics Lajost, Roland Ferencet, Próder Lászlót és dr. Sági Edét mint a Tanácsköztársaság helyi vezetőit, de a letartóztatás jogszerű feltételeinek hiánya miatt már másnap szabadon engedték őket. Az ismét hivatalba lépett régi-új alispán, dr. Bibó Károly ragaszkodva a törvényességhez nem engedte a megtisztulási folyamatot rögtön jogtalansággal kezdődni.⁴⁰

A Tanácsköztársaságot követő jogi, illetve talio elvek mentén zajló megtorlás Veszprém megyei történetének ismertetése jelen munkának nem témája.

³⁹ Az adatok VÁRY 1993. alapján.

⁴⁰ GUTTHEIL 1920. 110–112.

Azt egyrészt a múlt rendszer szakirodalma, nem utolsósorban a mártírtéremtés szándékával bőven feldolgozta,⁴¹ másrészt az akkoriaknál némiképp objektívabb szemléletmód mentén jelen dolgozat szerzőjének tervei közt is szerepel elkészítése. A teljesség igénye nélkül: a három főalak, Lusztig, Szabó és Jankovics további sorsa három irányt vett. Lusztig előbb Németországba, majd a Szovjetunióba menekült, több mint egy tucat kolhoz függetlenített párttitkáráként halt természetes halált a 30-as években. Jankovicsot szabadon engedése után Budapesten újra elfogták, s később a Veszprémi Törvényszék életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte.⁴² Szabóra ugyanezen szerv halálbüntetést rótt ki, mint ahogy más, Veszprém környékén súlyosabb cselekményeket elkövető vörösöket (pl. Pervanger, Csomor) is halálra ítélték az ellenforradalmi bíróságok.⁴³

A „rendteremtés” után a Tanácsköztársaság helyi működése egyre távolabbi, (rossz)emlékké vált. Augusztus 16-án bevonultak Veszprémbe a román megszálló erők, s csak október első napjaiban távoztak. A „dicsőséges 133 nap” után újabb másfél hónap elnyomatás következett. Jellemző azonban a helyi közvéleménynek a két eseménysorhoz való viszonyulására, hogy míg a románok távozta után ismét cenzúrázatlan sajtó az idegen megszállás árnyoldalaira alig-alig fecsérelt szót, addig a kommün időszakában a veszprémi polgárok által elszenvedett sérelmeket szinte naponta idézte cikkeiben...⁴⁴

⁴¹ Például CsABA 1959., L. NAGY 1961.

⁴² GUTHEIL 1920. 112–113.

⁴³ BFL VII.5.c. 8931/1919.

⁴⁴ A témáról bővebben: NAGY 2011.

Felhasznált források és irodalom

BFL (Budapest Főváros Levéltára)

VII.5.c Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntetőpercek.

PIL (Politikatörténeti Intézet Levéltára)

VI.686.f. Lusztig Arnold iratai.

VÉL (Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár)

A/2. Litterae Circulares.

A/46. Acta Dioecesisana.

CSABA Imre 1959. *A Tanácsköztársaság Veszprém megyében*. Veszprém.

CSABA Imre 1963. *A Tanácsköztársaság veszprémi kormánybiztosa*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. Veszprém. 271–276.

FAZEKAS Csaba 2001. A Fáber-Apáti per : A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségre vonása 1920-ban. In Bana József szerk.: *Bűn és bűnhődés*. Győr, Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. 17–42.

GUTHEIL Jenő 1920. *A kommunisták uralma Veszprémben*. Veszprém.

KONOK Péter 2010. Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösteror–fehérterror. *Múltunk* 2010. 3. 72–91.

L. NAGY Zsuzsa 1961. *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon*. 1919. Bp.

NAGY Szabolcs 2011. Az 1919. évi román megszállás Veszprémében. In *Veszprémi Szemle* 12 évf. 19. sz. 29–38.

VÁRY Albert 1993. *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Bp.

Szűts István Gergely

POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI VISZONYOK MISKOLCON ÉS DIÓSGYŐRBEN 1919-BEN

1919. március 21-én a kora esti óráktól folyamatosan érkeztek a helyi szociáldemokrata és kommunista párt képviselői a miskolci *Reggeli Hírlap* szerkesztőségébe. A néhány órával korábban megjelent hírek, amelyek szerint Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot, nagy izgalmat keltett nemcsak az itt összegyűlték, hanem a város vezetőinek körében is. A szerkesztőségben tartott hosszas tanácskozást követően egy olyan, a helyi erőviszonyoknak megfelelő háromtagú direktóriumot alakítottak, amelyben két szociáldemokrata mellett egy, ekkor még súlytalan kommunista is szerepet kapott. Másnap délelőtt azután összehívták a város irányítóit, és a lehetséges forgatókönyvekről kezdtek tárgyalni úgy, hogy közben a fővárosból alig, vagy egymásnak ellentmondó hírek érkeztek.

Igaz ugyan, hogy a Tanácsköztársaság politikatörténetének országos és helyi, máig főként még ideológiai alapon megírt krónikáit ismerjük, azonban ezek alapján aligha tárhatóak fel az egyes közösségek történetei.¹ Csúpn eseménytörténeti megközelítésből nem érthetőek meg az adott településen történtek, ahhoz fel kell tárnai a kiváltó okokat és a helyi társadalmat állandóan formáló összetartó és széthúzó erőket. Tanulmányunkban éppen ezért az 1919-ben Miskolcon és Diósgyőrbén történt eseményeket a hétköznapiak felől igyekszünk megközelíteni, hangsúlyozva, hogy a Tanácsköztársaság alatt történtek nem önmagukban, hanem összefüggő társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok részeként értelmezhetőek leginkább. Éppen ezért különös hangsúlyt kell, hogy kapjon a két település társadalmi jellegzetességeinek, politikai viszonyainak valamint látható/láthatatlan kapcsolat-hálóinak feltárása.

¹ Ahogy az ország legtöbb településén, így természetesen Miskolcon is nagyszabású helytörténetírói mozgalom indult a Tanácsköztársaság 50. évfordulójának tiszteletére. Ennek során számos kézirat, tanulmány és monográfia született. Ezek közül a korszaknak megfelelően erősen túlidealizált, de az eseménytörténeti alapinformációkat tüzetesen összegyűjtő Lehoczky Alfréd könyvét érdemes kiemelni. LEHOCZKY 1969.

Bár a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélárugyár közigazgatásilag Diósgyőr község része volt, mégis térbeli közelsége valamint gazdasági és kulturális kapcsolatai révén inkább a vármegyei központhoz kötődött. A vasgyár jelenléte természetesen jelentősen befolyásolta nemcsak Miskolc, hanem Diósgyőr község életét is. Emiatt az 1919-es esztendő vizsgálata során fontos feltárni, hogy a nagy ipari komplexum, az ott élő közel hatezer ember milyen szerepet játszott az események menetében.

Miskolc társadalma az 1910-es években

Borsod vármegye székhelye – a 19. század utolsó harmadától kezdve – kiváló földrajzi fekvésének köszönhetően egyre inkább a régió kereskedelmi központja lett. Mindez a lakosság lélekszámának alakulásában is megmutatkozott, hiszen 1870-hez képest 1910-re szinte megduplázódott az itt élők száma.² Bár Északkelet-Magyarország pénzügyi és kulturális központja továbbra is Kassa maradt, ennek ellenére Miskolc és Diósgyőr ipari és kereskedelmi befolyása érzékelhetően növekedett.

A századforduló táján a vármegyeszékhely két legjelentősebb vállalata, a MÁV Miskolci Javító Műhelye, illetve a Miskolci Gőzmalom Részvénytársaság volt. Ezek együttesen több ezer embert foglalkoztattak. Az iparban alkalmazottak nagy része azonban mégsem itt, hanem közepes méretű vállalkozásokban, illetve döntően önálló kisiparosként dolgozott. Ugyanez igaz a kereskedelem területére is, hiszen itt is főként kiskereskedők alkották a piac szereplőinek zömét.

Miskolc földrajzi fekvéséből adódóan hosszú ideje a térség meghatározó piacközpontjának számított. Az Alföld és az Északi-középhegység találkozásánál elterülő településen ennek megfelelően jelentős számú kereskedő és iparos élt. Közülük többen hamarosan a helyi polgárság elismert tagjai és a városi politikai élet fontos szereplői lettek. Ez pedig azzal járt, hogy – más településektől eltérően – Miskolcon a politikai szereplők társadalmi státusza sokszínűvé vált, hiszen a vármegyei arisztokrácia mellett, – akik közül csak kevésnek volt saját háza a városban – nagykereskedők és iparosok is helyet kaptak a döntéshozatalban.³

A borsodi megyeszékhely társadalma etnikailag homogénnek tekinthető, hiszen a lakosság majd 96%-a, közel 49.100 ember vallotta magát magyarnak. Emellett tótok (szlovákok) és németek éltek még viszonylag nagy számban a városban.⁴ Felekezeti szempontból már sokkal színesebb a kép, hiszen a

² Míg 1870-ben 21.535 főt regisztráltak a városban, addig húsz esztendővel később 32.288 személyt, 1910-ben pedig már 51.459-et.

³ TÓVÁRI 2003. 698.

⁴ 1910-ben 51.459 fő regisztráltak a városban, akik közül 49.099 magyarnak, 948 németnek,

Magyarországon bevett egyházak mind jelentős közösségekkel rendelkeztek. A római katolikusok a 43%-át, a reformátusok 28%, az izraeliták 20%, az evangélikusok és a görög katolikusok pedig 4-4%-át alkották a lakosságnak.⁵ Bár a helyi népesség egészéhez viszonyított számarányuk folyamatosan csökkent, ennek ellenére a 18. század végén betelepült görög származású ortodox közösség még korszakunkban is jelentős befolyással bírt a város kereskedelmi életében.

Bár vallási szempontból meglehetősen heterogén képet mutatott a város, ennek ellenére vagy éppen emiatt nem lett egyik felekezeti meghatározó központja sem. Eger, Debrecen és kulturális szempontból Kassa közelsége sok szempontból korlátot jelentett a város számára. Erre példa, hogy a helyi polgárság már a 19. század utolsó évtizedeiktől megfogalmazta igényét egy saját, önálló egyetemre, ennek létrejötte azonban békeidőben nem valósulhatott meg. A város felsőoktatási intézményt végül kényszerű okokból az 1918-as és 1919-es események következtében fogadhatott falai közé.

Diósgyőr társadalma az 1910-es években

A vármegyei központtól alig néhány kilométerre fekvő Diósgyőr – az egykori mezőváros – vizsgált időszakunkban már csak nagyközségi jogállással bírt. Mégis a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyárnak köszönhetően a 19. század második felétől egyre jelentősebb ipari központnak számított. Ez annak tulajdonítható, hogy a 18. század közepén a Fazola Henrik által alapított őskohó termelése az 1860-as évektől új lendületet vett, és Ómassa helyett egy másik, kedvezőbb helyen állami támogatással nagyüzemi vas- és acélgyártás indult meg. A következő évtizedtől a vasútépítéshez és nagy állami beruházásokhoz szükséges alapanyagokat és késztermékeket egyre nagyobb arányban a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyár készítette. A századfordulóra az ipari létesítményekben már olyan nagyszámú munkásság dolgozott, hogy új lakások építésére is szükség volt. Ekkortól kezdve épültek az európai viszonylatban is jelentősnek számító komfortos, jellegzetes vörös téglás egy- illetve kétszintes házak, amelyek önálló kolóniát alkottak Miskolc és Diósgyőr között. A gyár alkalmazottai oktatásáról, művelődéséről és egészségéről is igyekezett gondoskodni. A településrésznek külön fiú- és leányiskolája, kisdudóvája, kórháza, fürdője, tisztai kaszinója és egyéb közösségi terei valamint a hitélethez szükséges saját templomai voltak.

749 tótnek (szlovák), 156 ruténnek, 97 oláhnak (román) és 390 egyéb anyanyelvűnek vallotta magát. 1910-ES NÉPSZÁMLÁLÁS 222.

⁵ Az 1910-es népszámlálás szerint 22.005 római katolikus, 14.196 református, 10.291 izraelita, 2583 evangélikus és 2123 görög katolikus élt a városban. 1910-ES NÉPSZÁMLÁLÁS. 222.

Az 1910-es népszámlás alkalmával Diósgyőr nagyközségben 17.221 személyt regisztráltak.⁶ A település Miskolchoz hasonlóan anyanyelvi szempontból homogénnek számított, igaz valamivel kisebb, 88%-os magyar többséggel. Mellettük 1271 (7,3%) tótot (szlovákok) illetve 572 németet (3,3%) regisztráltak még.⁷ Ezek a számok Diósgyőr nagyközség teljes egészére érvényesek, ennél a Vasgyárban azonban jóval színesebb volt a kép. Ennek oka, hogy a korábban ideérkezett vezetők, mérnökök többsége német, míg a munkásság egy jelentős része olyan szlovák származású személy volt, akik ekkorra már, ha nemzeti identitásukban nem is, de nyelvükben kétségkívül magyarrá váltak.

Érdekes ugyanakkor, hogy a megyeszékhelyhez képest vallási szempontból homogénebb közösséget mutatnak a népszámlálási eredmények. E szerint Diósgyőr összlakosságának többsége, 69%-a római katolikus, 18%-a református, 7%-a evangélikus, az izraeliták, a görög katolikusok és az egyéb vallásúak száma pedig 5% alatt maradt.⁸

Diósgyőr lélekszáma kétségkívül jóval meghaladta a nagyközségek, sőt egyes vármegyei székhelyek lakóinak számát is, elsősorban azért, mert a település négy nagyobb területi egységből tevődött össze. A diósgyőri vár körül kialakult településmag volt valójában maga Diósgyőr, ám mellette ide tartozott még a néhány kilométerre fekvő Pereces-bányatelep, a Diósgyőri Vasgyár, illetve a Miskolchoz közel eső Új-Diósgyőr is. Talán a települések nevéből is érzékelhető, hogy itt különböző struktúrájú és társadalmi státuszú „községreszekről” volt szó. Témánkból adódóan a következőkben csupán két településrészről, a térben és mindennapi életritmусában is egyaránt elkülönülő Pereces-bányateleppel és a már részben bemutatott Vasgyárral kívánunk foglalkozni.

A Diósgyőr nagyközségben regisztráltak közül több mint 5000-en a Vasgyárban, míg 2800-an a bányatelepen éltek. A perecesi aknákból kitermelt kőszén fontos nyersanyaga volt a vasgyári kohók működtetésének, emiatt a két településrész szoros munkakapcsolatban állt egymással.

A vasgyár társadalmával kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy vizsgált korszakunkra számos olyan jól képzett szakmunkás dolgozott már itt, akik a megfelelő fizetésnek és presztízsnak köszönhetően bizonyos polgári értékrendeket követtek. A vasgyárban volt ugyanis egy, döntően német származású műszaki értelmiségi réteg, aki irányításával és mentalitásával közvetlenül is hatott az itt élőkre. Részben ennek is köszönhetően számos kulturális, sport- és társadalmi egyesület működött ekkor a kolóniában.

⁶ 1910-ES NÉPSZÁMLÁLÁS. 220.

⁷ 1910-ES NÉPSZÁMLÁLÁS. 220.

⁸ 1910-ES NÉPSZÁMLÁLÁS. 221.

Emellett természetesen az 1890-ben alakult Magyar Szociáldemokrata Pártnak is nagy támogatottsága volt munkásság körében. A párt vezetősége azonban, úgy tűnik mégsem volt teljesen elégedett a vasgyári munkásság szervezettségével, erre utal, hogy az 1898-ban megalapított helyi sejt munkáját többször is kritizálták. A diósgyőri szociáldemokraták mozgalmi élete békésnek volt tekinthető, ezt bizonyítja, hogy az első világháborúig komolyabb sztrájkok nem zajlottak a Vasgyár területén. Amennyiben mégis, az elégedetlen munkásság és a vezetőség az esetek többségében rövid idő alatt képes volt kompromisszumokat kötni. A helyi szerveződések kontrollálása azonban nem elsősorban a már kialakult konfliktus megfelelő kezelésén, hanem a megelőzésen múltott. A rendvédelmi hatóságok ugyanis kiemelt figyelemmel fordultak a Vasgyár felé, hiszen a baloldali mozgalmak potenciális tűzfészékét látták benne. Ennek megfelelően igyekeztek a nem kívánt szerveződések még idejében elfojtani, úgy, hogy arányaihoz képest jelentős számú csendőr és rendőr látott el szolgálatot a gyár, illetve a kolónia területén.

A háború (utó)hatásai

A háború első éveiben még az európai frontoktól távol fekvő ország néhány városa, így például Miskolc is viszonylag korán megtapasztalhatott bizonyos békeidőktől eltérő jelenségeket. Mivel a város az északkeleti vasúti fővonalon feküdt, ezért már 1914 őszétől, majd különösen a következő évtől kezdve, a Galíciából és Bukovinából érkező menekültáradat egyik tranzitállomása lett. Az Osztrák–Magyar Monarchia központjába, Bécsbe tartó menekültek egy része rövid ideig a városban tartózkodott, így ellátásukról, elsősorban élelmezésükről előbb az állam, majd a város volt kénytelen gondoskodni. Ez természetesen alaposan megterhelte Miskolc amúgy is szűkös városi pénztárát.⁹ A következő három évben valamelyest enyhült a keleti tartományokból érkező menekültáradat, ám 1918 novemberétől egy újabb, sokkal jelentősebb és fájdalmasabb jelenség határozta meg nemcsak a város, hanem az ország mindennapjait is.

A vesztes Osztrák–Magyar Monarchia határait átlépve folyamatosan haladtak az ország belseje felé az utódállamok csapatai, akik elől a magyar érzelmű, addig a magyar állam szolgálatában állott alkalmazottak egy része hivatalát hátrahagyva menekült. Miskolc esetében földrajzi helyzetéből adódóan elsősorban a cseh–szlovák hadsereg offenzívája volt a közvetlen kiváltó ok. 1918 decemberétől már szórványosan érkeztek családok, azonban a következő hónaptól tömegesen, szervezett formában jöttek menekültek és

⁹A város polgármestere 1916-ban beadványban fordult a belügyminisztériumhoz a menekültek ellátásához szükséges központi támogatásért. MNL OL K148. 18621/1916.

kiutasítottak. Az ide érkezők és hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodók ellátása ismét komoly problémát jelentet a város számára. Különösen úgy, hogy 1918. október 31-től új vezetése volt a borsodi megyeszékhelynek. A Károlyi-kormány megalakulását követően Miskolcon is változások történtek, így például kinevezték kormánybiztosnak a Szociáldemokrata Párt helyi vezetőjét, Reisinger Ferencet.¹⁰ Reisinger a következő fél esztendő helyi eseményeiben kulcsfontosságú szerepet játszott, ezért személyiségét, kapcsolatait érdemes röviden kibontani. Ezt indokolja az is, hogy személyén, döntési mechanizmusain és kapcsolathálóján keresztül jobban megismerhetővé válik a Miskolcon és Diósgyőrben lezajlott események háttere.

Reisinger 1905-ben került a városba, ahol már a következő esztendőben a helyi SZDP tagság vezetőjévé választotta. Rövid időn belül hivatalnokként sikerült elhelyezkednie előbb a városi Munkásbiztosító Pénztárnál, majd 1914-től a miskolci közüzemeltetési vállalatnál. Ez utóbbi hivatalban egy éven belül igazgatónak nevezték ki. A köztudottan baloldali érzelmű Reisingernek alig tíz év alatt láthatóan jó kapcsolatot sikerült kialakítania a városvezetéssel és a helyi notabilitásokkal.

Az 1918. novemberi események egyik politikai következménye tehát az volt, hogy a kormánybiztos, azaz a helyi ügyek legfőbb intézője egy szociáldemokrata, Reisinger Ferenc lett. Véleményünk szerint ezzel a város korábbi vezetése nagyrészt egyetérthetett. Különösen úgy, hogy a napi ügymenetet kezelő tisztviselők a helyükön maradtak, így a mérsékelt kormánybiztosnak és a hozzáértő hivatalnokoknak köszönhetően nagyobb törés nélkül zajlott le az átállás.

A politikai váltás az egzisztenciájukat és településük rendjét féltő hivatalnokok számára nem okozhatott túlzott morális krízist, erre utal, hogy például a vármegyei tisztikar többsége rövid időn belül belépett a Szociáldemokrata Pártba.¹¹ A helyzetre jellemző, hogy nemcsak a városi és vármegyei alkalmazottak, hanem például Miskolc polgármestere, Szentpáli István,¹² illetve a vármegye országgyűlési képviselői is hivatalukban maradtak. A vasgyárban is hasonló volt a helyzet, itt a tisztikar tagjainak többsége belépett a Szociáldemokrata Pártba, ezzel tovább erősítve annak helyi társadalmi bázisát.¹³

¹⁰ Reisinger Ferenc (1880–1964) asztalos, a famunkások miskolci csoportjának vezetőségi tagja (1905), szociáldemokrata képviselő, a Miskolci Munkásújság szerkesztője, a Tanácsköztársaság alatt a munkástanács elnöke. 1922-től a MSZDP miskolci szervezetének titkára, 1922–1933 között országgyűlési képviselő. 1945 és 1947 között a belügyminisztériumban, belügyi titkárként dolgozott. 1951-ben letartóztatták, majd rövid időre börtönbe is zárták. 1964-ben hunyt el Halászbiban.

¹¹ SOMORJAI 2007. 20.

¹² Szentpáli István (1861–1924) 1892-től a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamaránál dolgozott, emellett pedig a középkereskedelmi iskolában is tanított. 1902-ben lett első ízben polgármester, majd 1912 és 1916 között országgyűlési képviselő. 1917-ben választották ismét polgármesterré, amely tisztséget 1921 novemberéig látott el.

¹³ *Reggeli Hírlap* 1918. XI. 22.

Ahogy arra már utaltunk, vizsgált településeinket térbeli közelségük valamint szövevényes politikai, gazdasági és társadalmi kapcsolataik miatt nem lehet külön kezelni. Erre példa a Miskolc központjában 1919. február 16-án rendezett nagygyűlés is, ahol a korabeli híradások szerint mintegy 40.000 ember jelent meg.¹⁴ Még ha túlzóak is az újságírói vélemények, a résztvevők számából és összetételéből jól látszik, hogy a mindkét település munkásságának jelentős részét adó üzemek képviseltették magukat a tömegdemonstráción. Az események szervezése Diósgyőr esetében a vasgyárban, míg a vármegyei székhelyen a MÁV Miskolci Javítóműhelyében zajlott.

A Tanácsköztársaság megalakításáig Miskolcon néhány személyi változtatástól eltekintve a régi hivatalnoki garnitúra maradt pozícióban. Igaz ugyan, hogy a január 20-án megalakított helyi néptanács, – amely a Nemzeti Bizottság feladatát volt hivatott átvenni – új képviselőkből állt, mégis a napi ügymenetet továbbra is a „régirend” kiszolgálói, a tapasztalt helyi politikusok és hivatalnokok vitték. A Vasgyárban másként alakult a helyzet, hiszen a helyi Nemzeti Tanács vezetői 1919 januárjában elbocsátották állásából Allender Henrik gyárigazgatót, illetve több vezető tisztviselőt, mérnököt.¹⁵ Helyére azonban nem politikust, hanem egy szakembert, Braunfeld Gyulát nevezték ki.

A települések politikai életét és közhangulatát természetesen meghatározták az országos események, azonban 1919 márciusa előtt az itt élőket elsősorban a közellátást megterhelő menekültkérdés, illetve az egyre realisabb veszélyt jelentő cseh megszállás foglalkoztatta.

„Vörös” hétköznapiak

1919. március 22-én délelőtt szociáldemokrata és kommunista politikusok, aktivisták megalakították a Borsod–Miskolci Munkások, Katonák és Földnélküli Parasztszegények Tanácsát.¹⁶ Bár a néptanácsnak kizárólag szociáldemokrata és kommunista érzelmű tagjai voltak, a hivatalos ügyek intézését egyelőre a hozzáértő és tapasztalt hivatalnokokra bízták. A hatalomváltás tehát nem járt azonnal teljes személycserével. Ennek legfőbb oka a városi baloldal erőviszonyaiban keresendő. Sem Miskolcon, sem pedig Diósgyőrben nem lett meghatározó a kommunisták szerepe, ami egyrészt a helyi szociáldemokraták társadalmi beágyazottságának és szervezettségének, másrészt pedig az itteni baloldali mozgalmak korábbi sikeres állami kontrolljának volt köszönhető. Különösen Diósgyőr esetében volt ez igaz, hiszen ahogy már utaltunk rá,

¹⁴ Reggeli Hírlap 1919. II. 18.

¹⁵ Allender Henrik 1910 decembere és 1919 januárja között vezette a Diósgyőri Királyi Acél- és Vasgyárat.

¹⁶ SOMORJAI 2007. 19.

a több ezer munkást foglalkoztató gyárban és kolóniában jelentős karhatalom állomásozott. Egy 1917-es sztrájk kapcsán kiderül, hogy békésebb hétköznapiakban is százötven csendőr igyekezett jelenlétével az esetleges szervezkedéseket felderíteni és megakadályozni.¹⁷ Ennek is köszönhető, hogy a miskolci kommunisták viszonylag későn, csak 1918 decemberében alapították meg szervezetüket helyi tanárok, tisztviselők és mesteremberek közreműködésével. A városban erős társadalmi háttérrel bíró szociáldemokraták azonnal igyekeztek gyengíteni a kommunisták szerveződéseit, például azzal, hogy nem engedélyezték az ifjú munkások gyűléseit. A kommunista városi sejt súlytalanságát jelzi az is, hogy helyben működő kádert nem találván, 1919 márciusában a mozgalmi múlttal ugyan rendelkező, de az olasz frontról éppen csak hazatérő Pelyhe Jánost nevezték ki vezetőnek.¹⁸ A következő hetekben megalakuló városi direktóriumnak négy tagjából is mindössze egy, a több évig távol lévő Pelyhe volt csak vállaltan kommunista.

Az újonnan megalakult városi vezetésnek problémák sokaságával kellett szembenéznie. Egyrészt a közellátás és a közéletelmzés már olyan kritikus stádiumba jutott, hogy a borsodi direktórium április 7-én tartott értekezletén Diósgyőr és Ózd mellett Miskolcot is az ellátatlan települések közé sorolta, és azonnali segítséget kért a budapesti vezetőségtől.¹⁹ A helyzetet tovább fokozta, hogy a folyamatosan érkező kiutasított vagy önként elmenekülő polgári lakosság mellett az ide áthelyezett állami intézmények elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Ehhez pedig lakhatásra, munkavégzésre alkalmas helyiségekre volt szükség. A direktórium vezetőjének, Reisinger Ferencnek bár lett volna lehetősége arra, hogy magánlakásokat rekviráljon, a súlyos társadalmi feszültségekkel terhelt város érdekében egyelőre inkább közintézmények, gyárak és üzemek helyiségeit vonta szocializálás alá. Ennek során például a város szállóiban csak engedéllyel és csak korlátozott számban tartózkodhattak vendégek, aminek köszönhetően a szobák többségében sikerült néhány menekült családot elhelyezni. Emellett a város laktanyáin kívül olyan üzemeket és raktárakat is birtokba vettek, amelyek ideiglenes szállást biztosíthattak akár több száz menekült, hajléknélküli számára is. Ilyen volt például a Guttman és Zeilendorfer-féle szövőgyár, ahol április második felében 35 munkáscsalád számára alkalmas helyiségeket rekviráltak és rendeztek be ideiglenesen.²⁰ Ez utóbbi esemény rávilágít arra is, hogy a Reisinger-féle

¹⁷ MNL BAZML IV.809.b. 10549/1917.

¹⁸ Pelyhe János 1890-ben született Egerben, 1914 augusztusában orosz hadifogságba került, négy év múlva tért csak haza, de már mint kommunista érzelmű vasesztérgegyes. Diósgyőrről alapító szervezője a KMP helyi csoportjának, és ő lett később a miskolci szervezet elnöke is. A Tanácsköztársaság után kilenc hónapig vizsgálati fogságban tartották, de az 1920-ban tartott főtárgyaláson végül felmentették.

¹⁹ SOMORJAI 2007. 22.

²⁰ SZABÓ 1976. 12.

vezetés a központi rendelkezéssel szemben csak jó két héttel később, április 7-én határozott az ipari- és bányauzemek államosításáról. Ennek megfelelően ekkor minden vállalat élére Szociális Termelési Népbiztosokat neveztek ki. A városi direktórium a rend és az ellátás biztosítása érdekében a központi rendelkezéseket a helyi viszonyokhoz alakítva igyekezett alkalmazni. Ebben segítségére volt a város régi és még ekkor is regnáló polgármestere, Szentpáli István valamint a hozzá lojális tisztviselők többsége.

Diósgyőrben, a helyi társadalmi és politikai viszonyok miatt másként ment végbe a „hatalomváltás”. Ennek első és lényeges objektív eleme az volt, hogy a vasgyárat és perecesi-bányatelepet önálló településnek kiáltották ki. A döntés legfőbb oka az lehetett, hogy mindkét újonnan létrehozott nagyközségben jelentős számú munkásság élt, akik egy része szimpatizált a kommunista tanokkal és kiáltványokkal. Az önállósult Vasgyárban elsőként a három hónappal korábban kinevezett, ekkora politikailag már megbízhatatlannak tartott gyárigazgatót és helyetteseit távolították el. Perecesen mindez lényegesen drasztikusabban zajlott le. Jeviczki György vasöntő vezetésével ugyanis a bányagazgatót és más vezető tisztviselőket erőszakkal távolítottak el pozícióikból és a településről. A helyi kommunisták vezetőjét alig fél évvel később a Miskolci Törvényszék bűnösnek találta izgatás vádjában, és ezért egy év tíz hónapos fogházra ítélte.²¹

A bizonytalan helyi politikai viszonyok, a román és csehszlovák fenyegetettség valamint a Tanácskormány hatalma elleni növekvő ellenállás miatt Garbai Sándor, a kormányzótanács elnöke, 1919 áprilisában Miskolcon és Diósgyőrben is nagygyűlést tartott. Garbai beszédében a forradalom fegyveres védelmét kérte a jelenlévőktől.²² A helyi direktórium képviselőjében Groszmann Zsigmond tett ígéretet a harc vállalására.²³ Miután három nappal később a csehszlovák csapatok átlépték a demarkációs vonalat, a nagygyűlésen elhangzottak már reális veszélyt jelentettek. A városi direktórium azonnal cselekedett és Rimóczy József volt rendőrkapitány vezetésével a Vörös Őrségbe integrálta a miskolci és megyei karhatalmi egységeket.

²¹ MNL BAZML VII.1f. 1919-B.3030.

²² *Reggeli Hírlap* 1919. IV. 22.

²³ Groszmann Zsigmond (1883-1931) Hernádszadányban született. Apja zsidó egyházi iskolába iratta, de onnan később eltanácsolták. 1913-ban elvégezte Miskolcon a felsőkereskedelmi tanfolyamot, s mint cipész dolgozott. 1918-tól a Szociáldemokrata Párt titkára, majd októberében tagja lett a Nemzeti Tanács Miskolci Végrehajtó Bizottságának. Szorgalmazta a néptanácsok létrehozását, majd a Tanácsköztársaság mellett agitált. 1919 májusában a csehek internálták, kiszabadulása után Kassán cipészként dolgozott. 1923-tól Ungváron szállodai portás, majd végül 1926-ban költözött vissza Miskolcra.

A csehszlovák megszállás

1919. május 1-én csehszlovák parlamentér érkezett a városba, majd még ugyanezen a napon Szentpáli István polgármester vezetésével egy négytagú bizottság tárgyalta a város átadásáról. Másnap a csehszlovák csapatok az egyezmény értelmében „békés” úton elfoglalták Miskolcot, majd pár nap múlva Diósgyőrt is. A két település megszállását követően a csehszlovák csapatok nem vonultak tovább, így a Vörös Hadsereg tíz-tizenöt kilométerre, a Bükk-hegység túloldalán alakította ki állásait. Nem messze tőlük, a Sajó bal partján pedig már az időközben előrenyomuló román csapatok állomásoztak. Miskolc politikai helyzete néhány nap alatt még bizonytalanabbá vált.

A megszálló csehszlovák erők ígéreteik ellenére azonnal hozzáláttak a kommunista rendszer felszámolásához, és számos politikai vezetőt őrizetbe vettek, majd internáltak. A bizonytalan hatalmi helyzet miatt a közellátás és közlekedés még inkább megoldatlan maradt, ezt érzékelve Angione ezredes – az Antant olasz megbízottja – személyesen fordult Prágához és Brünnhöz.²⁴ Az ellátást ezekben a napokban tovább nehezítette, hogy a várost nyugatról a magyar Vörös Hadsereg, délről pedig a román csapatok gyűrűje vette körbe, így hivatalosan csak a csehszlovákok által már megszállt északi, illetve keleti területekről lehetett ellátmányt szerezni. Ennek elősegítésére igyekeztek a vasúti forgalmat és a „szabad” polgári közlekedést is biztosítani. A csehszlovák parancsnokság az általa megszállt területekre utazási igazolványokat bocsátott ki, és ezzel együtt igyekezett a városban tartózkodó menekülteket is távozásra bírni. Bejelentésük természetesen újabb feszültségeket generált. Május 16-án a megszállók hivatalosan is bejelentették, hogy azok a személyek, akik a háború alatt, vagy 1918 novembere után a telepődtek le ideiglenesen a városban, azonnal hagyják el Miskolcot, különben karhatalommal hajtják végre a rendelkezést.²⁵ A menekülteknek 15 napjuk volt arra, hogy a vármegye székhelyéről távozzanak. Becslések szerint ekkor közel 1000 családról, tehát körülbelül 2000–3000 emberről lehetett szó. Közülük, ha hihetünk a cenzúrázott sajtó híradásainak mindössze 50 személy jelentkezett, és kapott utazási engedélyt korábbi lakhelyére.²⁶

A csehszlovákok a városi bejelentő hivatal nyilvántartása alapján, a magyar hivatalnokok és a rendőri erők látszólagos közreműködésével megpróbálták felkutatni a regisztrált menekülteket, ám ez sem hozott komoly eredményt. A városban tartózkodó több ezer menekült helyzetének kontrollálása, a helyi társadalom passzivitása miatt a csehszlovákok számára leküzdhetetlen feladatot jelentett.

²⁴ SOMORJAI 2007. 26.

²⁵ *Reggeli Hírlap* 1919. V. 17.

²⁶ SZÜTS 2009. 23.

A vasgyárban a megszállást követő napon, május 7-én a csehszlovák pénzügyminisztérium bányászati megbízottja megjelent, hogy birtokba vegye az ipari komplexumot. Krisko Buhos a vasgyári vezetők előtt kijelentette, hogy ettől a naptól kezdve a hivatalos nyelv a cseh lesz, és hamarosan megbízható mérnökök és tisztviselők fognak ide érkezni.²⁷ Ez a bejelentés természetesen hatalmas felháborodást és félelmet váltott ki a munkásság körében. A bizonytalan helyzetet tovább fokozta, hogy a csehszlovák parancsnokság elrendelte a férfi lakosság összeírását. A vasgyári alkalmazottak ebből egyértelműen a csehszlovák hadseregbe való besorozás előkészületeire következtettek. Másnap emiatt alig jelentkeztek munkára, kisebb részük otthon maradt, míg a korabeli híradások szerint több ezren a Bükk-hegység túloldalán állomásozó Vörös Hadseregbe szöktek át.²⁸ Pontos adatokat nem ismerünk, annyi azonban bizonyos, hogy a passzív ellenállás, és a fegyverekkel való átállás nyugtatlanságot hozott, és folyamatos fenyegettséget jelentett a megszállók számára.

Második direktórium

Május 20-án megkezdődött a diósgyőri és percesi önkéntesekkel kiegészült Vörös Hadsereg offenzívája a két település visszafoglalásáért. A Landler Jenő által vezetett V. hadosztály osztagai végül igen gyorsan, már a kora esti órákra birtokukba vették Miskolcot és Diósgyőrt.²⁹ Két nappal később a központi direktórium nevében Landler Jenő belügyi népbiztos keményen bírálta a korábbi, Reisinger-féle vezetést. A helyi kommunisták részéről megfogalmazott folyamatos kritikák, mint az elvhűség hiánya, a burzsoáziával való szoros együttműködés, a határozatlanság és a város feladása mind-mind szerepeltek a népbiztos beszédében. Május 24-én ezért Landler ideiglenesen Hirossik János kommunista vezetőt nevezte ki a helyi direktórium élére.³⁰ A megbízható és elvhű kommunisták hiánya miatt Hirossik azonban kénytelen volt Reisingert és Pelyhét is a vezetésben hagyni. Szerepük azonban egyre jelentéktelenebbé vált, erre utal, hogy az új népbiztos is elítélően nyilatkozott a Reisinger-féle éráról:

²⁷ SOMORJAI 2007. 26.

²⁸ BERÁNNÉ-ROMÁN 1978. 15.

²⁹ SOMORJAI 2007. 28.

³⁰ Hirossik János (1887-1950) tető- és palafedő munkás, az 1900-as évek elején belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. Ezt követően publicistája és szerkesztője lett a Népszavának és az Építőmunkásnak. 1918 őszén részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) megalapításában és rövid ideig első titkára is volt. A Tanácsköztársaság alatt a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja, a felszabadított területek kormányzója majd a Szlovák Tanácsköztársaság belügyi népbiztosa volt. 1919 augusztusa után rövid ideig bujkált, majd Bécsben szökött, ahol részt vett a KMP újjáalapításában.

„A régi közigazgatást átvette és szoros személyi nexusban volt a burzsoáziával.”³¹

A visszatért és összetételében egyre inkább megváltozott tanács hatalom – elődeikkel ellentétben – kemény kézzel látott hozzá a város irányításához. Ennek egyik első jeleként átszervezték a Vörös Őrséget, ahová ezután csak megbízható, kommunista érzelmű tagokat vettek fel.³² A nyíltan kommunistává váló karhatalom, valamint Hirossik mozgalmi múltja és rendelkezései komoly aggodalmat keltettek a város polgárságának körében. Különösen annak fényében, hogy az elvhű kommunista vezető nemcsak a helyi elvtársakkal, hanem a város munkásságával szemben is komoly kritikákat fogalmazott meg. *„Kispolgári város. A proletárságnak nagy része nem öntudatos, dacára, hogy szervezett, a másik része és ezek között a vezetők nagy része tisztán kispolgári gondolkodású. Forradalmi iniciativa teljesen hiányzik, a forradalmi készség is csak bizonyos opportunistas szempontok érvényesítése mellett juthat érvényre. [...] Azt tapasztaltam, hogy az itteni intéző bizottság, még a cseh megszállás ideje előtt, nem igen hajtott végre a kormányzótanácsi rendeleteket illetve bizonyos speciális mellékizzel hajtották végre. Úgyhogy a diktatúrát úgyszólván teljesen újra kell felépíteni.”*³³ Hirossik jelentéséből jól látható, hogy sem a korábbi baloldali vezetést, sem pedig a helyi munkásságot nem tartotta alkalmasnak a forradalom megvívására. Ezért az erő eszközével igyekezett a várost vezetni. A csehszlovák megszállás előtti időszakhoz képest erőszakosabb módszerek alkalmazásával, visszamenőlegesen is megpróbálta végrehajtani a Tanácskormány rendelkezéseit.

Első lépésként átszervezték a városi közigazgatást, ennek eredményeképpen a korábbi 29 ügyosztály helyett csak 8 maradt. A döntést politikai okokkal magyarázták, a valóságban azonban a hozzáértő, kommunista érzelmű szakemberek hiánya, valamint a régi tisztviselők tömeges menekülése állt a háttérben. Hirossik a működőképesség érdekében kénytelen volt alkalmazni a „burzsoáziával” szövetkező Reisingert, a város alpolgármesterét Hodobay Sándort, valamint a még helyben maradt hivatalnokokat.³⁴ A miskolci tisztviselők karral szemben a vármegyei alkalmazottak szinte kivétel nélkül elmenekültek, ezzel súlyosan nehezítve az újjáalakuló kommunista vezetés dolgát.

A közellátási problémák május 20. után is változatlanok maradtak, az élelmiszer- és lakáshiány már-már elviselhetetlen körülményeket teremtett. Június elejére ismét súlyos élelmiszerhiány lépett fel, ezt a környező falvakból behozott árukkal próbálták enyhíteni. A helyi hatalom nyomására indított fel-

³¹ SOMORJAI 2007. 29.

³² LEHOCZKY 1969. 43.

³³ ERÉNYI–MUCSI 1956. 6. köt. 630.

³⁴ Hodobay Sándor (Eperjes, 1880 – Abony, 1957) Iskoláit szülővárosában majd Kolozsvárott folytatta, itt a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktorátust. 1912-ben Miskolc főjegyzőjének választották és rá alig hat évre már a város polgármester-helyettese volt. 1922-ben választották polgármesterré, ezt a tisztséget egészen 1935 el is látta. Ekkor egy panama ügylet miatt lemondott, majd szinte teljesen visszavonult a közéletől.

vásárlási akciók azonban – főként a Tanácsköztársaság által kibocsátott fehér pénzzel szembeni bizalmatlanság miatt – alig jártak sikerrel. Ezzel szemben azok a magánszemélyek, akik a régi koronával (kék pénzzel) tudtak fizetni, sokkal hamarabb juthattak áruhoz. Ez azzal a következménnyel járt, hogy tömegessé váltak a batyuzások, feketézések és a lánckereskedelem, amelyek együttesen a feketepiac erősödéséhez vezettek.³⁵ A katasztrofális közellátás, valamint az átutazó vagy itt letelepedni kívánó menekültek miatti általános bizonytalanság tovább fokozódott. Ezt csak tetézték a Tanács-kormány helyi direktóriumának intézkedései, amelyek értelmében polgári házakat, lakásokat kezdtek rekvirálni.

Egyik legnagyobb visszhangot kiváltó eset a későbbi kormányzó, Horthy Miklós sógorával, Melczer Lászlóval történt. A Miskolctól tíz kilométerre, Ónodon élő Melczer-től előbb belvárosi lakását, majd május végén vidéki otthonának ingóságait is rekvirálták. Május 31-én a helyi vörös ezred egyik politikai biztosa a Melczer család összes férfi és női ruháit, ágyneműit, lábbelijait, fehérneműit és ezüstjeit ládába pakoltatta, majd a fővárosi Szocialista Termelési Népbiztosság központjába küldte. A családfőnek végül sikerült azt elérnie, hogy legalább felesége fehérneműit és egy saját használatra szolgáló szobát visszakaphassanak.³⁶ A Melczer-ügy abból a szempontból egyedinek számított, hogy az eset mögött több évtizede lappangó, konfliktusokkal terhelt, bonyolult helyi társadalmi viszonyok álltak. Abban az értelemben viszont általános volt, ahogy majd minden esetben, így itt is egyéni sérelmek vagy érdekek álltak a feljelentések hátterében.

Ezekben a hetekben névtelen vádak nemcsak a polgársággal és arisztokráciával, hanem akár az iparosokkal és kereskedőkkel szemben is megfogalmazódhattak. Rác Zoltán fuvaros esete érzékletesen szimbolizálja a 1919-es esztendő békeidőktől teljesen eltérő, kiszámíthatatlan hétköznapijait. Rác több más családdal együtt, egy hejőcsabai közös udvarban élt, és fuvarozással foglalkozott.³⁷ A csehszlovák csapatok bevonulásukat követően 17 lovát, valamint 8 szekérét rekvirálták. Miután a megszállók kivonultak a településről, két későbbi direktóriumi tag (névtelenül) feljelentette őt az ellenséggel való együttműködésért. Nem tudni végül indult-e eljárás ellene, annyi azonban bizonyos, hogy 1919 őszén a korábbi sértettből vádló lett, és immár ő jelentette fel a rá valló szomszédjait.³⁸ Az eset jól példázza, hogy ideológiáktól függetlenül gyakorta személyes konfliktusok miatt kerülhettek a vádlottak padjára, rosszabb esetben a bitófára is emberek.

³⁵ Szűts 2009. 27.

³⁶ MNL BAZML XV.33. 373/1919.

³⁷ A történeti Miskolctól néhány kilométerre fekvő, 1945-ig önálló község a területén keresztül folyó Hejő-patakról kapta nevét. 1890-ben cementgyár épült a község mellett, 1910-től pedig villamospálya kötötte össze a szomszédos nagyvárossal. 1945-ben Miskolchoz csatolták.

³⁸ MNL BAZML VII.1f. B2949/1920.

A visszatért kommunista hatalom természetesen a helyi sajtót is ellenőrzése alá vonta. A *Miskolci Napló* június 23-tól például már *Miskolci Munkás* néven, szerkesztőségében kommunista érzelmű redaktorokkal működött tovább. Ezzel közel egy időben Hirossik János távozott a városból, és helyette Kenderes Pált nevezték ki legfőbb biztosnak. Kenderes képességeiben és kapcsolatrendszerében is jóval szintelenebb volt elődjénél, ezért rá elsősorban a már beindított ügyek folytatását és ellenőrzését bízta.

Hirossik távozásával, valamint a Vörös Hadsereg északi hadjáratának kényszerű befejezésével és a folyamatos visszavonulással párhuzamosan, a helyi politikai viszonyok is megváltoztak. A városi szinten továbbra is erőtlén kommunista párt, a régi tisztviselői réteg nélkül egyre kevésbé tudta biztosítani a rendszer működtetését. Ezt csak tetézte, hogy a csehszlovákok visszatérésének lehetősége miatt, a még hivatali viselő alkalmazottak is egyre gyakrabban bojkottálták a munkát.

Szociális viszonyok

A Hirossik-, majd a Kenderes-féle vezetés is megpróbálta a közellátás egyik legnagyobb problémáját, a lakáskérdést gyorsan megoldani. Június elejére néhány hetes munkával elkészítettek egy lakáskatasztert, amely a városban található lakóházak mellett más lakhatásra alkalmas épületek adatait is tartalmazta. A lakáskataszter alapján indultak aztán a lakáshivatal nyomozói az általuk szocializálásra alkalmasnak ítélt házakhoz, lakásokhoz.

A helyi sajtó hosszasan foglalkozott a köztulajdonba vétel körülményeivel, igyekeztek körülhatárolni azokat a kérdéseket, amelyek mentén a proletárhatalom a szocializálást véghezviheti. Ugyanis már a Reisinger-féle városvezetés alatt is érzékelhető vált, hogy a helyi döntéshozók nehezen tudták meghatározni a munkás és a dolgozó kifejezéseket. A kezdeti, klasszikusnak számító kétkezi, fizikai munkát végző proletár eszménye bizonytalanná vált, hiszen számos, akár szellemi foglalkozású alkalmazotti csoport helyzetét is rendezni kellett. Így a fizikai munkás mellett lassan megjelent például a tanító és a gyógyító munkás képe is. A fogalom puhítása a tanárokon és orvosokon kívül más polgári foglalkozású rétegek számára is lehetőséget adott arra, hogy magukat szellemi munkásnak vallva, lakásaikat és ingóságaikat megmentsék a rekvirálástól. Ezzel – természetesen nem feltétlenül ideológiai megfontolásoktól indítva – többen igyekeztek is élni. A helyzet bizonytalanságát érzelve a helyi sajtóban újra és újra megpróbálták definiálni a munkás, illetve vele szemben a burzsoá fogalmát. *„Munkásnak vagy tisztviselőnek nevezhetők azon alkalmazottak, akik valamely munkaadónál fix fizetés mellett dolgoznak. Ilyenek tehát a mezői, ipari, gyári munkások, munkásnők és magán alkalmazottak. Oly rokkantak kiknek saját keresetükből vagy az Országos Hadigondozó*

Hivatal támogatásával szerzett ingatlanuk megélhetési alapul szolgál, annak birtokában mindenesetre meghagyandók. Nem tekinthetők munkásnak, így a ház szocializálva lesz, a kereskedőktől, szatócsoktól, segédmunkásokkal dolgozó iparosoktól, ügyvédekről, jutalékra dolgozó ügynököktől, földbirtokostól, bankártól stb. Megfontolandó azonban az is, hogy például egy orvosnak, aki reggeltől-estig embertársai egészségének helyreállításán fáradozik családi háza meg nem hagyható-e?”³⁹

A csehszlovák megszállást követően újjáalakult helyi proletárhatalom is megküzdött ezzel a problémával, ám elődei engedékenységet elítélve, igyekezett pontosan megfogalmazni a rekvirálendő ingatlanok körét. „A munkás, tisztviselő ház olyan kisebb földszintes ház, amelyeket a munkás vagy tisztviselő saját keresetéből szerzett vagy építtetett s abban maga is benne lakik, vagy ha kisebb tagú családja van két-három lakót vett maga mellé, akik által fizetett házbérből kipótolja saját keresményét. Előfordulhat, hogy helyszűke miatt az építtető a családi házat emeltesre volt kénytelen felépíteni és úgy a földszinten, mint az emeleten 2-3 szoba van. Az ilyen emeletes házat még mindig lehet munkás (tisztviselő) háznak tekinteni.”⁴⁰ A hivatalosan megalkotott rekvirálási tervezet, a munkás és tisztviselő rétegek differenciáltsága miatt, a gyakorlatban csak egyedi esetekre lebontva lett volna alkalmazható. Azonban erre a proletár hatalomnak sem ideje, sem kapacitása nem volt. Így a szocializálás alá eső, és a tulajdonos kezelésében maradó ingatlanok közötti határvonal továbbra is esetleges maradt. Emiatt a rekvirálások tényleges oka és száma egyedi esetektől, feljelentésektől, bejelentésektől függött.

A lakáskataszter szerint Miskolc négy kerületében összesen 3668 lakás volt található, amelyek közül június közepéig 118 házat vettek köztulajdonba, elsősorban a – Széchenyi, Kazinczy, Szemere, Király utcák, valamint a Zsolcai kapu által határolt – belvárosban.⁴¹ A lakáshivatal mindenre kiterjedő vizsgálata az olyan szegénynegyedeket sem kerülte el, mint a Danyi-völgy, vagy a Kőporos, ahol barlangokban, különböző mélyedésekben több százan is éltek. A belvárosi bérpaloták szocializálása mellett a Vörös Őrség állandó razziákkal ellenőrizte a „jogos” és „jogtalan” lakással rendelkezőket. Hatékonyságuk elősegítésére ismét napirendre került a házbizalmi rendszer kiépítésének ötlete. Reisingerék alatt ugyanis – szemben a budapesti példával – a házbéreket nem egy kinevezett, politikailag megbízható bizalmi, hanem a korábbi tulajdonos szedte majd szolgáltatotta be a város gazdasági osztályának. Ezt a helyi kommunisták már akkor is élesen bírálták, s amint lehetőség adódott rá, igyekeztek is megszüntetni. A tervek szerint elvhű házbizalmiak feladata lett volna a lakásváltozások jelentése, és a lakbér beszédése. Mellettük egy-egy nagyobb egységért, háztömbökért, utcákért feleltek volna

³⁹ Reggeli Hírlap 1919. VI. 5.

⁴⁰ Reggeli Hírlap 1919. VI. 15.

⁴¹ Reggeli Hírlap 1919. VI. 18.

az utcabizalmiak, akik csak olyan régi szervezett munkások lehettek volna, akik legalább három éve szakszervezeti tagok is voltak.

A Vörös Hadsereg északi offenzívájának megtorpanásával, majd visszavonulásával párhuzamosan újabb menekültek érkeztek a városba. Július elejére, a több ezer menekült ügyeinek intézésére, külön bizottságot hoztak létre a városba áthelyezett korábbi eperjesi és kassai direktóriumából. A bizottság a városházán működött, elsősorban a menekült munkásság lakáshoz juttatását tartotta fő feladatának, sajnos azonban pontos információink nincsenek arról, hogy ezt mennyire hatékonyan tudták ellátni. Ami bizonyos, hogy tavasz óta a Tiszai és a Gömöri pályaudvarok oldalvágányain több tucat család volt kénytelen – egy vagonnyi megmaradt ingóságokkal – várni a lakáshivatal pozitív döntéseit. Azok sem voltak könnyebb helyzetben, akiket a kommun alatt rekvirált lakásokba költöztettek, hiszen néhány hónappal később, a bukás után visszatérő tulajdonosok igyekeztek minél hamarabb kiköltöztetni a munkáscsaládok többségét. Emiatt a hajléknélküliek száma a nyár végére ismét drasztikusan emelkedett.

1919. július 15-én a helyi direktórium ismét felhívást tett közzé, amelyben a városban tartózkodó idegenek kiutasításáról rendelkezett. Ennek végrehajtásával, a már eddig is számos feladattal ellátott Vörös Őrséget bízta meg. A bizonytalan közállapotok és politikai viszonyok miatt a következő két hétben jelentősebb számban senkit nem utasítottak ki a városból. Ezzel együtt természetesen munkáslakások építését is meghirdették, azonban ennek az adott helyzetben már semmiféle realitása sem volt.

Július 8-án Kun Béla mondott beszédet a városban, és kitartásra buzdította a megjelent több ezres tömeget. Mindez azonban már alig talált értő fülekre, hiszen a csehszlovák és román csapatok közelsége miatt mindenki a közelgő megszállásra gondolt. 1919. augusztus 2-án táviratban tudatták, hogy a magyarországi Tanácsköztársaság megbukott, ezzel pedig a proletárdiktatúra intézkedései semmissé váltak.

Román megszállás

1919. augusztus 2-án Miskolcra és Diósgyőrbe is megérkezett az a távirat, amelyben tudatták a vármegyei kormányzótanácsi biztossal, hogy a Forradalmi Kormányzótanács lemondott és egy új kormány vette át a hatalmat.⁴² A két település, valamint a vármegye még szolgálatban lévő tisztségviselői, a rend fennmaradásának érdekében a helyükön maradtak, és várták a fővárosi híradásokat.

⁴² SOMORJAI 2007. 31.

Három nappal később újabb megszállók, a román csapatok megérkezése töltötte el félelemmel a várost. A románok azonnali statáriumot rendelték el, betiltották a helyi lapokat, és rendeletek, falragaszok útján tájékoztatták döntéseikről a város polgárait. Első lépésként visszaállították az 1918. október 30. előtti állapotokat, úgy a közigazgatásban, mint a polgári életben. Ezzel egy időben pedig megkezdődtek az elmúlt fél esztendő politikai vezetőinek letartóztatásai. A következő hetekben több tucat vélt, vagy bizonyítottan kommunista, szociáldemokrata kötődésű személy került vizsgálati fogságba.

Augusztus 5-én, Miskolcon keresztül Diósgyőrbe is bevonultak a román csapatok. A katonai parancsokság a vasgyár vezetésével még aznap egy memorandumot fogadtatott el, amelyben ígéretet tettek többek között arra, hogy 24 órán belül a hadi felszereléseket beszolgáltatják, a megszálló csapatok ellen nem támadnak, a rendet megőrzik, illetve a kommunista izgatást megakadályozzák. Cserébe a románok megígérték, hogy a kolóniában nem lesz beszállásolás és rekvirálás, illetve megmarad a teljes személy- és vagyonbiztonság.⁴³ A megszállók és a vasgyáriak viszonya azonban nem volt felhőtlen, a jelentéktelennek tűnő hétköznapi ellentétek mellett, augusztus 17-én este komolyabb események zajlottak le. Egy vasgyári munkás – a források alapján pontosan ki nem deríthető indokból – megölt három járőröző román katonát, amelyre válaszul a román katonai parancsnokság ágyúval kezdte lőni a települést. Másnap több mint 150 személyt vettek őrizetbe és 200.000 korona hadisarcot követeltek.⁴⁴ A statáriális bíróság a tettest golyó általi halálra ítélte, amelyet még aznap végre is hajtottak. A román megszállók és a diósgyőri-miskolci lakosság viszonya ezután természetesen még feszültebb lett.

Feljelentések, vizsgálatok, ítéletek

A román megszálló csapatok októberi távozását követően megszorodtak a Tanácsköztársaság 133 napjával kapcsolatos feljelentések. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban külön állagot képeznek a Politikatörténeti Intézettől átvett, a Tanácsköztársasággal kapcsolatos peres iratok.⁴⁵ Ezekből az ügyekből az látszik, hogy az egyes esetek mögött nem elsősorban ideológiai, hanem egzisztenciális okok, illetve személyes ellentétek állnak. Külön érdekesség, hogy az itt található ügyekben gyanúba került és megvádolt személyek között milyen nagy számban találhatunk nőket. Ezek legtöbbször agitációval, lázítással lett megvádolva, illetve ezzel kapcsolatban tanúként meghallgatva. Két kivételtől eltekintve a női vádlottak ügyeiben a következő

⁴³ PORKOLÁB 2003. 331.

⁴⁴ BERÁNNÉ-ROMÁN 1978. 116.

⁴⁵ MNL BAZML VII.1.f.

években felmentő ítélet született. A legvaskosabb dosszié Hollós Zoltáné, született Tóth Margit, 21 éves, római katolikus, három elemi végzett hivatalnoknő ügyében keletkezett. Az egyes vádpontok közül a bíróság végül azt találta megalapozottnak, amely szerint Hollósné a Háztartási Alkalmazottak Szakszervezetének vezetőjeként több alkalommal is az úri osztály ellen hangolta hallgatóságát, ezzel pedig felbujtást követett el. Végül ezért 1920 májusában 2 hónapi fogházbüntetésre ítélték.⁴⁶

Egy másik esetben Ádám Lászlóné, született Hritz Juliana, 37 éves, evangélikus vallású varrónőt 1920 tavaszán 2 hónap 21 nap börtönre ítélték.⁴⁷ Ádámné 1919 augusztusában jelentették fel agitáció és személyes szabadság megsértése miatt. A vád szerint az egygyermekes, a háború alatt megözvegyült varrónő 1918 novemberében lépett be a Miskolci Szabók Szakszervezetébe, majd néhány hónappal később a Hadiözvegyek Szakszervezetének, illetve a Női Munkások csoportjának is elnöke lett. Történetében egy érdekes adalék, hogy ez utóbbi posztjáról műveletlensége és antiszemita kijelentései miatt hamarosan leváltották. A vád, amelyet a bíróság megalapozottnak vélt, az volt, hogy vele rossz viszonyban lévő két szomszédját feljelentette a vádbiztosságnál, akik emiatt öt napot vizsgálati fogságban töltöttek.

A többi esetben is jól kirajzolódnak azok a személyes konfliktusok, érdekellentétek, amelyek alapján a feljelentések, illetve 1919 őszétől a korábban elszenvedett sérelmek miatti perbe fogások megtörténtek. A levéltári gyűjteményben található ügyek főszereplői elsősorban olyan agitátorok, szakszervezeti vezetők voltak, akik politikai szerepe még a városon belül sem volt meghatározó. Ezek a személyek inkább egy-egy munkahelyen, vagy lakóközösségen belül fejtették ki tevékenységeiket, legtöbbször megfelelő ideológia képzettség nélkül.

A helyi politikai vezetők megítélésére jellemző, hogy alig egy évvel az események után Lichtenstein László kormánybiztos a belügyminisztertől kérte a direktórium vezetője, Reisinger Ferenc internálásának megszüntetését.⁴⁸ A korábbi kommunista kritikákkal szemben a későbbi polgári városvezetés elismerte Reisinger regnálásának alapvetően békés jellegét, és a mellette dolgozó szociáldemokrata direktórium tagokkal kapcsolatosan sem merültek fel komolyabb vádak. Jó példa erre Groszmann Zsigmond direktórium vezető ügye is, akit szökése miatt csak 1926-ban állítottak bíróság elé. Ekkor felmentették az ellene felhozott vádak alól, ám két év múlva új bizonyítékok alapján mégis 2 hónap börtönbüntetésre ítélték. 1929-ben végül kormányzói

⁴⁶ MNL BAZML VII.1.f. B2351/1919.

⁴⁷ MNL BAZML VII.1.f. B2569/1919.

⁴⁸ Dr. Lichtenstein László kormánybiztos távirata a belügyminiszterhez. „Reisinger, de a többi munkásvezér is a nyugalom és a rend fenntartása érdekében dolgoztak, elsősorban nekik köszönhető, hogy Miskolcon és környékén sem a forradalom idejében, sem a kommunizmus alatt nagyobb atrocitások nem fordultak elő.” MNL BAZML IV.1901. 1. doboz.

kegyelemben részesült, és a 2 hónap helyett végül 200 pengő pénzbüntetéssel zárult az ügy.⁴⁹

1920 nyaráig összesen mintegy 500 személyt internáltak Borsodból a nagykanizsai és a hajmáskéri internálótáborokba, azonban a következő években többségük visszatért, és összességében kisebb büntetéssel megúszta az ügyet. Sokat elárul, hogy egy 1978-ban kiadott forrásgyűjtemény szerkesztői is elismerik, hogy 1919 őszétől kezdődően meglehetősen enyhe ítéletek születtek, elsősorban annak köszönhetően, hogy a visszatérő polgári közigazgatás a törvényesség keretein belül végezte feladatát.⁵⁰

Összegzés

Annak, hogy a két településen súlyosabb atrocitások nélkül sikerült átvészelni a Tanácsköztársaság 133 napját, több oka is volt. Egyrészt – a politikai hatalomváltások ellenére – a helyi polgári közigazgatás alapszervei, ha kisebb kapacitással is, de szinte folyamatosan működtek. Másrészt pedig a helyi politikai viszonyokban, a kommunisták szervezetlenségében illetve a szociáldemokraták társadalmi elfogadottságában és mértékletességében keresendőek a további magyarázatok.

Hirossik János népbiztos idézett jelentése világít rá legjobban arra, hogy a két település, amely jelentős munkássággal rendelkezett, mennyire passzív is volt a kommunista tanokkal szemben. A marxista történetírás által használt toposz, amely szerint Diósgyőr már 1919-ben is a kommunizmus bástyája volt, éppen a kortárs vélemények és reakciók tükrében tűnik megcáfolhatónak. Elég, ha csak Hirossik beszámolóira, illetve a kommün alatt hivatalt viseltek érdekében a későbbi polgári vezetők által tett lépésekre gondolunk.

1919 tavaszán és nyarán – Hirossik regnálását leszámítva – a helyi politikai vezetésnek sikerült erőszakos beavatkozás nélkül vezetni a várost. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ebben az időszakban ne lettek volna törvénytelenségek és kisebb atrocitások, azonban az ország egyes területeihez képest itt sokkal békésebben teltek ezek a hónapok. Úgy véljük Miskolcon és Diósgyőrben az ideológiai alapú ellentétek helyett az alapvető konfliktusokat egyrészt személyes sérelmek és érdekek, másrészt pedig a folyamatos népességmozgás, a cseh és román megszállás, valamint a közellátás katasztrofális állapota okozta.

⁴⁹ MNL BAZML. VII.1f. B2012/1920.

⁵⁰ BERÁNNÉ–ROMÁN 1978. 20.

Felhasznált források és irodalom

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

K148. Belügyminisztérium, elnöki iratok

MNL BAZML (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára)

IV.809. b. Borsod vármegye alispánjának közigazgatási iratai. 1872–1923.

IV.1901. Miskolc város főispánjának iratai. 1910–1948.

VII.1.f. A Miskolci Királyi Törvényszék iratai. A Politikatörténeti Intézetből visszakerült törvényszéki és ügyészégi iratok. 1919–1944.

XVI.33. Borsod vármegye kormányzótanácsi biztosának iratai. 1919.

BERÁNNÉ NEMES Éva–ROMÁN János 1978. *Források a Borsodi és Miskolci Munkásmozgalom történetéhez* 2. Miskolc.

ERÉNYI Tibor–MUCSI Ferenc 1956. *A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. 6. kötet. Bp.

LEHOCZKY Alfréd 1969. *A Magyar Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon*. Miskolc.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910-es népszámlálása. Budapest, 1912.

PORKOLÁB László 2003. *Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez 1770–1919*. In Dobrossy István szerk.: *Tanulmányok Diósgyőr történetéhez*. 12. köt. Miskolc.

SOMORJAI Lehel 2007. *Az őszirózsás forradalomtól a trianoni békekötésig*. In Dobrossy István szerk.: *Miskolc története*. 5/1. köt. Miskolc.

SZABÓ Sándor 1976. *A Magyar Tanácsköztársaság szociális, kulturális tevékenysége Borsod és Zemplén megyékben*. (Szakdolgozat.)

SZÜTS István Gergely 2009. *Rekvirálások és kiutalások. Lakásviszonyok és menekültkérdés Miskolcon, a Tanácsköztársaság idején*. In Kunt Gergely–Ö. Kovács József szerk.: *A jelenkortörténet útjai* 3. Miskolc. 12–30.

TÓVÁRI Judit 2003. *A társadalmi elit*. In Veres László szerk.: *Miskolc története*. 4/2. köt. Miskolc.

Kerepeszki Róbert

ÉBERSÉG

AZ ELLENFORRADALMINAK VÉLT FOLYAMATOK „KEZELÉSE” A TISZÁNTÚLON

„A politikai hatalmat bitorló kisebbségek, ha uralomra kerülnek, a terror eszközhöz szoktak nyúlni. A hatalmat csak erőszakkal szerezhetik meg, és csak erőszakkal tarthatják meg kezükben.” Ezzel a találó gondolattal kezdte Gratz Gusztáv az 1935-ben megjelent, *A forradalmak kora* című munkájának vörösterrorral foglalkozó fejezetét.¹ Amikor 1919. március 21-én a második Vix-jegyzék hatására Károlyi Mihály átadta a hatalmat a szociáldemokratáknak, kevesen sejtették, hogy a következő hónapokban a Gratz által említett erőszak olyan fizikai, lelki és ideológiai terrorban manifesztálódik Magyarországon, amely kitörölhetetlen emlékeket hagy maga után.

A fenti megállapítás mind az országos (kollektív), mind pedig a helyi (lokális) emlékezetre is maradéktalanul igaz. A jelen tanulmány egy olyan régió, a Tiszántúl egyes eseményeit kívánja nagyvonalakban bemutatni, amely – ahogy látni fogjuk – sajátos helyet foglal el az 1919-es vörösterroir történetében. Fontos megemlítenünk, hogy a rendszerváltozás előtti helytörténeti szakirodalom – nyilvánvaló okokból – kerülte a vörösterroir említését. Az 1970-es, 1980-as évek folyamán megjelent különböző várostörténeti monográfiák a Tanácsköztársaság időszakával kapcsolatban szinte kizárólag csak a helyi direktóriumok megalakulását, a Vörös Hadseregbe történő toborzásokat, tanácsválasztásokat írták le, és ezeket is meglehetősen vázlatosan (a kivételről a későbbiekben még szólunk).²

A történettudomány napjainkra már tisztázta azt, hogy a vörösterroir lényegében több fázisban „fejlődött” kegyetlen fizikai erőszakká. Ennek kezdete az volt, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása után az új kommunista vezetés azonnal igyekezett bizonytalan hatalmát megszilárdítani, amit megfélemlítéssel, a „preventív” terrornak nevezhető „módszer” alkalmazásával próbáltak elérni. Ennek része volt az, hogy az 1919. március 21-ét követő napokban

¹ GRATZ 1935. 125.

² Lásd például FEHÉR 1973. 225–229., KOMORÓCZY 1972. 393–395., SZENDREY–NYAKAS 1980. 281–286.

helyi szinten is direktóriumok, forradalmi törvényszékek alakultak, melyek a Forradalmi Kormányzótanács országos rendelkezésének megfelelően meghirdették és foganatosították a statáriumot. Ennek szigorát számtalan forrás tanúsítja, most csak a Hajdú vármegyei alispán rendőrkapitányságoknak, polgármestereknek, főszolgabíráknak és községi elöljáróságoknak kiadott, 1919. március 23-án kelt rendeletét idézzük illusztrálásképpen: „A tanácskormány statáriumot hirdetett. Aki a munkástanács határozatainak ellenszegül, rabol vagy fosztogat, azt halállal büntetik. A bűnösök felett forradalmi törvényszék ítélkezik. A szesztilalmat újból életbe léptették. Aki szeszt kimér, vagy fogyaszt, azt egy évi börtönnel és 50 ezer korona pénzbírsággal büntetik. Aki a közrend és nyugalom ellen vét, azt halállal büntetik. A riasztó hírek terjesztői ellen a munkástanácsok a legszigorúbban fognak eljárni.”³

Emellett betiltottak minden nem kommunista sajtóterméket, a megmaradt helyi „vörös újságok” pedig igyekeztek mindinkább radikalizálni a vidéki munkás és paraszti rétegeket, tehát a kommunista vezetés a terror mellett az agresszív propaganda alkalmazásával is igyekezett a hatalom bebiztosítását elérni. Például a *Debreceni Vörös Újság* a következő kiáltványt tette közzé 1919. március 26-án: „Minden a tied proletár. Hát nem érzed át ezeknek a szavaknak a gigászi erejét? Hát nem szakad meg a szíved az isteni örömtől? Ha még az utcán, a nagy ablakos paloták, miket a te kerges két kezed emelt, most már a tieid. A gyárak, melyeknek pokoli zakatolása lázassá tette éjszakáidat és szítta, mint egy hatalmas vámpír életerődöt, a sajátoddá lettek. A földeken, melyeket évszázadokon át véred és verejtéked öntözött, számodra zsendül a vetés. Úr vagy, gazda vagy, mind a tied. Nem kell fillérékért koldulnod pirulva. Nincs szükséged jószívű emberek kegyelem kenyerére, nem szorulsz jótékony egyesületekbe. Mindenki, aki dolgozik, jogot formálhat az élethez. Jogot formálhat az életnek minden darabjához, amit a kultúra nyújthat. Nem lesz ezután semmi a földön, amire el ne mondhatnád, hogy a tied is. De éppen azért, mivel a tied, vigyázz rá proletár. Minden kár, ami mostantól kezdve bármiben esik, a te károd, téged sújt, te veszítesz vele. Akik ma rombolnak, rabolnak – ellenségeid. Érintetlenül került kezedbe minden, élj vele legjobb belátásod szerint.”⁴

Helyi szinten a propagandának a sajtó mellett természetesen más színterei is felfedezhetőek. Jól szemlélteti ezt az az eset is, mely a Debrecenhez közeli pallagi Gazdasági Akadémián játszódtott le a Tanácsköztársaság kikiáltását követő napon. Ekkor Rapaics Raymund tanár nem a tantárgyáról, a növény- és ásványtanról, hanem a kommunizmusról tartott előadást a diákjainak. Kifejtette, hogy az új politikai és társadalmi berendezkedés „szebb világot fog teremteni a régi romlott világ helyett, amikor csak az igazság győz s nem a nagytőkések és a kizsákmányolók kezében lesz a hatalom, hanem a munkás és proletárelemek kezében”,

³ Hajdú megye alispánjának statárium tárgyában kiadott 2746/1919. számú rendelete. Közli: KOMORÓCZY 1959. 135.

⁴ A debreceni kommunisták kiáltványa. *Debreceni Vörös Újság*, 1919. március 26.

és ezzel a Vörös Hadseregbe való belépésre bízta a hallgatóit. Egyik diákja vallomása szerint Rapaics *„kijelentette, hogy nem akar terrorizálni, de aki belép, az már rövid idő alatt levizsgázhatik s igen enyhén fognak a tanárok vele bánni a vizsgán. Ezen beszéd hatása alatt ketten mindjárt jelentkeztek is a hallgatók közül...”*⁵

A „preventív” terror harmadik módszere a polgári lakosság lefegyverzése volt: a helyi direktóriumok elrendelték a fegyverek beszolgáltatását. Ezt gyakran éjjeli házkutatásokkal hajtották végre, amivel igyekeztek mindinkább félelmet kelteni a helyi lakosságban. Jól szemlélteti ezt Baltazár Dezső tiszántúli református püspök visszaemlékezése, aki a következőket jegyezte fel az 1920-ban megjelent, *A próbáltatások idejéből* című munkájában: *„A gyilkosok jöttek aztán az én lakásomra éjjel, féltizenegy órakor. Hogy milyen szándékkal jöttek, az gondolható. Az ajtó megzörgetésére János fiam jelentkezett. A tanácskormány nevében követelték az ajtónyitást. János fiam kinyitotta az ajtót. Az ebédlőbe mentek s nagy hangon kiabálták, hogy a fiamnak nincs rendben a dolga, tehát elfogják, elhurcolják. Egyetlen számbavehető földi védelmezőjét szegény, gyámoltalan családomnak. Szegény felriadt feleségem a másik szobából kiáltva adta a megriadt fiamnak a tanácsot, hogy követelje az elfogatási parancsot a betörőktől, mert ezek bizonyára ki akarják a családot irtani. Erre három terrorista a feleségem hangja után indulva berontott a hálósobába s ott a megrémült asszony elé tartottak valami írást, ami szerintük azt tartalmazta, hogy ki vannak küldve fegyver után kutatni. Meg is kezdték a szekrényekben a kutatást, miközben az új, eszményi társadalom, az emberi, boldog, tiszta világ egyik harcosa: Halász terrorista az ágyra köpött. Az Istentől rendelt családi élet eme tisztes bútora igazán nem is várhatott más köszöntőt az ilyen látogatóktól. Halász részeg volt, de lehet, hogy benne volt ez az eljárás az ő kommunizmusa receptjében. Akár az egyik, akár a másik való, mindenesetre jellemző azokra, akik a tanácskormány törvényes embereiként adták ki magukat.”*⁶

A források egybehangzó tanúsága szerint a Tiszántúlon alig egy hónapig regnáló Tanácsköztársaság regionális központja Debrecen volt. Ez elsősorban a helyi vagongyár munkásainak révén valósult meg, akik – ahogy a proletárdiktatúra 40. évfordulóján, 1959-ben kiadott forrásgyűjtemény bevezetője fogalmazott – *„Debrecenben megalapozták és magvát képezték a vörös uralomnak [...ezáltal – a szerző] a magyarországi bolsevizmus tekintetében Debrecen elfoglalta*

⁵ A Gazdasági Akadémia haladó szellemű tanáiról. Közli: Komoróczy 1959. 346–348. Érdekes megjegyeznünk, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltását követő napon, 1919. március 22-én Debrecenben kommunista szellemiségű Diák Tanács alakult, amelynek tagja lett a város felsőoktatási intézményeinek több hallgatója is. Közöttük találjuk például Thury Levente és Kardos László bölcsészhallgatókat. Mindkettőjük ellen fegyelmi eljárás indult a Tanácsköztársaság bukását követően. Előbbi kizárták az egyetem hallgatói közül, majd a két világháború közötti időszakban Debrecen liberális szellemiségű napilapjának, a *Debreceni Független Újságnak* lett a szerkesztője. Utóbbi dorgálásban részesült, később jelentős irodalomtörténész lett. OROSZ–BARTA 2012. 59.

⁶ BALTAZÁR 1920. 63–64.

és kiérdemelte Budapest után az első helyet”.⁷ Ezt jól illusztrálja a már idézett Baltazár Dezső visszaemlékezése is: „[Debrecenben – a szerző] volt Budapest után a legvirágzóbb a bolsevizmus [...mert – a szerző] itt látszatra jóformán mindenki behódolt, még az enyhe kritikát is tanácsos volt mindenkinek magába nyelnie. [...] Az utca és tanácsstermek állandó gyűlés színhelyei voltak hangos és serény szónokokkal és fegyveres terror receptje szerint alkalmazott érvekkel.” Mindez persze egyáltalán nem volt „dicsőséges”, mivel Baltazár később a következőképpen folytatja: „Debrecen város közléte a proletár diktatúra kifejlődése és virulása idején sok undorító jelenséget tárt fel. Tisztviselői karok, tudományos testületek, az intelligencia falanxai ott álltak, ültek és éljeneztek az emelvények előtt, amelyeken tudatlan emberek kézzel-lábbal, torokkal erőlködve próbálták leplezni szellemi és erkölcsi ürességüket. Elmentek, eljártak engedelmes és gyáva szenvedőkül boronálatlan leckéztetésekre és meghunyászkodva vágták zsebre az alacsonyosság minden gorombaságait, holott villámok és mennykövek állottak szellemi és erkölcsi kincstárukban, fegyvertárukban, amelyekkel könnyedén semmisíthették volna meg a felettök hatalmaskodókat. De még távolmaradni sem volt erejük.” Ezek a szavak jól mutatják azt, hogy milyen morális állapotok uralkodtak nemcsak Debrecenben, hanem az egész országban az elvesztett világháború és a lényegében kudarccal végződő polgári demokratikus forradalom után.⁸ Ez magyarázza azt, hogy már a

⁷ KOMORÓCZY 1959. XIV–XV. – A Tanácsköztársaság helyi vezetői közül kiemelkedett Lefkovits Vilmos középiskolai tanár, aki a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülésével létrejövő Magyarországi Szocialista Párt debreceni titkára, majd 1919. március 22. és április 2. között közoktatásügyi politikai megbízott lett. A diktatúra alatti tevékenysége során tartott kifejezetten lázító hangú, demagóg beszédek, ami miatt később csak a „környék rossz szellemeként” emlegették. Az Arany Bika Szállóban tartott egyik 1919. áprilisi népgyűlésen kijelentette: „A munkátlannak pusztuljanak. El kell törölni a magántulajdont és a termelést úgy kell megszervezni, hogy mindenki egyformán dolgozzék és egyformán részesüljön ellátásban. Reszkessenek az uralkodó osztályok a proletárok forradalmától, a proletároknak nincs más veszíteni valójuk, csak a láncaik.” A Tanácsköztársaság bukása után börtönbe került, ahonnan 1925-ben szabadult, később a Népszava kiadóhivatalában vállalt állást. 1944-ben a nyilasok kivégezték. Róla és a Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről lásd KOMORÓCZY 1959. 213–217.

⁸ BALTAZÁR 1920. 9–10, 40. Baltazár ugyanitt a morális lesüllyedés más vonatkozásairól is ír: „A románok bevonulása után minden józanul gondolkodó debreczeni polgárnak az volt a törekvése, hogy mindazokat, akik Debreczenben a destruktív irányzat vezéreimberei, akik a forradalmat előkészítették, szították, fűtötték, akik szónoklással, agitálással, írással a kommunizmusig, bolsevizmusig sülyesztették Debreczent, elérje a méltó, igazságos büntetés. Ezt a jogosult és szükséges áramlatot használták fel a fekete, retrográd törekvések emberei és azok, akik egyéni súlytalanságuknak ilyen hullám felvetődéssel szoktak lendületet biztosítani. Elérkezettnek látta sok, különben számba se jövő ember, hogy most már a románok segítségével, az új áramlatban, kikönyökölhet magának valami pozíciót. Mivel azonban többen voltak ilyen emberek, mint amennyi azoknak a száma volt, akik bűnösségük miatt állásuk vesztesére ítélték, természetes, hogy a megfelelő számú hely megüresítését kellett programmba venniük. Megindult tehát az ártatlan emberek denunciaciója, meghurcolása, gyalázása, rágalmozása. Ez a program azután megtalálta a maga sajtóorgánumát, csakhamar orgánumait. A fekete reakció örömmel kötötte a maga szekerét ehhez az új sűtész lokomotívhoz [sic!] és készséggel szolgáltatta a segídekret mindazoknak a lehetetlenné tételéhez, akik mint a józan haladás és okos szabadság zászlóvivői útjában állanak retrográd céljainak. A kálvinista Róma lényegéből kivetkőztetése és ezzel ellentétes tartalommal megtöltése: mint

Tanácsköztársaság kikiáltása utáni első napokban tapasztalható „preventív” terror ellenére a vidéki lakosság számottevő része beletörődve vette tudomásul a proletárdiktatúrát, sőt a munkásokon kívül is akadtak olyanok, akik lelkesedtek érte.⁹

Ez a lelkesedés azonban nagyon hamar elkeseredéssé, sőt több helyen elenállássá fajult. Ennek oka az volt, hogy az elhúzódó háború miatt egyébként is nehéz egzisztenciális helyzetben lévő tiszántúli lakosságot súlyosan érintette a Forradalmi Kormányzótanács rekvirálásról szóló rendelete. Ennek következtében – egyes források szerint – csak Hajdú vármegyében több mint 60.000 ember maradt ellátatlanul. Minden településről nincsenek megbízható információink, de döbbenetes képet mutat az alábbi néhány adat is:¹⁰

Település	Ellátatlan	Ellátott
Hajdúnánás	13792	3439
Hajdúszoboszló	11345	7394
Hajdúhadház	6028	3972
Nádudvar	4302	6269
Egyek	3178	2946
Hajdúsámson	2857	2072
Tiszacsege	2310	2290
Mikepércs	1446	781

egy specializált cél csakhamar kibontakozott. Nyílt és titkos társaságok keletkeztek, amelyekbe sok jóhiszemű megtévesztett derék ember is belesodródott. Az áramlat mindig szédít s a gyengébb ellenálló képességű embereket magába szédíti. [...] Az oláhok bejövele után [tehát] rögtön megkezdődtek a denunciációs letartóztatások. Az ellen semmi kifogás nem lett volna emelhető, ha magyar illetékes rendőri vagy ügyészi közegek kezdtek volna eljárást a kommunisták, forradalmárok ellen, de az, hogy magyar emberek magyar emberek ellen titokban kilincseltek a román hatóságoknál, az egyenesen undorító volt. Még az oláhok is így minősítették, pedig a finnyasság nem alaptermészetük.”

⁹Érdekes példával szolgál erre a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Kara, amely 1919. március 26-án a következőképpen fejezte ki szolidaritását a Tanácsköztársaság mellett: „Dr. Ferenczy Gyula kari tag indítványozza, hogy a Debreceni Tudományegyetem Hittanszaki Kar a Magyar Tanácsköztársaság elnökét, Garbai Sándort, úgyszintén a közoktatásügyi népbiztost, dr. Kunffy [sic!] az első ülése alkalmából köszöntse, a dolgok új rendjét, mint a názáreti által hirdetett, az emberiség által várt isten országát [!] üdvözlje és annak megvalósítására, megszilárdítására a maga készségét is felajánlja és [ki]nyilvánítsa, a tanácsköztársaság vezető férfait itt minden támogassa.” Nem véletlen, hogy a Tanácsköztársaság utáni számonkérések az egyetemen elsősorban a teológiai kart érintették. Például az indítványt beterjesztő Ferenczy Gyulát 1920 júliusában megfosztották állásától. OROSZ–BARTA 2012., 60. KOMORÓCZY 1959. 134.

¹⁰Ellátatlanok összeírása Hajdú megyében. Közli: KOMORÓCZY 1959. 319.

Nem meglepő, hogy ez a rekvirálásokból adódó helyzet agresszív ellenhatást szült, amire a legszemléletesebb példával Makó szolgált. A szegedi ellenforradalmi kormánynál tevékenykedő Kelemen Béla a következőképpen rögzítette a naplójában az onnan érkező híreket 1919. április 26-án: „A makói nép megelégtelte a kommunista uralmat, egyre nagyobb volt a zúgolódás Vásárhelyi Kálmán hadügyi politikai megbízott ellen, ezért leküldték Anocscai Tóth Béla mészárossegédet, hogy vizsgálja meg a panaszokat. A gazdák végletekig el voltak keseredve a rekvirálások ellen, gyűlést hívtak össze a városháza elé s itt végül agyonverték Vásárhelyit.” A makóiak felháborodás és kétségbeesés szülte reakciója azonban a diktatúra kegyetlen bosszúját eredményezte. Kelemen a következőképpen folytatta naplóbejegyzését: „A kiküldött népbiztosok elmenekültek, de megtorlásul különvonat indult Budapestről 30 terroristával és 150 vörösorrel. Ezek Makón túszoikat fogtak, raboltak, majd átmentek Földeákra, Hódmezővásárhelyre, Szentésre és ott borzalmakat keltettek. Hódmezővásárhelyen kivégezték Szlovák István, Rácz Sándor, Gera Ferenc, Meszes Horváth János és Csirkés Varga Ferenc polgárokat, akiket Vásárhelyi megölésével gyanúsítottak. A következő napra virradó éjjelen agyonlőtték Weisz Mihály és Weisz Henrik hódmezővásárhelyi kereskedőket, Havas Henrik moztulajdonost. Értéktárgyaikat elrabolták és holttestüket Szegvár és Szentés között a robogó vonatról kihajították.”¹¹ Az esethez hozzátartozik az, hogy Földeákon a vörös terrorcsapat letartóztatta Návay Iván földbirtokost, valamint Návay Lajost, a képviselőház volt elnökét, akiket Kiskunfélegyházán megállva brutális kegyetlenséggel kivégeztek: a vasútállomás közelében ásott sírgödör széléhez állították őket, beléjük lőttek, majd a haldokló áldozatokat szuronnal összedöfködték. A prominens személyiségek miatt (is) az eset olyannyira nagy felháborodást váltott ki, hogy gyakorlatilag minden munka megemléltette, ami a két világháború közötti korszakban a Tanácsköztársaságról íródott.¹²

A fentiekben bemutatott eseménysor azért is sokatmondó, mert a vörösteror minden tipikus elemét tartalmazta. Az egyik ilyen észrevehető „módszer” az országszerte alkalmazott túszszedés volt.¹³ Ennek okait a kommunisták egyik tiszántúli lapja, a *Vásárhelyi Proletár* a következőképpen „magyarázta” olvasóinak 1919 áprilisában: „A Forradalmi Kormányzótanács elhatározta, hogy részben az eddigi vívmányok biztosítása, részben az ellenforradalom meggátlása és a proletárok védelme céljából azon egyéneket, akik oly színben volnának feltűntethetők, mintha egy esetleges ellenforradalom mozgatói lehetnének:

¹¹ KELEMEN 1923. 80–81.

¹² Lásd például GRATZ 1935., 138., SZABÓ 1919. 182–183., SZÖLLÖSSY 1920. 44.

¹³ A már idézett Kelemen Béla a túszszedés kelet-magyarországi vonatkozásáról a következő példával szolgál: „Beregszászban ötven előkelő urat és nőt tartóztattak le a vörösök. Sátoraljaújhelyre viszik őket, ott egy óránál hosszabb ideig állanak a város közepén levő akasztófa alatt és a tömeg brutális gúnyolódása közepette várták meggyilkoltatásukat. Sok testi és lelki sanyargatás után valamennyien Budapestre kerülnek, ekkor az útközben összeszedettekkel együtt százötvenen vannak.” KELEMEN 1923. 70. Az országszerte foganatosított túszszedésről számos forrás ad leírást. A már idézettek közül például GRATZ 1935. 133–136.

túszként letartóztatja és őrizetbe veszi. Erre főleg az a tapasztalat adott okot, hogy az ellenség közeledtére egyes városokban a régi reakció fejét felütve ellenforradalomba ténylegesen átment. [...] A túsz-vétel nem közönséges letartóztatást jelent, hanem annak biztosítására szolgál, hogy az a rendszer, melyhez a túszokként elvitt egyének tartoznak, óvakodni fog az elvitt egyének érdekében is mindazon cselekményektől, melyek a tanácsköztársaságra vagy szorosabban véve a helyi munkásvezetőkre és általában a proletáriátus érdekére károsan hatnának. A túszoknak semmi bántódásuk nem történik, ha az itteni proletárdiktatúrának bántódása nem lesz.”¹⁴

A túszok összegyűjtése a leggyakrabban úgy zajlott le, hogy miután a vörösörok és a terrorcsapatok tagjai megérkeztek egy településre, a helyi kommunista direktórium vezetőivel összeállítottak egy névsort azokról, akiket be kell gyűjteniük, és el kell szállítaniuk, leggyakrabban a fővárosba. Azonban a túszszedés természetesen egyáltalán nem békés módon zajlott, amit egy utóidejű forrás a következőképpen írt le: „A letartóztatás a legdurvább módon történt. A terrorista a vörösörökkel egyszerűen berontott a hálósobába, ráívalt a családfőre, hogy azonnal öltözködjék és a néha még egészen föl sem öltözött »túsz«, időt sem hagyva neki a családjától való búcsúra, magukkal vitték olyanféle kijelentések között, hogy »holnap már úgysis hulla lesz«.”¹⁵

Az idézett források jól mutatják, hogy a „preventív” terror után a lelki terrorral igyekezett a proletárdiktatúra féken tartani a helyi lakosságot. Azonban a Makón történtek megfékezésére már ez is kevésnek bizonyult, és a korábban vázolt eseménysor jól szemlélteti a vörös terror kibontakozásának végső stádiumát, a brutális fizikai erőszakot. Ennek kapcsán fontos rámutatnunk egy olyan körülményre, amit a Tanácsköztársaság utáni Horthy-korszakban egyáltalán nem hangoztattak, és manapság sem ismert a köztudatban, miszerint Weisz Mihály és Weisz Henrik hódmezővásárhelyi kereskedők, illetve Havas Henrik mozi tulajdonos zsidó származásúak voltak. Azonban nemcsak ők a vörös terror zsidó áldozatai, hanem másokról (néhány tucatnyiról) is beszámolnak a források, és többen közülük a tiszántúli régióhoz kötődtek. Ilyen például Friedländer Miksa, aki a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Karcagon a helyi Hungária gőzmalom igazgatója volt. Ő 1919. április 26-án szóváltásba keveredett az üzeméből rekviráló Nagy Józseffel, a debreceni vörös terrorcsapat parancsnokával, aki a vitát azzal zárta, hogy közvetlen közlrol fejbe lőtte.¹⁶

A vörösteror foganatosítói a tiszántúli régióban is a különböző terrorcsapatok tagjai voltak, akik között a legismertebb a Szamuely Tibor vezetőte különítmény volt.¹⁷ Ismeretes, hogy Szamuely csoportja páncélvonaton

¹⁴ *Vásárhelyi Proletár*, 1919. IV. 23.

¹⁵ MENDELÉNYI 1921. 82.

¹⁶ VÁRY 1993. 76–77.

¹⁷ Ezekről a terrorcsapatokról számtalan korabeli dokumentum és visszaemlékezés beszámol, de szemléletes képet adnak róluk az audiovizuális források, a filmhíradók is. Lásd Május elseje

járta vidéket, amiről a már idézett Gratz Gusztáv a következőképpen írt: „a Forradalmi Kormányzótanács attól tartott, hogy a polgárság különösen azon a vidéken fog hajlandóságot érezni a fellázadásra a népszerűtlen proletárdiktatúra ellen, amerre a román hadsereg közeledik. Kun utasítására Cserny József 40-50 terroristát adott Szamuely mellé teljes felszereléssel, kézigránatokkal, két tábori ágyúval és három gépfegyverrel. Ezek, mint a Vörös Hadsereg rögtönítélő törvénytörőinek karhatalmi különítménye működtek és állandóan Szamuely különvonatán laktak, amely egy podgyász-kocsi, két szalonkocsi, egy étkező- és négy elsőosztályú Pullman-kocsiból állt. Szamuely első állomása Püspökladány volt, ahol elfogta Pongrácz Aladár csendőrszázadost és három csendőrtisztet, akik a frontról való visszavonulásuk közben Berettyóújfaluban lefegyverezték az ottani vörösöröket. Mindhármukat agyonlövötte a püspökladányi temetőben.”¹⁸

A tiszántúli régióban Szamuely csoportjának több tagja, illetve más vörös terrorcsapat vezetője is hírhedtté vált. Ők társadalmi hovatartozásukat tekintve mind a munkásság alsóbb rétegeihez tartoztak. A hódmezővásárhelyi események kapcsán már említett Anockai Tóth Béla (egyek források szerint Anockai András) szabó és mészárossegéd, a karcagi Friedländer Miksa gyilkosa, Nagy József hentes, a legismertebb Kohn Kerekes Árpád pedig vasesztergályos volt. Az utóbbi kegyetlenségéről számtalan történet maradt fenn, egyes források szerint egymaga 18 embert gyilkolt meg, köztük a már említett püspökladányi csendőröket is.¹⁹

Teljesen pontos és tárgyilagos adatok hiányában máig vitatott, hogy ezeknek a terrorcsapatoknak a tevékenysége mennyi áldozatot szedett a Tiszántúlon. A legfontosabb kiindulási alapul Váry Albert 1922-ben kiadott, *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című munkája szolgál. Váry 1919-ben főügyész volt, és a legtöbb kommunista vezetővel szemben ő képviselte a vádat a Tanácsköztársaság bukása után lefolytatott eljárásokban, így kétségtelenül ő ismerhette a legtöbb adatot a kérdés kapcsán. Az említett munkájában összesen 590 halálesetről számol be, és ennek egyik legfontosabb érdekessége az, hogy döntő többségük (több mint 400, tehát az általa ismertettek mintegy 70%-a) kelet-magyarországi, és ezek között 62 olyan személy található, aki a tiszántúli régióban esett áldozatul. Azonban Váry maga is elismeri könyve előszavában: „Ez a szám és névsor azonban nem teljes. Hiányzanak az adatok azokról a területekről, amelyek időközben elszakítottak. Nincsenek benne

a Cserny csoportnál és a Lenin fiúknál. *Vörös Riport Film*, 5/5. bejátszás, 1919. május, online: <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=5252> (letöltve: 2012. április 16.)

¹⁸ GRATZ 1935. A püspökladányi csendőrök kivégzéséről beszámol még VÁRY 1993. 106–107., MNL SzSzBML XXXV.163. 11. őrzési egység *A mi vértanúink* című csendőr emlékirat az 1919-es eseményekről, 29–31. Ezúton is köszönetemet fejezem ki Gottfried Barnának, aki a szöveget a rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁹ Érdemes itt megemlíteni, hogy a Tanácsköztársaság bukása után Nagy Józsefet és Kohn Kerekes Árpádot halálra ítélték, Anockai Tóth Bélát pedig a szegedi törvénytörő 15 évi fegyházra ítélte. VÁRY 1993.

azok sem, akik kétségbeesésükben öngyilkosok lettek vagy a szenvedett bántalmazás és fogvatartás folytán utóbb elhaltak. Végre nem volt megállapítható azoknak a szerencsétleneknek száma sem, kiket egyes vörös parancsnokok a harctéren a Vörös Hadsereg kebelében kivégeztettek vagy akiket az ellenforradalmi harcokban, ellenforradalmárok öltek meg. Valószínűleg ezeknek száma is kitesz még pár százat.”²⁰

A legsarkalatosabb példával Váry adatainak hiányosságára éppen egy tiszántúli település, Debrecen szolgál. Ugyanis a cívisvárosból mindössze egyetlen áldozatot említ, az egyébként zsidó származású Rubin Farkast, a helyi mezőgazdasági gépgyár igazgatóját. A gyilkosságot személyes bosszúból Reinheimer Rezső gépgyári művezető, Rubin gyárának alkalmazottja követte el, aki a Tiszántúlon szintén hírhedtté vált Stern Mózzsal szervezte meg az első debreceni terrorcsapatot.²¹ Azonban más források több debreceni áldozatra tesznek utalást. A már idézett Kelemen Béla például a következőket jegyezte fel a város román megszállása utáni napokban: „Szomorú híreket kaptam Debrecenből. A vörösök hajmeresztő atrocitásokat követtek el, így mondják, hogy a Bika szálló előtti tér csupa vér volt. Elképzelhető, milyen rettenetes kegyetlenkedést vittek a vörösök végbe, ha azt halljuk, hogy Debrecen lelkes magyar lakossága – mint a megváltóját – örömmel fogadta a megszálló bocskoros oláh sereget.”²² Kelemen Bélánál konkrétabb adatokat közölt például Szabó László 1919-ben megjelent, okiratokból összeállított (de jegyzetek vagy más hivatkozások nélküli) munkája, miszerint Reinheimer csak Debrecenben 25 embert gyilkolt meg. Marjay Frigyes egy jóval későbbi, 1941-ben kiadott könyve pedig 86 debreceni áldozatot említett.²³

²⁰ VÁRY 1993. 1. Váry munkájáról térképekkel és táblázatokkal illusztrálva lásd Fürj Orsolya: Váry Albert adatai a vörös terror áldozatairól. *RubicOnline*, a Rubicon történelmi magazin internetes melléklete, 2011. évfolyam, Online: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/var_y_albert_adatai_a_voros_terror_aldozatairól/ (letöltve 2012. április 16.)

²¹ VÁRY 1993. 34–35. Az eset egyébként széles körben ismertté vált a korabeli Debrecenben. Baltazár Dezső a következőképpen rögzítette: „Debreczenben a legszélsőbb elemekből alakult egy öttagú terror különítmény. [...] E szörnyű éjszaka kezdetén elfogták Rubin gyárost és fiát. Kivitték őket a temetőbe. Az apát meggyilkolták a sirok között. A fiatal Rubin Isten csodálatos szabadtűz hatalma segítségével, mint üldözött vad a sötétségben, elmenekült.” BALTAZÁR 1920. 63–64.

²² KELEMEN 1923. 111.

²³ MARJAY 1941., SZABÓ 1919. 216–217. A vörösteror áldozatainak számával kapcsolatos ellentmondásokat jól szemléltetik az 1920-ban New Yorkban megjelent *A vörös rémuralom Magyarországon* című kötet tanulmányai is. Szöllőssy Oszkár igazságügy-miniszteri osztálytanácsos például a következőket írta a munkájában: „A budapesti rémségek alatt Szamuely halálvonata végigszárguldt az országon és az ellenforradalmak minden helyszínén kiszállottak belőlük a fekete utasok. Szolnokon 30, Kalocsán 20, a kis Dunapatajon 61 embert végeztetett ki az eddigi megállapítások szerint a diktatúra hivatalos gyilkosa s tömegestől ölette le az ártatlanokat még körülbelül 20 városban és községben.” Néhány oldallal később Pekár Gyula államtitkár viszont a következőkről számolt be: „Szolnokon 57 embert – katonatisztet, polgárt, parasztot és gyereket – Kalocsán 19-et, Kapuvárott 7-et, Dunapatajon 62-öt, Dömösön 9-et akasztott a halálvonat parancsnoka és se szeri, se száma azoknak a helységeknek és városoknak, ahol Szamuely Tibor meg nem tizedelte volna a becsületes és munkás magyarságot.” SZÖLLŐSSY 1920. 48., PEKÁR 1920. 139–140.

Ezek az ellentmondó források teljesen bizonytalanná teszik annak megalapítását, hogy pontosan mennyien haltak meg a vörösteror következtében a Tiszántúlon. A Váry által közreadott adatokat ezért inkább tájékoztató jellegűnek kell tekintenünk, amelyek kiindulási alapként szolgálhatnak a vörös terror vidéki működésének vizsgálatához. Ugyanakkor a fenti számok mégis érdekes kérdést vetnek fel: vajon mi az oka annak, hogy a vörösteror áldozatainak jelentős részét a Tiszántúlon végezték ki? A kérdésfelvetés azért figyelemreméltó, mert a terrorcsapatok mindössze bő egy hónapig tevékenykedhettek a régióban, mivel az 1919. április végére idegen megszállás alá került, így a vörösteror igazi kibontakozása ez év nyarán nem érinthette az itteni településeket. A válasz több tényezőben keresendő. Egyrészt abban, hogy a régióban az egyébként is súlyos helyzetben lévő parasztság nehezen viselte a rekvirálásokat, ahogy ezt a makói példa is mutatta. Másfelől a helyi lakosság mély vallásosságában, amely gyökeresen szemben állt a diktatúra ateizmusával. Végül pedig abban, hogy itt a román hadsereg, illetve az Aradon, majd Szegeden szerveződő ellenforradalmi mozgalmak közelsége nagyobb felhajtó erőt jelentett a helyiek kommunizmussal szembeni fellépésének.

Fontos megemlítenünk, hogy a vörös terror helyi áldozatainak többsége az ún. „polgári” réteghez tartozott. Legtöbbjük csendőr volt, mert ők a vidéki rendvédelmi testület feloszlata, tehát egzisztenciájuk megszűnése miatt könnyen válhattak a helyi „kis ellenforradalmak” legfontosabb bázisává, főként azért, hogy a tiszántúli települések lakosai hozzájuk fordultak a rekviráló és kegyetlenkedő terrorcsapatokkal szembeni védelem reményében.²⁴ A csendőrök mellett a helyi közigazgatás vezetői (jegyzők, polgármesterek), gazdasági és pénzügyi hivatalok igazgatói, pénztárnokai, illetve gazdák estek többségben áldozatul a tiszántúli vörösterornak, de akadtak köztük szép számmal egyszerű földművesek és napszámosok is. A leggyakoribb „vád” velük szemben az „ellenforradalmi magatartás” volt, tehát az, hogy nem szolgálták ki a kommunista diktatúrát vagy a rekvirálások, illetve más intézkedések miatt elégedetlenek voltak, azonban gyakran az „ellenforradalmiság” vádja pusztán csak személyes bosszút takart.²⁵

²⁴ A vörösteror első tiszántúli áldozata is csendőr volt, Kamuty Lajos főhadnagy, aki a kommunisták általi letartóztatása során öngyilkos lett 1919. március 27-én. MNL SzSzBML XXXV.163. 11. ő. e. *A mi vértanúink* című csendőr emlékirat az 1919-es eseményekről, 17–18.

²⁵ Példa erre Kovács István főhadnagy halála, akinek 1919. április 22-én Nyíregyházán történt kivégzéséről a következőképpen írt Váry Albert: „ellenforradalmiság gyanúja miatt forradalmi törvényszék elé állított. Férfiasan, önértzetesen, büszkén viselkedett. Halálra ítélték, s a fogház udvarán a több polgár fogoly szeme láttára kivégezték. Holttestét megrugdosták, leköpdösték. Meg kellett halnia, mert az alatt a gyanú alatt állott, hogy annakidején a Szamuely-fiúk ellen Nyíregyházán elkövetett merényletnek ő az értelmi szerzője.” Tudjuk azt is, hogy a Nyíregyházán ítélező forradalmi törvényszéknek a vezetője Szamuely László, a vörösteror egyik irányítójának, Szamuely Tibornak a testvére volt. VÁRY 1993. 100–101.

A helyi közigazgatás vezetőivel szembeni terror egyik érdekes epizódja Hajdúszoboszlón zajlott le, 1919. április 24-én. Az esetet egyrészt azért érdemes külön felidézni, mert több forrás is ellentmondóan írta le, másrészt azért, mert olyannyira ismert volt az utókor számára is, hogy a rendszerváltás előtti marxista szakirodalom sem kerülhette meg bemutatását és értelmezését. Az eseményeket Váry Albert a következőképpen foglalta össze: „Mikor a románok bevonultak Debrecenbe, Hajdúszoboszlóról a kommunista direktórium elmenekült. A törvényes hatóságok átvették a hatalmat s a városházára fehér zászlót tűztek ki. Közben azonban Kaba felől megjött egy páncélvonaton Szamuely Tibor az ő terroristáival s a piacra maga elé vezettette dr. Fekete László polgármestert, Körner Béla takarékpénztári igazgatót és Tokay József rendőrfogalmazót. Szamuely megkérdezte a csőcseléket, milyen emberek voltak dr. Fekete és két társa. Dr. Feketéről azt mondták, hogy nem volt őszinte, Tokay Józsefre ráfogták, hogy sok gazdát mentetett fel a háború alatt a katonai szolgálat alól, Körner Béla pedig nem szerette a népet. Erre Szamuely elrendelte, hogy mindhármat akasszák fel a piacra az akácfára. Az áldozatok nyugodtan és férfiasan mentek a halálba.”²⁶

Az eseményeket azonban némiképp másképp adta elő Hajdúszoboszló későbbi polgármestere, aki a következőkről számolt be néhány hónappal később, 1919 szeptemberében: „a város piacán Böhm Vilmos és Szamuely Tibor népbiztosok jelenlétében és közreműködésével dr. Fekete László polgármestert, Körner Béla városi képviselőt, Tokai József rendőrfogalmazót kötél általi halállal kivégeztek. Körner Géza rendőrkapitány, Fehér Gábor tanácsnok, Nagy András városi iktató, Horogh Sándor földbirtokos és többek a kivégzés előtt elmenekültek. [...] Böhm Vilmos és Szamuely Tibor népbiztosok hangosan kiabálva bitang gazembereknek nevezték az ártatlan áldozatokat, s ezt a csőcselék harsány ordítózással helyezte.”²⁷ A feltűnő különbség a két forrás között az, hogy amíg az előbbi nem tesz említést Böhm Vilmos jelenlétéről, addig az utóbbi Szamuely mellett neki is tulajdonítja az akasztásokat és a helyi lakosság felbőszítését.

Érdemes tehát meghallgatnunk az érintettet, Böhm Vilmost, aki az 1923-ban megjelent visszaemlékezésében a következőképpen írta le a hajdúszoboszlói bevonulást: „A bevonulásnál megrendítő látványban volt részünk. A magyar csapatokat a várt örömrivalgás nem fogadta. A parasztok a házakban elbújva tartózkodtak. A piacra érkeztemkor megtudtam, hogy miért nem lelkesedett a parasztság a románokat kergető, a fűlszabadítónak érkezett magyar csapatokért. Két fán felakasztva csüngött a város rendőrkapitánya, Tokay József, dr. Fekete László polgármester és Körner Béla bankigazgató, akiket hatáskörüket túllépő egyenruhás személyek – de nem katonák – állítólagos ellenforradalmi ténykedés miatt statáriális módon kivégeztek. Ott, a helyszínen meg kellett állapítanom, hogy a törvénykezés,

²⁶ VÁRY 1993. 54–55.

²⁷ A hajdúszoboszlói polgármester jelentése a Tanácsköztársaság alatti eseményekről, 1919. szeptember 1. KOMORÓCZY 1959. 504–508.

ítélkezés és kivégzés a Tanácsköztársaság törvényes rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyásával történt meg. Azonnal intézkedtem a megtorlás iránt. Ha a kivégzettek valóban ellenforradalmárok lettek volna, akkor is kötelessége lett volna a rögtönítélő bíróságnak, hogy szabályszerű tárgyalás alapján hozza meg ítéletét, amely tárgyalás nem volt megtartható ama 15–20 percnyi időközben, amely eltelt az előőrsök bevonulása és az én megérkezésem között. A barbár és törvénytelen kivégzéseknek megvolt a szomorú következményük. A románok ismét támadtak, a lakosság passzív maradt, sőt helyenkint ellenségesen viselkedett – vissza kellett vonulnunk. A módfolött felháborodott parasztok a házakból lövöldöztek a visszavonuló csapatokra. [...] Az eset kapcsán tett ellenintézkedéseink már csak a konkrét esetet torolhatták meg, de nem akadályozhatták meg azt a veszedelmet, amely abból keletkezett, hogy a lakosság hangulata a Tiszántúlon végig ellenséges maradt a visszavonuló Vörös Hadsereggel szemben.” Tehát ő egyértelműen – noha önigazoló szándéktól egyáltalán nem mentesen – úgy fogalmazott, hogy mire ő a városba érkezett, Tokay, Fekete és Körner már halottak voltak.²⁸

A három forrás olvasása után érdekes hozzájuk tenni a marxista szakirodalom 60 évvel az események utáni értelmezését: „[...] a városháza előtti téren Szamuely Tibor és Böhm Vilmos jelenlétében felakasztották Fekete Lászlót, Körner Bélát és Tokay Józsefet az összegyűlt tömeg egyetértésével. [...] Böhm Vilmos emlékiratában letagadja, hogy a kivégzéseknél ott volt – mint írja, csak utána érkezett – s elítéli a történeteket. Ekkor azonban már a kommunista ellenes szociáldemokrata beszél belőle. [...] Maga a tárgyalás nélküli kivégzés tény. De az ellenforradalom a saját uralma érdekében ennél sokkal kisebb dolgokért tömegével kínzott meg és végzett ki embereket! Mi is áll a kegyetlennek látszó [!] eljárás háttérében? A román támadás okozta zavar, fegyverbomlás és a feltámadó ellenforradalom miatt a kormányzótanács a hadsereg-főparancsnokság szervezésével egyidejűleg front mögötti bizottságokat is szervezett. Ezeknek a célja a rend és fegyelem fenntartása és az ellenforradalmi mozgalmak elfojtása volt. A proletárdiktatúra nehéz helyzetében szükség volt erre. A Forradalmi Kormányzótanács április 21-én bízta meg a Keleti Hadsereg forradalmi törvényszékének vezetésével Szamuely Tibor népbiztost, és egyben rendkívüli felhatalmazást is ad[ott] neki: »felhatalmazza őt, hogy e célra, ha szükséges, a forradalmi törvényszék mellőzésével is, bárminemű eszközt vegyen igénybe«. Szamuely Tibor [tehát] a Forradalmi Kormányzótanács határozatának szellemében cselekedett Hajdúszoboszlón.”²⁹

Hogy Böhm Vilmos ott volt-e a kivégzéseknél, az ellentmondó forrásokból nehéz kihámozni (hogy még kaotikusabb legyen a helyzet, a már idézett Szabó László szerint a hajdúszoboszlói akasztások nem Böhm, hanem Vágó Béla jelenlétében történtek).³⁰ Nagy valószínűséggel igen, és az is könnyen

²⁸ BÖHM 1923. 311–312.

²⁹ TASI 1979. 132–133.

³⁰ SZABÓ 1919. 82–83, 178–179.

elképzelhető, hogy mondott a helyi lakosoknak lázító beszédet, hiszen mást is előfordult már ilyen.³¹

A Hajdúszoboszlón történtek módszertani és forráskritikai szempontból érdekes esettanulmányként szolgálnak. Azonban legfontosabb tanulságuk nem ez, hanem sokkal inkább az, ami minden más korábbiakban bemutatott és az ország más pontján is megtörtént eseményeké: százával haltak meg emberek azért, mert másképp mertek gondolkodni, vagy azért, mert fel mertek lépni elkeseredésükben vagy saját igazuk védelmében. Ez nemcsak a 20. századi magyar történelem egyik legszomorúbb fejezetévé vált, hanem olyan (újabb) ellenhatást is szült, amely aztán ismét brutális, számtalan áldozatot követelő eseményekben, a fehérterrorban nyilvánult meg.³²

³¹ Baltazár Dezső például a következőket írta Böhm debreceni beszédéről, aminek éppen akkor volt tanúja, amikor letartóztatása után kihallgatásra vitték: „Útközben nagy néptömegben kellett keresztül mennünk. Akkori idők szokása szerint gyülesezett a nép. A Bika-szálloda erkélyéről akkor délután szónokoltak Böhm, Pogány és Vágó Béla népbiztosok, megadva az utolsó instrukciókat a gyűlőlt polgári elem kiirtásához. Erről a gyűlésről oszladozott a nép. Az utca egészen alkalmas hangulatú volt egy kis lámpavasas rögtönzésre. Szerencsére nem történt semmi inzultus. Bántatlanul érkeztünk el a rendőrkapitányság épületéhez.” BALTAZÁR 1920. 21.

³² A fehérterrorról lásd még BÖDÖK 2011.

Felhasznált források és irodalom

MNL SzSzBML (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára)

XXXV.163. A Magyar Szocialista Munkáspárt Archívumában kezelt iratok. A megyei munkásmozgalomra vonatkozó felszabadulás előtti és utáni dokumentumok.

BALTAZÁR Dezső 1920. *A próbáltatások idejéből*. Debrecen.

BÖDÖK Gergely 2011. A magyarországi fehérterror (Az atrocitások eltérő olvasatai 1919–1920-ban. In Erdődy Gábor főszerk.: *Visszatekintés a 19–20. századra*. Budapest. 97–111.

BÖHM Vilmos 1923. *Két forradalom tüzeiben*. München.

FEHÉR András 1973. A város politikai élete 1867–1944. In Szendrey István szerk.: *Hajdúböszörmény története*. Debrecen.

GRATZ Gusztáv 1935. *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920*. Bp.

KELEMEN Béla 1923. *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). Naplójegyzetek és okiratok*. Szeged.

KOMORÓCZY György (szerk.) 1959. *A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Dokumentumgyűjtemény*. Debrecen.

KOMORÓCZY György (szerk.) 1972. *Hajdúhadház múltja és jelene*. Gyula.

MARJAY Frigyes 1941. *Keresztes hadjárat 1941*. Budapest.

MENDELÉNYI László 1921. A terror. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon*. Budapest.

OROSZ István–ifj. BARTA János (szerk.) 2012. *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Debrecen.

PEKÁR Gyula 1920. A bolsevisták rémtettei. In Huszár Károly szerk.: *A vörös rémuralom Magyarországon*. New York.

SZABÓ László 1919. *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból*. Bp.

SZENDREY István – NYAKAS Miklós 1980. *Derecske története*. Debrecen.

SZÖLLÖSSY Oszkár 1920. Gonosztevők a diktatúrában. In Huszár Károly szerk.: *A vörös rémuralom Magyarországon*. New York.

TASI Miklós 1979. A két forradalom Hajdúszoboszlón 1918–1919. In Gazdag István szerk.: *Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből 1867–1919*. Hajdúszoboszló.

VÁRY Albert 1993. *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Szeged.

Krisch András

ELLENFORRADALMI MEGMOZDULÁS SOPRONBAN?

GAZDAPOLGÁR-TÜNTETÉS, 1919. ÁPRILIS 3.

A Tanácsköztársaság 133 napját Sopronban és közvetlen környékén is rendszerellenes megmozdulások kísérték. A címben említett tüntetésen kívül Sopronhoz is kötődő események zajlottak Fülesen¹ és Nagycenken. Fülesen április 6-án bántalmazták a helyiek – a segítségükre érkezett szomszédos malomháziakkal² karöltve – Váradi Hermann járási politikai biztost. Váradi kortesbeszédet tartani érkezett Fülesre, de ebben megakadályozták, gúnyolták, végül pedig megtiporták. A helyi plébános, Szemelliker Antal kelt a védelmére, a biztost a lincselés elől a csendőrsre menekítette. A rendteremtés céljából Sopronból a faluba érkező 50 vöröskatona fogadására igyekeztek a szúró-vágó szerszámokkal felszerelkezett falusiak. A katonák felállították gépfegyvereiket és tüzeltek. Nem vették azonban észre a patakot átívelő hídnál játszó gyerekeket, akik közül kettő halálos sérüléseket szerzett. A bevonult vörös katonák 7-ére helyreállították a rendet, éjszakai kijárási tilalmat rendeltek el, a feszültség azonban tapintható volt. Április 8-án a vörösök három gödröt lövészároknak, egyben egy ellenforradalmi támadás kiindulópontjának véltek. A gödröket nagy puskatúzzal meg is támadták és sikeresen „elfoglalták”. Jelentették Sopronba, hogy a helyiek ismét ellenforradalmi tevékenységbe kezdtek. A kiszálló forradalmi törvénytörő a főtanító fiának, Szedenik Viktornak a valamomása alapján, mely szerint Szemelliker küldte őt Malomházára segítségért, a plébánost népuszítás és vérrontás bűnében vétkesnek találta és golyó általi halálra ítélte. Az ítéletet április 9-én Sopronban hajtották végre.³

A nagycenki ellenforradalmat is befolyásolták álhírek. Június 2-án az a hír terjedt el a községben, hogy Sopronban megbukott a proletárdiktatúra, és a felbomlott vörösök fosztogatni indultak. A helyiek erre lefegyverezték a helyben állomásozó 16 vörös katonát és megszervezték a falu védelmét. Hamarosan azonban kiderült, hogy a vörös uralom még nem dőlt meg.

¹ Ma Nikitsch, Ausztria.

² Ma Kroatisch Minihof, Ausztria.

³ Az események összefoglalását adja Biczó 2011.

A környékről összesereglett tömeggel, igazi vezérek hiányában már nem lehetett bírni, Sopron megtámadására készültek. Lelkesedésük azonban nem tartott sokáig, a tüzéséggel is megerősített vörösök hamar szétkergették őket. A harcok során mindkét oldalon halálos áldozatok is voltak. Nagycenkre hatalmas sarcot vetettek ki, a letartóztatottakat azonban hamarosan elengedték, mivel az igazi vezetők mind elmenekültek. Majd' egy hónap múlva fogatta le ismét Szamuely László a harcok egyik résztvevőjét, Fennesz Rezsőt és a megmozdulás egyik tényleges vezetőjét, a Jákig menekülő Szántó Róbertet. A két tartalékos főhadnagyot letartóztatásuk után, július 5-én a soproni katolikus temetőben kivégezték.⁴

Ezzel a két esettel szemben, az április 3-i soproni gazdapolgár-tüntetés⁵ áldozatai a demonstráció során leadott sortűzek során szereztek halálos sebesülést. Ez a megmozdulás nem a politikai rendszer megdöntésére irányult, hanem megélhetésüket féltő emberek tiltakoztak az utcai demonstrációval. A proletárdiktatúra budapesti hatalomátvétele után, március 22-én Sopronban is megalakult egy öttagú direktórium. A város és a megye közigazgatása fölött hatalmat gyakorló szervet a munkás- és katonatanácsok, a szakszervezetek küldöttsége és a szociáldemokrata pártvezetőség választotta meg. Tagjai a munkástanács részéről Berczeller Adolf, Fischl László és Knapp Gábor, a katonatanács részéről pedig Entzbruder Dezső és Faragó Géza voltak. A direktórium tagjai közül csupán Entzbruder volt kommunista, a többiek szociáldemokraták. A tényleges politikai hatalmat azonban nem sikerült megszerezniük, párhuzamosan működött még a polgári adminisztráció is. Thurner Mihály polgármester jelentette március 26-án a következőt: „A Tanácsköztársaság eddigi rendeleteit még nem foganatosították a városban, mert egyelőre nincsenek tájékozódva arról, hogy ezek a Budapesten kelt rendeletek a vidéki városokra is vonatkoznak-e?”⁶ A politikai vezetés elégtelensége miatt a helyi kommunisták a belügyi népbiztosságtól kérték egy karizmatikus, megfelelő helyismerettel rendelkező népbiztos kinevezését. Március 26-án érkezett a városba Kellner Sándor, teljhatalmú megyei és városi politikai megbízott. Személyével a radikális irányvonalú kommunista politika jutott érvényre. Mayer Géza 1920 körül megjelent könyvében ezt így fogalmazta meg: „A kommunizmus vagy proletárdiktatúra kezdetben elég szelíd volt Sopronban, mindaddig, amíg Kellner Sándor, Kun Béla bizalmas utasításával ellátva meg nem érkezett Sopronba.”⁷ Első intézkedése volt a direktórium átszervezése, egy-egy szakterületre népbiztosokat nevezett ki, illetve erősített meg pozíciójukban.

⁴ MAYER é.n. 64–68.

⁵ A gazdapolgárok (németül Wirtschaftsbürger) jelentős társadalmi szervezetekkel rendelkező kisbirtokos szőlőművelő réteg.

⁶ KÖRNYEI 1973. 25.

⁷ MAYER é.n. 28.

Tevékenységüket a direktórium egy-egy tagjának felügyelete alá helyezte.⁸ Kellner megérkezéssel tehát, a Tanácsköztársaság Sopronban is megszilárdította politikai pozícióit, megszervezték a forradalmi törvényszéket, a rendőrségtől a Vörös Őrség vette át a rendfenntartás szerepét.

A Tanácskormány a II. számú rendeletében szesztilalmat rendelt el, amitől a háború utáni időszakban az erkölcs és a közrend javulását várták. Az alkoholt a kizsákmányoló társadalmak hitvány örömének tartották. Az alkoholizmus elleni harc jegyében született plakátfeliratok jól szemléltetik a Tanácsköztársaság viszonyát az alkoholhoz: „*Proletárok! Vigyázzunk, hogy senki meg ne szegje az alkoholtilalmat! Aki szeszest italt iszik, az ellensége a Tanácsköztársaságnak! Az alkohol és a prostitúció az emberiség gyilkosai.*”

A bevezetett tilalom alapján nemcsak a helyben fogyasztás volt tilos, hanem a bor ausztriai kivitelét sem engedélyezték.⁹ A tilalom a soproni borosgazdákat különösen érintette, hiszen ezáltal megélhetésük került veszélybe. A helyzet kezdett a városban komoly elégtelenséget szülni, amit egy helyi politikus – név szerint Zsombor Géza – igyekezett kihasználni. Zsombor már a századforduló környékének ismert helyi politikusa volt, a Radikális Párt, illetve a Kereskedelmi és Iparkamara elnöki tisztét is betöltötte. Az *Oedenburger Rundschau*, későbbi nevén *Radikal*, végül 1913-tól *Grenzpost* néven megjelent lap kiadója, illetve szerkesztője. A háború utáni forradalmi események felgyorsították Zsombor karrierjét. Sopronban 1918. október 31-én megalakult a Nemzeti Tanács, élén három elnökkkel: Faragó József (Polgári Demokrata Párt), Fischl László (Szociáldemokrata Párt), Zsombor Géza (Demokrata Párt). Működése során a tanács csupán mint politikai tanácsadó szerv működött, a városi közigazgatásra nem volt befolyása. Az ilyen irányú törekvésük Thurner Mihály polgármester és a városi tanács ellenállásán megbukott.¹⁰ Zsombor egyre inkább elkötelezte magát – az első világháború után amúgy is aktuális – Nyugat-magyarországi német kérdés ügyében. Lapjában, a *Grenzpostban* és a nagy részvétel mellett november 10-én megtartott nagymartoni¹¹ gyűlésen is a német nyelv használatáért emelt szót, különösen az iskolákban, jogszolgáltatásban és a közigazgatásban. A gyűlésen megalapította a Német Nemzeti Tanácsot, ennek élére természetesen ő maga került. Napilapja beszámolója szerint több, mint 100 település lépett be a tanácsba.¹² Politikai ellenfelei viszont azzal vádolták, hogy a német kérdés napirenden tartásával igyekezett magának helyet teremteni. Miközben a „*Los von Ungarn!*” („*El Magyarországtól!*”) jelszavával tartott szónoklatokat, vagyis a németiséget az elszakadásra buzdította, aközben Budapesten a német-

⁸ KÖRNYEI 1973. 27.

⁹ Sopron vármegyében már 1918 őszén alkoholelles lépéseket tettek a fosztogatások visszaszorítása érdekében. MAYER é.n. 11.

¹⁰ MAYER é.n. 7.

¹¹ Ma Mattersburg, Ausztria.

¹² *Grenzpost* 1918. XI. 13. 2.

ség elszakadási törekvéseinek veszélyére igyekezett felhívni a figyelmet. Az elszakadással szemben Zombor az autonómiában látta a megoldást. Törekvései nem maradtak eredménytelenül. Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter december 6-án Nyugat-Magyarország német kormánybiztosává nevezte ki.¹³ December 25-én Zombor, a *Grenzpost* karácsonyi számában proklamálta a Nyugat-magyarországi német autonómiát.¹⁴ A német ügyek központja a Széchenyi téren álló Széchenyi-ház volt, amit ebben az időben Deutsches Hausnak, Német Háznak neveztek. A március 21-i hatalomátvétel után, a németiség új önkormányzati szerve a Gaurat lett¹⁵, ahol Zombor más politikai irányultsága miatt nem kapott szerepet, ezzel háttérbe szorult, és a továbbiakban szembefordult a Tanácsköztársasággal. A direktórium elnökével, Berczellerrel még korábbi szarmazó személyes ellentétei is voltak. A soproni német szőlősgazdák között viszont továbbra is komoly befolyással bírt, így feltételezhetjük, hogy a demonstráció egyik szervezője, irányítója volt.¹⁶

Az alkoholtilalom következtében egyre tarthatatlanabb helyzet miatt Kellner a belügyi népbiztos utasítására Ausztria felé szabályszerű szállítási igazolvánnyal engedélyezni szándékozta a borkivitelt.¹⁷ A soproni gazdapolgárokat – a részletek megbeszélése miatt – Kellner április 3-án 5 órára hívta a városháza közgyűlési termébe, akik tömegesen vonultak a Fő térre.¹⁸ A városházán azonban a direktórium egyetlen tagja sem tartózkodott, Kellner, Entzbruder és Berczeller is Brennbergbányán tárgyalt a szénellátásról.¹⁹ Az a rémhír is korbácsolta a kedélyeket, mely szerint a kormány kivágatja a szőlőket, hiszen alkoholra úgy sincs szükség. Ennek terjesztője valószínűleg Zombor volt. A gazdák nagy tömegben megjelentek a tanácssteremben, sokan pedig a Fő téren várakoztak. Megbeszélés hiányában a csalódott és fel-dühödött tömegben elkezdett a hír terjedni, mely szerint a gyűlést a kaszinóban tartják meg. A gazdák megindultak a Várkerületen keresztül a Széchenyi térre. A térnek fontos szerepe volt 1918–19-ben, mert nemcsak a kaszinó állt itt, hanem a Német Ház is, amelynek erkélyéről a forradalmak alatt a legtöbb beszéd elhangzott. A menet élén haladt Zombor mellett Kraxner Alajos is.²⁰ Utóbbi Balfi utcai vendéglősként szintén a vörös uralom ellenfele volt.

¹³ MAYER é.n. 10. Ezzel párhuzamosan Zombor a Nemzeti Tanácsban betöltött elnöki tiszteről összeférhetetlenség miatt lemondott.

¹⁴ *Grenzpost*, 1918. XII. 25. 4.

¹⁵ A Gaurat élére Ludwig Leser szociáldemokrata politikus került. 1945-ben az ismét létrehozott Burgenland első tartományfőnöke lett.

¹⁶ KRISCH 2011. 37.

¹⁷ Feketeváros vörösör-parancsnoksága a kivitel engedélyezéséről május 22-én kért a soproni direktóriumtól információt. MNL GyMSMSL XVI.2. 7022/1919.

¹⁸ A *Soproni Vörös Újság* ezzel szemben a tüntetés másnapján „leketlen vezérek általi felbujtásról” tett említést.

¹⁹ *Soproni Vörös Újság* 1919. április 4. 2.

²⁰ KRISCH 2011. 36.

Kraxner egy egész ellenforradalmi „kulákszászadot” szervezett meg, melynek élén várta a beavatkozásra alkalmas pillanatot. Fegyveres harcukra azonban soha nem került sor. A kimérése így csupán „a környékbeli kulákok ellenforradalmi tanyája” maradt.²¹ A menetben néhányan – a bortól felbátorodva – járókelőkről és egy fegyvertelen vörös katonáról letépték a vörös kokárdát, az ellenszegülőket meg is ütötték. A tömeg hamarosan megérkezett a Széchenyi térre, ahol kisebb-nagyobb csoportokba verődtek. A hangulat egyre forrósodott, újra meg újra felhangzott a kiáltás: „Le a vörösökkel!” Néhányan meg akarták rohanni a posta épületét. Meiszner Ernő soproni ügyvéd szemtanúként így látta a történeteket: „Irodám ablakából voltam szemtanúja a véres eseményeknek. Az izgatott gazdapolgárok kezében egyetlen bot, fegyver, egyáltalán ütőeszköz sem volt, csak lármáztak, gyűlést akartak tartani. Zsombor Géza és Holzmann Tófor vezették őket. Fel és alá jártak itt a Széchenyi téren, de aztán csak hamar bevonultak a német-háznak nevezett Széchenyi téri palotába. Egy darabig a posta előtt hallgatták a gazdapolgárok Missuray Ágoston [postabiztos – a szerző] beszédét, aki azonban sehogy sem tudta őket lecsillapítani. Egyszer csak a Rákóczi utca felől egy szakasz vöröskatona jelent meg futva. Semmi figyelmeztető jelet nem adtak, hanem széles rajvonalba fejlődtek. Minden trombita-jel, felhívás vagy egyéb figyelmeztetés nélkül belelőttek a védtelen tömegbe.”²²

A Soproni Vörös Újság a következőket írta: „Mikor a tüntetők katona elvtársainkat észrevették, azonnal ellenük fordultak. A katonák felszólították őket, hogy rögtön oszoljanak szét. A tömegből ekkor egy kő repült a katonák felé és egyik elvtársunkat megsebesítette. Egy pillanat múlva több sortűz dördült el.”²³

A tüntetők egy része menekülni kezdett, voltak viszont akik szembeszálltak, verekedni kezdtek a katonákkal. Prinner Lajos az egyik katona kezéből akarta a fegyvert kicsavarni, eközben lőtték le. Kraxner Alajosnak sikerült egy fegyvert megszereznie, de azt nem használta, hanem összetörte és eldobta. Az össze-csapás után Prinneren kívül Preiszl Károly maradt a téren holtan. Neki semmi köze nem volt a tüntetőkhez, csupán a postára igyekezett. Steiner Sándort tüdő-lövessel a várkerületi Király gyógyszerházba vitték, ahol meghalt. A negyedik áldozat, Tschürtz Frigyes, április 15-én a kórházban halt bele mellkaslövésbe. Az áldozatok mindannyian 50 év körüliek voltak. A négy halott mellett nyolcan sebesültek meg. A halotti anyakönyvben 1921-ben megváltoztatták az áldozatok neve mellett a halál okát: „Lövés” (gyilkosság). A nemzeti ügy és a keresztény erkölcs szolgálatában szenvedett sebesülés következtében vértanúhalált halt.”²⁴ Az utólagos bejegyzés a polgármester, Thurner Mihály rendeletére történt meg.²⁵

²¹ KONCSEK 1956. 105.

²² MAYER é.n. 40.

²³ Soproni Vörös Újság 1919. IV. 4. 2.

²⁴ MNL GyMSMSL XXXIII.1. Halotti anyakönyvek. 18. kötet, 1918–1919.

²⁵ KRISCH 2011. 37.

Kulcsfontosságú azonban az események sorrendje: a sortűz minden komolyabb előzmény nélkül történt-e, vagy a tüntetők támadólag léptek fel a katonákkal szemben, és utóbbiak csak ezt követően tüzeltek. Váry Albert könyvében az eseményről a következőket írta: *„Fölvonulásuk közben összeütözköztek a vöröskatonákkal, azokat bántalmazták, letépték jelvényeiket, mire azok közülük lőttek.”*²⁶ Meiszner a következményekről a következőket írta: *„Hogy a halottak, sebesültek száma nem sokkal nagyobb, azt csak annak lehet tulajdonítani, hogy a hadviselt férfiak a földre vetették magukat és meglapultak a Széchenyi tér bokrai mögött. A szerencsétlen halottakat ott hagyták feküdni késő estig, mintegy közszemlére téve ki megfélemlítésül.”*²⁷

A tüntetés után megkezdődtek a letartóztatások. Elsők között, még a tüntetés színhelyén, a Német Házban vették őrizetbe Zsombor Gézá, akire a tüntetés egyik felbujtójaként tekinthetünk. Április 3-i letartóztatásakor Kellner megállapította, hogy *„Zsombor Géza csüttörtői szereplése: a gazdák fellázítása szoros összefüggésben van az autonómia kérdésével.”*²⁸ A vizsgálatba ezért a budapesti német népbiztosságot is be akarták vonni, Zsombor azonban Budapestre szállítása után megszökött, és a rendszer bukásáig Bécsben maradt. 1919. szeptember 10-én a Friedrich-kormány államtitkáraként találkozhatunk vele.²⁹ Zsomboron kívül még 19 személyt tartóztattak le, többségüket azonban a kihallgatás után elengedték. Letartóztatták és a forradalmi törvényszék elítélte azonban a volt polgármester, Töpler Kálmán Iván nevű fiát, zendülésre való bujtogatásért egy év fogházat kapott. Kopstein Bélát, a zendülés egyik főbűnöséeként öt év fegyházra, Schöll Károlyt, aki Preidl Henrik fegyvertelen vörös katonát többször megütötte, egy év börtönbüntetésre ítélték.³⁰

A tüntetés másnapján Kellner Sándor teljhatalmú politikai megbízott nyilatkozatot adott a *Soproni Vörös Újságnak*, amelyben a tüntetőkről kijelentette: *„akadtak azonban köztük egyes izgága alakok, akik berúgtak, akadtak egyes részek felbujtók, a proletáriátus uralma ellen merészeltek lázadást szítani és késsel, vasvillával a katonákra támadtak, szidták őket. Kijelentem, hogy ezek ellen a proletárdiktatúra teljes szigorával fogunk eljárni és a legvégső megtorlástól sem fogok visszarettenni...”*³¹

Entzbruder Dezső katonai biztos április 5-én külön parancsban dicsérte meg az ellenforradalmi akciót leverő vörös katonákat: *„Proletár katonák! Vasöklötökkel lecsaptatok az ellenforradalomra. Megmutattátok azt, hogy a vörös csapatok fegyelmettsége, öntudatos érzése képes megvédelmezni a proletárdiktatúrát. Irtóztunk a vérontástól, de kényszerítettek bennünket, hogy vállunkhoz emeljük a fegyvert.*

²⁶ VÁRY 1993. 119.

²⁷ MAYER é.n. 40.

²⁸ *Soproni Vörös Újság* 1919. V. 5. 4. Zsombor így elkerülte a soproni forradalmi törvényszéket, amit valószínűleg Berczellernek köszönhetett.

²⁹ MAYER é.n. 38.

³⁰ *Soproni Vörös Újság* 1919. IV. 4. 4.

³¹ *Soproni Vörös Újság* 1919. IV. 4. 3.

*És ezt megteesszük a jövőben is. Jaj annak, aki ellenünk szegül! Elvtársaim! Cselekedetek hordereje nagyobb minden emberi cselekvésnél és ezt a proletáriátus sohasem fogja elfelejteni. Éljen a proletárdiktatúra! Éljen a világforradalom!”*³²

Április 10-én, a tüntetés után enyhítettek az alkoholelles rendeleten. Szilvási Gyula³³ egészségügyi népbiztos rendelete szerint betegek számára egészségügyi okokból az orvosok napi két deciliter bort felírhattak.³⁴ Néhány nap múlva, 13-án Kellner szigorított a rendszeren, bevezették ugyanis az orvosi igazolvánnyal rendelkezők részére a borjegyeket. Aki ilyennel rendelkezett, annak meghatározott időre és mennyiségben, ezúttal kizárólag Szilvási ellenjegyzésével, szigorúan egészségügyi céllal mértek ki bort. A rendelet napi két deciliter borról szólt, de ki lehetett váltani egyben ötnapi adagot is. A jogosultak előre egy havi borjegyet kaptak.³⁵ Ennek következménye lett, hogy lazultak a bor fogyasztás szabályai, ittas egyénekből több volt az utcán. A politikai biztos kommunikációjában ismét a túlzott borfogyasztás ellen szólalt fel. Az ez ellen vétőket továbbra is a forradalmi törvényszékkel fenyegette meg.³⁶ A helyzet nem javulhatott, mert május 13-án Kellner először a jegy nélkül bort árusító kimérések számára helyezte kilátásba engedélyük bevonását, majd május 20-án ismét teljes szeszfogyasztási tilalmat rendelt el (az 1% alkoholtartalmú sörök kivételével).³⁷ A tilalom azonban nem vonatkozott a borjegyekre, azok továbbra is forgalomban maradtak. A júniusban kiadott borjegyek ráadásul már napi fél literes fejadagot tartalmaztak, továbbra is csak szigorúan egészségügyi célú fogyasztásra.³⁸ A helyi vörös sajtó is partner volt az alkohol elleni küzdelemben, jól szemléltetik ezt a következő mondatok: „Az alkoholt elvette a proletárdiktatúra a munkásságtól. Úgy vette el, ahogy a gondos szülő kiragadja gyermeke kezéből a méregpoharat.”³⁹

A bor ausztriai kivitelének kérdése sem volt teljesen rendezett és világos. A teljhatalmú politikai megbízott április 15-én értesítette a Vörös Határőrséget, hogy kizárólag a Soproni Direktórium pecsétjével ellátott kiviteli engedélyek érvényesek, a vidéki tanácsok ilyen engedélyeket nem adhatnak ki.⁴⁰ Kellner egy május 20-i rendeletében Sopron, Ruszt és Kismarton⁴¹ központtal borbizottságok felállítását rendelte el. Ezeknek a bizottságoknak kellett volna a borkészleteket felmérni, továbbá kizárólag ezek voltak jogosultak borkeres-

³² Soproni Vörös Újság 1919. IV. 6. 2.

³³ Szilvási városszerte közismertségnek és közkedveltségnek örvendő kórházi főorvos volt, amit nemcsak a borjegyeknek köszönhetett.

³⁴ Soproni Vörös Újság 1919. IV. 10. 3.

³⁵ Soproni Vörös Újság 1919. IV. 13. 3.

³⁶ Soproni Vörös Újság 1919. V. 14. 2.

³⁷ MNL GyMSMSL XVI.2. 6603/1919. Rendelet a borkimérés és fogyasztás teljes eltiltásáról.

³⁸ GyMSMMISM 80.214.1.

³⁹ Soproni Vörös Újság 1919. VI. 29. 2.

⁴⁰ MNL GyMSMSL XVI.2. 1432/1919.

⁴¹ Ma Rust és Eisenstadt, mindkettő Ausztria.

kedési és eladási engedélyeket kiadni. A – cél – mint a közlemény megfogalmazza, a borborsépszét visszaszorítása volt.⁴² A borkérdés megoldatlanságát jelzi, hogy a Gaurat július 29-én még mindig egy borbizottság felállítását kérte, mely a bor felvásárlását és kivitelét intézte volna.⁴³ Az alkoholtilalom ellenére virágoztak az illegális kimérések, ahol nem ritkán vörös katonák is ittak. A bort illegálisan árusítókat és fogyasztókat a forradalmi törvényszék ítélte el, jellemzően egy-két heti elzárást vagy pénzbüntetést kaptak. Az alkohol elleni harc egyik lépéseként tekinthetünk az alkoholelles tanács május 10-i megalakulására is. Visnya Aladár tag, hozzászólásában a következőket mondta: „Az ellenforradalmat a volt kizsákmányolók felbujtására a csőcselék csinálja piros-fehér-zöld színekkel, valamint külsőségekkel és alkohollal.”⁴⁴ Nem lehettek túlzottan sikeresek az alkoholelles rendezvények, hiába mesélt ezeken egy pincér elrettentő kocsmai eseteket. A mozgalom – és ezt az alkoholelles tanács tagjai is beismerték – legfeljebb részsikereket tudott felmutatni.

A város és vármegye közönsége a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 7-én gyászünnepélyt tartott, a „gyászos emlékü kommunizmus Sopronban elvérzett áldozatainak emlékére”. A négy soproni áldozaton kívül ekkor Szemelliker Antal füles plébánosra, illetve a nagycenki ellenforradalmi megmozdulásban résztvett Szántó Róbert és Fennesz Rezső tartalékos főhadnagyokra emlékeztek meg. A résztvevők a Széchenyi téren gyülekeztek, a korabeli hírek szerint több mint 10.000-en vettek részt a katolikus és evangélikus temetőbe tartó menetben.⁴⁵

Asopronigazdák tragikus kimenetelű megmozdulásait Tanácsköztársaság túlzott alkoholellessége váltotta ki. A négy soproni halott a 133 nap első áldozatai közé tartozott. A történetírás az 1920-as években a résztvevőkben igazi „ellenforradalmárokat” látott, az 50-es években pedig „részeg kulákok” tüntetéseként mutatta be az eseményeket. Valójában megélhetésüket féltő gazdák demonstrációja volt ez, amely a vörös katonák beavatkozása miatt szomorú véget ért.

⁴² *Oedenburger Arbeiterrat* 1919. V. 20. 4.

⁴³ MNL GyMSMSL XVI.2. 11746/1919.

⁴⁴ KERTÉSZ 1959. 55.

⁴⁵ KRISCH 2011. 38.

Felhasznált források és irodalom

MNL GyMSMSL (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára)

XVI.2. Sopron Város és Vármegye Direktóriumának iratai.

XXXIII.1. Külön intézkedéssel levéltárba utalt iratok. Sopron megye és Sopron város anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldáinak és utólagos bejegyzések másolatainak levéltári gyűjteménye

GyMSMMISM (Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Soproni Múzeum. Helytörténeti kéziratgyűjtemény)

Biczó Zalán 2011. *Szemelliker Antal 1882–1919*. Győr.

KERTÉSZ István (össz.) 1959. *Tanácsköztársaság Sopron 1919*. Sopron.

KONCSEK László 1956. A bécsi és a Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben II. *Soproni Szemle* 10. (1956.) 73–90.

KÖRNYEI Attila 1973. Adatok az 1919. évi Sopron megyei osztályharcokhoz. *Soproni Szemle*, 27. (1973.), 24–38.

KRISCH András 2011. Ponzichter-tüntetés Sopronban. 1919. április 3. *Rubicon* 2011. 2. 36–38.

MAYER Géza é.n. *A vörös dúlás nálunk. Sopron és a vármegye a két forradalom alatt*. Sopron.

VÁRY Albert 1993. *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Szeged.

Gottfried Barna

A SZÉKELY HADOSZTÁLY „KÖVETKEZMÉNYEI”
A TISZÁNTÚL ÉSZAKI FELÉN

1969–1970 tele meleghullámokkal tarkított, csapadékban gazdag időjárást hozott, amelynek következtében a Tisza vízgyűjtőjén folyamatos volt a magas vízállás, árhullámok sora követte egymást, amelyek rendkívül hevesek voltak, és magasságuk minden előző mért adatot túlszárnyalt. A csapadékos tavasz, a májusi és júniusi esőzések miatt a Tisza, a Túr, a Kraszna, a Szamos kilépett medréből és tengerre változtatta a Felső-Tisza vidékét.

A levonuló árhullámok nyomában megindult a károk felmérése, az újjáépítés, így történt ez Szatmárcsekén is. Tóth Gábor helybéli lakos házáat is súlyosan megrongálta az árvíz. A rendteremtés alkalmával sort kerített arra az épületrészre is, ahol 1961-ben bekövetkezett haláláig Szabó Károly volt csendőr szakaszvezető lakott eltartottként. A lakrészből kihordták a berendezési, felszerelési tárgyakat, köztük a szakaszvezető megmaradt, értéktelen dolgait. E munkálat során akadt Tóth Gábor kezébe *A mi vértanúink* című 31 oldalas, géppel írott, datálatlan, de mindenképpen 1925 után, talán 1932-ben született, anonim emlékirat,¹ amelynek szerzője az 1919-ben hősi halált halt csendőröknek állít emléket.

Szabó Károly még életében említést tett a füzetéről házigazdájának, elmondva azt, hogy egy barátja adta át neki a II. világháború végén. Tóth Gábor az írás tartalmától megrettenve odaadta azt Márkász József községi párttitkárnak, aki az árvízkárok helyreállításával foglalkozó megyei pártbizottsági munkatársként adta tovább, majd a megyei rendőrkapitányság III/III. alosztályához, onnan a pártarchívumba került.

A kis kötetben huszonnyolc, a vörösöknek és a románoknak áldozatul esett mártír csendőr neve szerepel, pl. Fery Oszkár altábornagyé,² aki talán a legismertebb mind közül. Az emlékirat az ország különböző településein³ történeteket veszi sorra, megemlékezve a szatmárcsekei eseményekről is.

¹ MNL SzSzBML XXXV.163. 11. őrzési egység.

² A vörösök Budapesten, a Mozdony utcában akasztották fel Borhy Sándor és Menkina János csendőr alezredekkel együtt, majd a holttesteket a Múgyetemnél a Dunába dobták.

³ Balkány: Wolf József Erdélyből menekült csendőr tiszt helyettes. Feldebrő: Bereczki Dávid

Mi és miért történt a Himnusz szülőhelyén 1919-ben? Ahhoz, hogy rekonstruálni tudjuk a történetet a megye székhelyére, Szatmárnémetire kell vetnünk egy pillantást. Az 1919. április 16-án, a Székely Hadosztály állásai ellen megindított eredményes román támadást követő napokban vagyunk, amikor a fronthoz közel eső településekről a Tanácsköztársaság helyi szervei, a direktóriumok megkezdték a menekülést. Tették ezt – ha tehették – a bankok, egyházak, vállalatok és a lakosság értékeivel. Szatmárnémetiben nem volt szerencsénk, ahogy azt legutóbb Nagy Szabolcs veszprémi főlevéltáros a *Levéltári Szemlében* megidézte,⁴ a hadosztály tisztjei, esetleg a helyi nemzeti-őrség tagjai (a források némileg ellentmondóak), a legvalószínűbb azonban az, hogy együttműködve megakadályozták a direktóriumot abban, hogy a város vagyonával együtt távozzon, de nem csak ennyi történt.⁵

A Fehérgyarmati járás (ehhez tartozott Cseke) főszolgabírájának 1921 végén kelt levelében, a Tanácsköztársasággal kapcsolatos adatgyűjtés kapcsán a következőket írta: „Annyi adattal azonban szolgálhatok, hogy Szatmárcseke nagyközségben, a proletár-diktatúra itteni megbukásának napjain, amikor Szatmáron [Szatmárnémetiben – a szerző] a Székely Hadosztály és Szatmár közönsége által a főispáni jogok gyakorlásával megbízott Dr. Streicher Andor, jelenlegi vármegyei főjegyző úr távirati rendeletével a hatalmat átvette, mely körülmény az összes községekkel közöltetett.”⁶ A megbízott főispán tehát az összes, a megye nyugati felén fekvő települést értesítette a diktatúra megszűntéről, a közigazgatás helyreállításáról, köztük a szatmárcsekei jegyzőt is.

A csekei események az emlékirat mellett leginkább az egyik főszereplő, Talpas Ferenc ellen 1920-ban lefolytatott bírósági eljárás iratanyagából rekonstruálhatók.⁷ A megbízott főispán távirati rendeletének napján érkezett a településre Zsédely Ferenc kommunista agitátor, aki a szocialista tanok

Erdélyből menekült csendőr tiszthelyettes. Gáva: Oláh János csendőr tiszthelyettes, Gyermán János és Szanyi Károly próbacsendőrök. Herincse: Uzsvai László csendőr őrmester. Kapuvár: Pintér Pál csendőr tiszthelyettes. Kecel: Szabó József csendőr tiszthelyettes. Kecskemét: Vén András Erdélyből menekült csendőr tiszthelyettes. Kisvárdá: Kamuty Lajos csendőr főhadnagy. Paks: Bakonyi András csendőr tiszthelyettes, Csala Bálint csendőr őrmester. Rudolftelep (Miskolc): Göllény József csendőr őrmester. Szolnok: Sztankovics Sándor csendőr tiszthelyettes, Tornai Lajos csendőr őrmester, Oszvát Péter csendőr. Tápióbicske: Trupulai János csendőr tiszthelyettes, Domonkos Imre csendőr őrmester. Tiszavárkony: Megyeri Antal csendőr tiszthelyettes.

⁴ NAGY 2011. 42.

⁵ HL I.31.8112/1920. Przbislawsky Ferenc őrnagy, aki a Székely Hadosztály 12. ezrede II. zászlóaljának volt a parancsnoka, és a szatmári események idején a helyi direktórium fogságában várt a forradalmi törvényszék ítéletére, 1920-ban így emlékezett: „Ezen perctől kezdve szabad voltam, mikor is rövidesen megtudtam az ismerős tisztektől, hogy 2-3 órával azelőtt tartóztatta le a Székely Hadosztály néhány tisztje a szatmári direktórium tagokat, és Kratochvil ezredes, hadosztályparancsnok küldte a forradalmi törvényszék tárgyalásán megjelent embert a bírákhoz azon parancssal, hogy azonnal hozzanak felmentő ítéletet és rögtön bocsássanak szabadon.” Az őrnagy tehát nem vett részt a direktórium elfogásában, de szabadulását annak az eseménynek köszönhetette, így hiteles forrásnak tekinthetjük.

⁶ MNL SzSzBML IV.757. 115/1921.

⁷ MNL BAZML SFL VII.2/b. B. 1799/1920.

terén járatlan szegényparasztságot készült tájékoztatni a kollektív gazdálkodás előnyeiről. Zsédely április 19-én Talpas Ferenc helyi párttitkár kíséretében azzal a szándékkal kereste fel a jegyzőt, hogy bejelentse a gyűlést. Kandó Ferenc községi jegyző viszont bemutatta nekik a Streicher-féle rendeletet, illetve arról tájékoztatta őket, hogy a csendőrök kitűzték a kakastollat és felvarrták a rangjelzéseiket, a régi rend, a közigazgatás helyreállt.⁸ A beszélgetésnél jelen volt Papp József folyambiztos is, aki előttük ellenforradalmi kijelentést tett, vélhetően neki tulajdonítható a Zsédely későbbi vallomásában felbukkanó, a románok érkezéséről szóló hír, sőt Szatmárcsekén már azt is tudni vélték, hogy Budapesten is megbukott a kommunizmus. Feltételezhető, hogy szintén Papp József volt az, aki a csendőröket értesítette Zsédelyék érkezéről. A községházát elhagyó Zsédelyt és Talpast a kocsmánál letartóztatta Körmeny Elek őrsparancsnok és Márton János csendőr. Meg kell itt jegyezni, hogy a későbbi csendőrségi vizsgálat „*tapintatlannak*” nevezte Körmeny eljárását, sőt szabálytalannak is, mivel nem készített az esetről tényvázlatot. Az őrsparancsnok a letartóztatottakat bekísértette a fehérgyarmati főszolgabírói hivatalba, ahonnan kihallgatásuk után szabadon engedték őket, mivel nem követtek el bűncselekményt. Az 1920-ban lefolytatott bírósági eljárás során Talpas egyszer vallotta azt, hogy Zsédelyt a csendőrök Csekén megverték, ami nem elképzelhetetlen, de inkább tűnik úgy, hogy ezzel akarta a későbbi események miatti felelősséget az agitátorra hárítani.⁹

Fehérgyarmatról Zsédely Beregszászba ment, ahol tájékoztatta a direktóriumot a Csekén és Gyarmaton hallottakról, tapasztalatokról. Meglepődve konstataulta, hogy valaki már megelőzte, a beregszászi vörösök már mindenről értesültek. Dr. Simon Mózes, a direktórium elnöke utasítást adott a helyi Vörös Őrségnek, hogy fojtsák el a szatmárcsekei ellenforradalmat. Másnap, április 20-án mintegy negyven főből álló vörös különítmény érkezett a faluba. A Polónyi Károly vezette alakulathoz felszólításra csatlakozott Talpas Ferenc is, ő kísérte azokat a csendőrors épületéhez, amit a vörösök körülfértak és tüzelni kezdtek. A laktanyában Körmeny Elek, Borbély Károly és Rákosi Simon csendőrök tartózkodtak, akik az ablakokon keresztül vizsgázták a tüzet. Negyedik társuk, Szőke Mihály alőrmmester – miután nem tudott bejutni az őrs épületébe – a laktanya folyosóján át az istállóhoz, majd a kerten és a mezőn keresztül a sonkádi őrsre menekült, ahol jelentést tett az általa tapasztaltakról. A támadóknak sikerült a laktanya folyosóját elfog-

⁸ Gyakorlatilag a megyei szintű közigazgatásba történt katonai beavatkozást követő megbízott főispáni rendelet „varázsütésre”, pillanatok alatt visszaállította a „rég” közigazgatást és a rendfenntartó csendőrséget. Nem volt ez nehéz feladat, hiszen a Károlyi-korszak és a Tanácsköztársaság idején is helyükön maradtak a tisztviselők. A fehérgyarmati főszolgabíró, a szatmárcsekei jegyző, a csendőrök valamennyien hivatalban voltak 1919 áprilisában. A közigazgatás a forradalmak idején nem omlott össze, legfeljebb a tetszhalál állapotában volt.

⁹ MNL BAZML SFL VII.2/b. B. 1799/1920.

lalniuk, az őrsparancsnok Körmendyvel fejlődés végzett. Miután a csendőrök löszere elfogyott Borbély Károlyt kézigránáttal ölték meg,¹⁰ Rákosit pedig puskatussal ütötték le. *A mi vértanúink* című írás szerzője szerint a két halott csendőr tetemét a vörösök szuronnyal összeszurkálták és összelövdözték, ezt az állítást a tanúk vallomásai azonban nem erősítik meg. Az értékeiktől, ruhájuktól megfosztott halottakat a folyosón hagyták. A csendőrök bőröndjeit feltépték, az őrs kincstári bútorait összetörték, az iratokat az utcára szórták, a pénztárat feltörték, az épületet kifosztották. A használható és könnyen szállítható tárgyakat – ágynemű, ruházat, fegyverek, a csendőrök használati tárgyai, értékei – szekérre rakták és a sebesült Rákosi Simon csendőrrel együtt Beregszászba vitték, ahogy ellenforradalmi kijelentései miatt Papp József folyambiztost is, akit az ostrom alatt tartóztattak le a római katolikus plébánián. Az elrabolt értékeket és a két foglyot a Kölcsey családtól rekvirált fogaton szállították el. A vörösök elvonulása után Tyukodi József, Orbán Zsigmond és Sarkadi Antal a laktanya verandájára vitte a holttesteket, ahol egy ágytakaróval terítették le őket.

A különítmény parancsnoka Talpast bízta meg a harangszó és pap nélküli temetés lebonyolításával, amire április 22-én került sor. Körmendy és Borbély holttestét 1920. május 20-án exhumálták, és egyházi szertartás mellett újratemették. Sírhantjuk fölé díszes emlékművet állítottak a következő felirattal: *„Körmendy Elek és Borbély Károly csendőr őrmesterek, akik 1919. évi április hó 20-án hősiesség után a vörös katonák által legyilkoltak. Emléküket bajtársi kegyelet őrzi.”*¹¹

A laktanya ostroma utáni napon a realitásérzékét teljesen elveszítő, a hatalomtól megrészegült Talpas karddal az oldalán, pisztollyal a kezében „ámokfutott” Szatmárcsekén. A református pap előtt kijelentette, hogy itt ő az Isten, a Kölcsey család több tagját letartóztatta, majd rövid fogvatartás után elengedte őket. A bevonuló románok elől a borsodi Ónodra, később Budapestre menekült, majd Hajmáskéren, a Vörös Hadsereg kötelékében kapott feladatot. Vélhetően ez az oka annak, hogy az első kihallgatási jegyzőkönyve¹² Veszprémben készült.

1920-ban a Sátorlajújhelyi Királyi Törvényszék halálra ítélte Talpas Ferencet, és kivégezték a zempléni megyeszékhelyen, ugyanott, ahol Papp József folyambiztos és Rákosi Simon csendőr fölött 1919. április 22-én a forradalmi törvényszék ítéltkezett.¹³ A beregszászi direktórium ekkorra már oda

¹⁰ MNL BAZML SFL VII.2/b. B. 1799/1920. A források a halál okának tekintetében nem egyértelműek. Az emlékiratban Körmendy halálokaként kézigránátot, Borbély esetében pedig szuronydöfést említenek.

¹¹ MNL SzSzBML XXXV.163. 11. őe.

¹² MNL BAZML SFL VII.2/b. B. 1799/1920.

¹³ MNL BAZML SFL XVI.502. 125/1929. Jónás Aladár dolhai, Papp József szatmárcsekei lakosok halálos ítéletei.

menekült, a Csekén letartóztatottakat pedig átadták a Knall Ede elnök és Láng István vádbiztos vezette törvényszéknek. Rákosi Simont halálra ítélték, majd az akasztófa alatt 15 évi fegyházra változtatták a büntetését. Papp Józsefet felakasztották, mivel mások előtt kijelentette, hogy bejönnek Szatmárcsekére a románok, ami egyébként akkor és ott mindenki számára nyilvánvaló volt. Láng István vádbiztos a tárgyalás – ha szabad ezt a kifejezést használni – elején, mivel fogalma sem volt arról, hogy mi a vád Papp József és Jónás Aladár dolhai főszolgabíró ellen (akinek az ügyét együtt tárgyalták a Pappéval, és ugyanazon indoklással ítélték el és végezték ki) a hallgatósághoz fordult segítségért. Így aztán mindkettejük esetében a beregszászi direktórium tagjai képviselték a vádat, azok, akik dr. Gáspár Sándor törvényszéki jegyző tanúvallomása szerint idő előtt és indokolatlanul futottak el Beregszászból, és attól tartottak, hogy emiatt a forradalom ökle lecsap rájuk, letartóztatják őket. Ezért hivatkoztak az ellenforradalomra, amely menekülésre készítette őket, ezért vitték magukkal Pappot és Jónást, valamint Rákosi Simont. Papp József esetében tárgyi bizonyítékra is hivatkoztak, hiszen telefont találtak nála, amellyel a vád szerint a románokkal tartotta a kapcsolatot. A folyambiztos hiába hivatkozott arra, hogy a telefon a munkaköre betöltésének a feltétele, eszköze. A vádlottak megpróbálták védekezni, de a botokkal felszerelt hallgatóság zajongása lehetetlenné tette az amúgy is hiábavaló vállalkozást. A tárgyalás mintegy háromnegyed óráig tartott, Láng István vádbiztos a halálbüntetést indítványozta. Védő gyanánt egy Bányai nevezetű törvényszéki irodakezelő volt kirendelve, aki maga is hozzájárult a Láng indítványához, hiszen bizonyítva látta a vádakát. A forradalmi törvényszék tíz percig ülésezett, ennyi idő is elég volt az ítélezésre. Papp Józsefet az újhelyi főtéren, a Kossuth szobor előtt akasztották fel.¹⁴

Amint azt már említettem, a Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék Talpas Ferencet halálra ítélte három rendbeli gyilkosságra való felbujtás miatt (Körmendy Elek, Borbély Károly, Papp József), bizonyítva látva azt, ő jelentette a beregszászi direktóriumnak, hogy a csendőrök szembe helyezkedtek a proletárdiktatúra rendjével, ő bírta rá őket a csekei megtorlásra. Bűnösnek

¹⁴ MNL BAZML SFL, VII.2/b. B. 1799/1920. A sátoraljaújhelyi törvényszék „lelkes”, minden szabályt felülíró tevékenységével kapcsolatban érdemes talán újra dr. Gáspár Sándor törvényszéki jegyzőt idézni: „Szükségesség tartom kiemelni, hogy a tárgyalás megkezdése előtt felmutattam Knall Ede előtt a hivatalos lapban megjelent, és színes irónnal tüzetesen megjelölt ama népbiztosi rendeletet, amely szerint politikai bűncselekményekben eljárást indítani a népbiztosság hozzájárulása nélkül nem lehet és nem lehet halálos ítéletet sem végrehajtani anélkül, hogy az ítélethez az iratok megtekintése mellett az igazságügyi népbiztosság hozzá ne járulna. Knall azonban kijelentette, hogy ő azzal nem törődik. Megemlítem még azt is, hogy a kivégzések után Knall ama utasítást adta, hogy táviratilag közöljem az igazságügyi népbiztossággal a kivégzések tényét. Én erre az ítélet rendelkezéseinek és a tárgyalás adatainak rövid közlése mellett megfogalmaztam a táviratot, Knall azonban azt összetépte, s a helyett egy másik táviratot fogalmazott, amelyben úgy állította be a kivégzéseket, mint amelyek nyomban ártalmatlanná teendő veszedelmes egyénekre vonatkoznak.”

találták még négy rendbeli személyes szabadság megsértésében (Rákosi Simon, a Kőlcseyek).¹⁵ Az 1914-ben önként katonának jelentkező, Galíciát és az olasz frontot megjárt, háromszor kitüntetett, négy év alatt nyolcszor sebesült, a háború utolsó évében rokkantként leszerelt altiszt 1920-ban elnyerte büntetését, kivégezték. Igazat kell adnunk a Talpas védelmét ellátó dr. Glück Miklós ügyvédjelöltnek, aki így fogalmazott az egyébként elutasított kegyelmi kérvényben, idézem: „Azután jöttek a nemzetrontók, az álomlátók, a megtévesztők, akik megmetyelgették a társadalmat. Félrevezették az egyszerű eszével könnyen hívő népet, közöttük Talpas Ferencet a nagy harcokból haza került rokkant katonát. Akinek talán kenyere sem volt...”¹⁶

Hol vannak a nemzetrontók, megtévesztők az Újhelyen meghozott ítéletben? A válasz egyszerű, sehol. Sem a csekei megtorlást elrendelő dr. Simon Mózes, beregszászi direktóriumi elnök, sem az azt parancsnokként végrehajtó Polónyi Károly, sem Knall Ede törvényszéki elnök, sem Láng István vádbiztos neve nem szerepel az elítéltek között. Knall vélhetően elkerülte a felelősségre vonást, hiszen róla tudjuk, hogy 1922-ben szökésben volt.¹⁷ A másik három vagy a fehérek kötélén végezte, esetleg boldogan éltek valahol, amíg meg nem haltak.

Szatmárcseke 1919. április 19–20-án a régi világ és a vörös uralom határmezsgyéjére került. Nyugatról még a bolsevizmus bűzös levegőjét hozta a szél, keletről viszont vihar támadt, amely kipucolta a világforradalmat, de közben elvégezte az ország területi megcsonkítását, a megszállt területek teljes kifosztását. Vihar, amelyet bizony megmentőnek, felszabadítónak tekintettek sokan, nem ismerve fel annak valódi természetét.

A történelemben – mondják – nincs ha, pedig de jó lenne! Ha a fővárosból kiküldött agitátor nem a régi rend helyreállításáról szóló főispáni rendelet megjelenésének napján érkezik meg, ha a csendőr őrsparancsnok egyszerűen kikíséri őt a faluból. Ha a beregszászi bolsevikok csak egy nappal hamarabb pucolnak el a városból, esetleg energiáikat nem az értelmetlen megtorlásra, hanem a románokkal szembeni ellenállásra fordítják.

De a történelemben – valóban – nincs ha, ebben a történetben sincs, van viszont négy halott. Hárman a vörösök bosszújának estek áldozatul, a negyedik pedig a nemzetrontók, megtévesztők keltette illúzióknak.

A *mi vértanúink* című emlékirat előkerülésekor, 1970-ben már évtizedek óta újra zajlott Magyarországon a szocializmusnak nevezett politikai, társadalmi, gazdasági kísérlet. A veszélyesnek ítélt kis kötet megjárta a megyei rendőr-kapitányság III./III. alosztályát, ahol azzal kapcsolatban jelentést is készült, amelyben javaslatokat is tettek: „az emlékiratban országunk több hely-

¹⁵ MNL BAZML SFL VII.2/b. B. 1799/1920.

¹⁶ MNL BAZML SFL VII.2/b. B. 1799/1920.

¹⁷ VÁRY 1993. 112.

sége van megemlítve, ahol a csendőr 'mártíroknak' emlékművet, emléktáblát emeltek. Ellenőrizni kell, hogy ezek a közönséges gyilkosok jelenleg is emlékként állnak-e a lakosság előtt [...] Az emlékiratban helység és név szerint meg vannak említve azok az 1919-es vöröskatonák, akiket az ellenforradalmár csendőrök gyilkoltak meg. Értesíteni kell az illetékes pártszervezeteket, hogy amennyiben nincs tudomásuk azon elvtársak tevékenységéről, a továbbiakban kellő emléket állítsanak nekik. Az emlékiratból kitűnik, hogy Szatmárcseke községben milyen tevékenységet folytattak 1919 áprilisában az ellenforradalmár csendőrök. A proletár-diktatúra keze két csendőrt utolért, őket kivégezték, Márton János és Rákosi Simon csendőr azonban túlélte az eseményeket. Az emlékirat szerint mindketten részt vettek a proletár-diktatúráért harcoló vörös katonák üldözésében, megsemmisítésében. Meg kell kísérelni a személyek felkutatását!”¹⁸

Felkutatni, még akkor is, ötven évvel az esemény után. Azt a Rákosi Simont, aki egy olyan tűzharcban vett részt, amelyet a vörösök kezdeményeztek, és amelyben közülük egy ember sérült meg. Márton János esete pedig már-már komikus. Ő a támadás idején a menyasszonyánál volt, aki a laktanya közelében lakott, a tűzharc hangjaira kilépett az udvarra a fegyvertelen csendőr, és megadta magát a vörösöknek. Kis idő múlva megszökött, a falu határába menekült, ahol egy istállóban bújt el. Menekülés közben a vörösök folyamatosan lőttek rá. A felkutatásukat alátámasztó érveket nem nagyon találhattunk. Talán az indokolhatta – de ez csak az én feltételezésem –, hogy Rákosi halálos ítéletét az akasztófa alatt fegyházra változtatták, nem végezték ki. A menekülő Mártont pedig a szellemi elődöknek nem sikerült lelőniük.

Pongrácz Aladár csendőr százados, valamint Ferenc András, Tóth Ferenc, Jakabos Pál tiszthelyettesek püspökladányi kivégzése közvetlenül az április 16-án megindult román támadáshoz köthető.¹⁹ A hadműveletek megindulása előtti napokban érkezett meg egy nemzetközi vörös ezred a Király-hágóhoz, Csucsára, ahol a 21. kolozsvári gyalogezredet váltották fel, amely a Székely Hadosztály kötelékéhez tartozott. A jól felszerelt internacionalisták csucsai ténykedésüket rablással kezdték, majd eszement, céltalan lövöldözéssel folytatták, aztán az első román puskalövésre fosztogatással színezték, bösz meneküléssel fejezték be. Erdély kapuja ezzel elveszett, a 39. dandár sem tudta feltartóztatni a románokat.

Pongrácz százados korábban mintaszerű rendben, fegyvertelenül vezette ki legénységét szolgálati helyéről, a megszállt Erdélyből. Miután a románokkal szembeni ellenállás értelmetlen lett volna, és a fegyverzetüket sem hozhatták magukkal, a puskáikat összetörette és úgy adta át a megszállóknak. A demarkációs vonal mögött a Székely Hadosztályba nyert beosztást, az erdélyi és a hozzájuk csatlakozott pesti és jászberényi csendőrökkel rendfenntartó

¹⁸ MNL SzSzBML XXXV.163. 11. őe.

¹⁹ MNL SzSzBML XXXV.163. 11. őe.

feladatokat láttak el. A románok csucsai áttörése után ebben a minőségükben kerültek összetűzésbe a menekülve fosztogató, inkább talán fosztogatva menekülő vörösökkel, akiket lefegyvereztek, így akadályozva meg további kártételeiket. Ez történt Berettyóújfaluban is. Onnan Püspökladányba mentek, akkor már velük volt Verbőczy Kálmán százados, a kolozsvári nemzetőr, más néven a Verbőczy-zászlóalj parancsnoka is. Püspökladányban már várta őket a forradalmi törvényszék, amelynek elnöke dr. Gábor Mózes, tagjai Kohn Árpád és Stern Mózes voltak, akiknek nyugalmát, testi épségét a Gerlei Géza-féle terroristák vigyázták.

Verbőczyt formális tárgyaláson ítélték halálra, az ítéletet végrehajtani nem tudták azonban, hiszen a százados parancsnoksága alá tartozók megmentették őt.²⁰

Miközben a Verbőczy elleni eljárás folyt, Pongrácz századost és a már említett három csendőr tiszthelyettest a vörösök a lefegyverzett csendőr alakulatból kiemelték és a püspökladányi temetőben kivégezték, illetve annak árkába lőtték. Először Tóth Ferencet, aztán Ferencz Andrást és Jakabos Pált együtt, végül a parancsnokukat, Pongrácz századost. Valamennyiük ellen az ellenforradalmiság volt a vád. *A mi vértanúink* című írásban így írja le a szerző a Pongrácz kivégzése után történeteket: „A martalócok a hullát aranyórától, gyűrűitől megfosztva az árokba dobták és meghagyták Karajos János temetőcsősznek, hogy temesse el. Karajos, mivel nem segédkeztek neki [a hóhérok – a szerző] – a püspökladányi jegyző tanúsága szerint – Pongrácz százados holttestét a földön vonszolva vitte a sírig. A sírnál a holttestet ruháitól megfosztották. Ekkor az egyik zsebéből kis zsoltáros könyv esett a földre. Az egyik terrorista felkapta, s a holttest fejéhez vágta azzal a kijelentéssel, hogy 'Most már imádkozhatsz!' Azután leköpdösték, rátapostak, s nevetve távoztak a sírjától.”²¹

A négy csendőrt a közös sírból a Debreceni Ügyészség 1919. október 25-én exhumáltatta, díszsírhelyre temették őket. Sírfeliratuk helyett álljon itt a Koréh Endre által idézett Verbőczy napló részlete: „A Székely Hadosztály és a csucsai csapat küzdelmeiben, mártíromságában Erdély örök eszméje diadalmaszkodott. Erős akarattal mind szembenéztünk az oláh és vörös halállal. Székely csendőreink hősiessége megteremtette a rendíthetetlen magyar csendőrséget. A kakastollas kalap hervadhatatlan babérokat szerzett a nemzeti hősökben.”²²

1929. április 10-én „A Nemzet Vértanúinak 1918–1919” Országos Emlékmű Bizottságának²³ elnöke, Pekár Gyula országgyűlési képviselő levéllel fordul

²⁰ KORÉH 2000. 279–280.

²¹ MNL SzSzBML XXXV.163. 11. őe.

²² KORÉH 2000. 281.

²³ A nemzetgyűlési határozattal létrehozott bizottság, amelynek feladata a nemzeti újjáéledés tízéves évfordulójára az 1919-es vértanúk emlékművének felállítása, neveik összegyűjtése volt. József királyi herceg, tábornagy fővédnöksége alatt, a már említett Pekár Gyula elnökletével működött. A vértanúk névsorának összeállító bizottság elnöke dr. Váry Albert koronaügyész volt.

a vármegyékhez, köztük Zemplénhez is, amelyben kérte, hogy a törvényhatóság közgyűlésén emlékbeszédben nyilvánítsák ki kegyeletüket az ellenforradalom helyi vértanúi iránt, illetve neveiket rögzítsék a közgyűlés jegyzőkönyvében.²⁴ 1929. június 26-án Elekes Imre képviselő mondott beszédet Sátoraljaújhelyen, amelyben megidézte az ott kivégzett Papp József szatmárcsekei folyambiztos emlékét is.²⁵

A „dicsőséges” 133 napból, alig egy hónapnyi jutott Szatmárnak. A forradalmi szervek, a direktóriumok megalakultak ugyan, de működésük rövid életű volt, a román támadás menekülésre, feloszlásra készítette azokat. A szatmárnémeti hatalomváltás után Szatmárcsekén hatalmi zűrzavar alakult ki, hiszen bár a régi közigazgatás, rendfenntartás hamar visszaállt, de a vörösök keze még elért odáig. Azoké a bolsevikoké, akik saját alkalmatlanságukat, gyávaságukat palástolták a kialakult helyzetért felelőssé tett ártatlank kivégzésével. Motivációik között ott munkált a tehetetlenség, a hatalomvesztés dühe és a bosszúvágy. Így volt ez a bihari Püspökladányban is, ahol a románok elől gyáván elfutó vörösök a garázdálkodásaikat megakadályozó csendőröket végeztek ki. Esztelen, mértéktelen tobzódásukkal, fosztogatásaikkal, erőszakoskodásukkal elérték, hogy úgy érkezhessen a királyi román hadsereg, mint a felszabadítók.

²⁴ MNL BAZML SFL IV.2405/b. 2636/1930.

²⁵ Négy embert végeztek ki 1919-ben Zemplénben. Papp Józsefen kívül, a már említett Jónás Aladár dolhai főszolgabíró mellett Hriskó József gazdálkodót Újhelyen, Becker András földművest Sárospatakon.

Felhasznált források és irodalom

HL (Hadtörténeti Levéltár)

I.31. Honvédelmi Minisztérium 8. osztályának iratai.

MNL SzSzBML (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára)

IV.757. Szatmár, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e., Szatmár-Bereg vármegyék és Szatmár-Bereg megye alispánjának iratai.

XXXV.163. A megyei munkásmozgalomra vonatkozó felszabadulás előtti és utáni dokumentumok.

MNL BAZML SFL (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára)

IV.2405/b. Zemplén vármegye alispánjának közigazgatási iratai.

VII.2/b. A Sátoraljaújhelyi Törvényszék iratai. Vegyesen lajstromozott polgári és büntetőügyek.

XVI.502. A Sátoraljaújhelyi Forradalmi Törvényszék iratai.

KORÉH Endre 2000. *„Erdélyért” A székely hadosztály és dandár története. 1918–1919.* 1-2. köt. Bp.

NAGY Szabolcs 2011. Árulás vagy ellehetetlenülés - A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a VeML-ben őrzött Kratochvil-hagyaték tükrében. In *Levéltári Szemle* 61. (2011.) 3. sz.

VÁRY Albert 1993. *A vörös uralom áldozatai Magyarországon.* Szeged.

Bene János

NYÍREGYHÁZA ROMÁN MEGSZÁLLÁSA 1918–1919-BEN

A Tanácsköztársaság kikiáltása utáni első napok Nyíregyházán is az új rend megszervezésével teltek el. Az egyre fenyegetőbb csehszlovák és román katonai intervenció elhárítására az 1. vörös hadosztály mellé az 5. vörös hadosztályt is Nyíregyházára rendelték, melynek parancsnoksága Szamuely László politikai biztossal március végén érkezett a városba.

A Tanácsköztársaság ellen 1919. április 16-án megindított román támadással kedvezőtlenre fordult Szabolcs vármegye és Nyíregyháza helyzete. A direktórium elmenekült, majd a rend helyreállítására április 21-én Debrecen felől megérkezett Pogány József népbiztos egy zászlóalj gyalogsággal és tüzérsgel. Előbb a Megyeházán, majd a Városházán tanácskozott, megalakította a második direktóriumot, lelkesítő beszédet tartott, s az újonnan megszervezett forradalmi törvényszék rövid tanácskozás után, ellenforradalmi tevékenység vádjával, április 22-én golyó általi halálra ítélte és kivégeztette a város kedvelt nemzetőrparancsnokát, Kovács István főhadnagyot. Ezután este a színházban vörös katona estet rendeztetett Pogány.¹

1919. április 24-től jelentek meg a felhívások a szabolcsi vörös ezredbe való jelentkezésre, de ezek eredménytelenek maradtak. A román támadás egy hét elteltével már annyira tért nyert, hogy közvetlenül Szabolcs vármegye székhelyét fenyegette. 25-én a Vörös Hadsereg alakulatai Nagykállótól nyugatra foglaltak védőállást, s ekkor rendelte el Stromfeld Aurél vezérkari főnök a másnapi ellentámadást, amely azonban a további katonai eseményekre már nem gyakorolt lényeges befolyást. Bár a vörös csapatok április 26-án este Nyíregyházáról a Vay Adám² utcán át harcolva vonultak ki, másnap a román egységek megérkeztek a városba, s a hónap végére megszállták az egész megyét a Tisza vonaláig.

Április 27-én délben Joan ezredes dandárparancsnokkal az élen érkeztek az első román alakulatok. Mielőtt még ideértek volna, dr. Garay Kálmán polgármester, Gergelyffy Endre, Oltványi Ödön, Lakatos Ernő és Zoltán Gáspár

¹ *Nyírvidek* 1919. IV. 23. 3.

² Ma Dózsa György utca.

kíséretében Nagykálló felé Nyírjesre eléjük ment, s mintegy parlamenterként közölte az ezredessel, hogy a városban nincs katonaság, a lakosság nyugodtan várja a megszállást. Joan ezredes is megerősítette, hogy aggodalomra semmi ok, a román katonaság csak a rend helyreállítása miatt szállja meg a várost. Ezután érkezett be az első lovas járőr, majd a zöm Nagykálló felől. Ez volt a román 2. lovashadosztály, s a zömmel érkezett Alexandru Constantidini tábornok, hadosztályparancsnok is, aki a Megyeházán, az őt üdvözlő vármegyei tisztviselők előtt jelentette ki, hogy a lakosság viselkedjen fegyelmезetten, tartózkodjék minden rendzavarástól és akkor nem lesz semmi baj. Még ugyanazon a napon 21 rendeletet adott ki, melyekben eltiltotta a régi egyenruhák viselését, elrendelte a fegyverek beszolgáltatását, komoly büntetést helyezett kilátásba a vagyonmegsemmisítők, a rejtegetők, az ipari létesítmények rongálói, a románellenes kijelentéseket tevők ellen, életbe léptette a cenzúrát, felfüggesztette a gyülekezési szabadságot, feloszlatta a politikai jellegű klubokat, társaságokat, törvényesítette a beszállásolást, kijelentve azt is, hogy a szállodák legjobb szobáinak 10 %-át eleve a katonai parancsnokság részére foglalja le.³

A következő napokban, mind a *Nyírvidékben*, mind pedig az utcákon egyre gyarapodtak az egy- vagy kétnyelvű rendeletok, mindegyik végén az azt megszegők elleni súlyos pénz- és fogházbüntetés felsorolásával.

Hamarosan mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy korántsem arról van szó, amit a bevonuló csapatok parancsnokai ígérgettek, hanem a megszállt területek módszeres kirablásáról, tönkretételéről, a lakosság megfélemlítéséről.

A május hónap még viszonylagos nyugalomban telt el. A *Nyírvidék* 1919. május 1-i számában a lap arról tudósít, hogy ismét megkezdődnek a színjelőadások: „A megszállás első napjaiban a rend és biztonság érdekében a térparancsnokság a zárórát és az utcán való tartózkodást esti 8 órában állapította meg és beszüntette a színi és mozielőadásokat is. Most, hogy a harcok is eltávolodtak Nyíregyházától és a városban is teljes a rend és nyugalom honol a térparancsnokság is azon van, hogy a város élete normális mederbe terelődjék, épen ezért elrendelte a kávéházak zárórájának esti 11 órára való kitolását. Az utóbbi napokban szünetelő színház is játszik a tegnapi naptól a rendes 7 órai kezdettel. A térparancsnokságnak az az intenciója, hogy fokozatosan visszavonja az összes szigorításokat, így remény van arra, hogy rövid időn belül a város békebeli életét élheti.”⁴ A városi színházban május 3-án, szombaton a *Varázskeringőt*, vasárnap délután a *Majd a Vicát*, este a *Gróf Rinaldót*, hétfőn pedig a csak felnőtteknek szóló *Kék egeret* játszották. Ezekben a napokban ismét megnyitotta kapuit a nyíregyházi Kaszinó, a Polgári Olvasó Egylet, a Turáni Kör és a Kereskedők és Gazdák Köre. Május 3-án egy háromtagú antantmisszió érkezett a városba, 4-én a harcokban elesett

³ *Nyírvidék* 1919. IV. 29. 1–2.

⁴ *Nyírvidék* 1919. V. 1. 1.

román katonák emlékére tartott rekviemen Dragu ezredes, dandárparancsnok a jelenlévő nyíregyháziak előtt intette a rend megtartására katonáit, a hónap elejétől működött a vármegye teljes hivatalszervezet is Mikecz István alispánnal, május közepétől pedig a román főparancsnokság által kinevezett dr. Újfalussy Dezső főispánnal az élen. A Diadal és Apolló mozik napi 6 és 8 órai kezdéssel vetítettek, bár a posta-, a távíró- és a telefonhálózat továbbra sem üzemelt. Kikapcsolták a villanyvilágítást is, mert a rendszertelenül, vagy inkább nem működő vasútforgalom miatt a városi erőmű nem kapott szénét.

Május közepétől azonban, ahogy a román hadsereg mindenütt elérte a Tisza vonalát, megváltozott a helyzet. A május 13-i *Nyírvidek* az első lapszám, ahol megjelennek, majd később egyre sokasodnak a „fehér ablakok”, bennük: *„A cenzúra törölte”* felirattal. A lakosság fékentartására, egy esetleges ellenállás megelőzésére megkezdődtek a túszszedések. Az I. világháború poklából 1918 őszén hazatért háziezred, a császári és királyi 14. huszárezred Nyíregyházán élő tisztjeit (5 alezredes, 7 őrnagy, 10 százados és 12 főhadnagy) május 19-én családostól Brassóba internálták, s mind a megye mind a város tiltakozó akcióinak ellenére csak szeptemberben engedték őket haza.⁵

A belső rend és nyugalom fenntartására viszont a román hatóságok megengedték Nyíregyházán a városi rendőrség újjászervezését és oldalfegyverrel (karddal) való ellátását, valamint a vármegyében a csendőrség újbóli felállítását: *„A szabolcsmegyei csendőrség régi fegyelme azonban olyan erős volt, hogy a vörös terror sem tudta őket teljesen szétbomlasztani, csupán rövid tétlenségre kényszerítette őket. Egyetlen tiszt vagy legénységi állományú csendőr sem hagyta el Szabolcs vármegyét, úgy hogy a román parancsnokság engedélyével folyó hó 25-én meg is kezdte működését csendőrségünk [...] A szabolcsmegyei csendőrség Nyíregyháza kültelkein és az összes járásokban fog őrködni a közbiztonságon. Örönként 2-3 román katona is be lesz osztva. Egyelőre a csendőrség minden tagja kardot és forgópisztolyt kapott, de remény van arra, hogy rövidesen karabéllyal is fel fogják őket szerelni. Amikor a szabolcsvármegyei csendőrség ismét megkezdí működését jól esik megemlékeznünk arról, hogy úgy a régi fegyelem megmaradásában, mint az újra szervezésben kiváló érdemei vannak a szabolcsi csendőrök nagyszerű parancsnokának Kricsfalussy Jenő alezredesnek.”* - olvasható a *Nyírvidek*ben.⁶

Május végén megjelentek az első rekvirálási rendeletek is, melyeket a megszállók igen sajátos észjárás szerint hajtottak végre. 1919. június 7-re a polgármester rendkívüli közgyűlést hívott össze, ahol soron kívül két fontos bejelentést is tett. Az egyik szerint: *„A megszálló román katonai parancsnokság bizonyos nagyobb mennyiségű anyagok és cikkek 48 óra alatti beszerzésére utasította őt, különben a várost sújtó 500.000 lej pénzbüntetés terhe alatt.”* A kért anyagokat a polgármester nem sorolta fel, azt viszont sajnálattal közölte, hogy a

⁵ MARJAY 1931. 198., VARGA–HORVÁTH 1959. 103–104.

⁶ *Nyírvidek* 1919. V. 29. 3.

lakosság azon része, mely ezen cikkekkel rendelkezik, a felhívásnak nem tett eleget, amiért is velük szemben a legszigorúbb eljárást fogja alkalmazni.

A másik bejelentés már a rendelet végrehajtásáról szólt. A román térparancsnokság ugyanis jó néhány tekintélyes, vagyonos nyíregyházi polgárt kezesként, magyarul túszként fogatott le, hogy egyrészt követeléseit végrehajtsa, másrészt, hogy mindenfajta románellenes népmozgalmat, kommunisztikus célú megmozdulást csírájában elfojtson. Az iratok között megtalálható ezen személyek neve: Haas Ignác, Reichmann József, dr. Schön Viktor, Gaál Béla, dr. Elekes Aladár, Hoffmann Mihály, Kreisler Lajos, Bleich Ignác, dr. Hoffmann Mór, dr. Bartos Sándor, Gyulaházi Arthur, Nemes Sándor, Répánszki János, Vajda Emil, dr. Stetz Sándor, Stein Ignác és Stein Sámuel.⁷ Közülük június 6-án dr. Elekes Aladár, dr. Schön Viktor, Gaál Béla és Haas Ignác levélben fordultak a polgármesterhez, hogy a közgyűlés közbejöttével hasson a román parancsnokságra, hogy nemcsak a polgári társadalom tagjait kell túsul fogni, mert éppen ők nem ellenségei a rendszernek, s az ő személyük nemcsak hogy nem retenti vissza, hanem még inkább ingerli is a baloldali elemeket tiltott cselekmények elkövetésére, tehát személyük nem garancia. Kérik, hogy a túsok kiválogatásakor a lakosság minden osztályából szedjenek olyanokat, akiknek személye a politikai nyugalmat garantálja.⁸ Nem tudjuk, hogy lett-e valamiféle eredménye ezen akciónak, valószínűleg semmi.

A június 23-i, szintén rendkívüli közgyűlésen a polgármester azt is javasolta, hogy a képviselőtestület küldjön ki mellé és a tanács mellé egy állandó bizottságot, *„melynek feladata lesz véleményező és tanácsadó szerként működni a tanács mellett mintegy helyettesítve a képviselő testületet, minthogy most olyan idöket élünk, hogy a képviselő sűrűs összehívására minduntalan szükség lehet, ez pedig a legnagyobb nehézségekkel járna.”* A későbbi és közkeletűbb nevén *„rekviráló bizottság”* (hiszen neki kellett a román parancsnokságtól a nap minden órájában érkező, legváltozatosabb igényeket előteremteni és kielégíteni) tagjaivá dr. Murányi Lászlót, Énekes Jánost, dr. Fuhrman Lajost, Kiss Samut, Antal Jánost, Epbinder Károlyt, Surányi Istvánt, Paulusz Mártont, Kovács János (jánosbokori lakost), L. Kovács Jánost, Bogdán Ferencet és Barla Sándort jelölték ki.⁹

Az igények és a követelések pedig egyre szaporodtak! A városban ugyanis nemcsak a megszálló csapatok foglaltak el és tettek tönkre minden középületet (laktanyákat, iskolákat, szállodákat, hivatalokat), zavarták és lakásaikban háborgatták, fosztogatták a polgári lakosságot, hanem rendszeres „vendégei” voltak a településnek a frontra igyekvő, illetve onnan pihentetésre visszatérő alakulatok is. Mind a várostörténeti munkákban, mind

⁷ MNL SzSzBML V.77. XII. 1947/1919.

⁸ MNL SzSzBML V.72. 1919. jún. 7. K. 14783/1919.

⁹ MNL SzSzBML V.72. 1919. jún. 25. K. 15579/1919.

a polgármesteri jelentésben, mind pedig az iratokban (melyek főleg a tűzifa és egyáltalán a faáruk rekvirálásáról szólnak) jó pár csapattest nevével találkozunk. Ezek a következők: 2. vadászadosztály, 16. hadosztály, 5. gárda-huszárezred, 16., 45., 83., 87., 90., 98., 99. gyalogezred. A 2. vadászadosztály alosztályaiból ismerjük a 3/I. vadász zászlóalj, a hadosztály kórházát, híradó osztály 1. századát, a 14. hidász zászlóalj 1–2. századát. Az iratokban szerepel még a 24. gyalogezred, a 22. tüzérezred, a 10. gárda-huszárezred neve is.¹⁰ A *Nyírvidék* 1919. július 4-i számában közlik, hogy a 2. vadászadosztály bírósága a Nica Nikolae 4. tüzérezredbeli katona ellen megkísérelt gyilkosságért golyó általi halálra ítélte Matolcsi Péter és Deme József nyíregyházi lakosokat és húszévi kényszermunkára Bojtos Györgyöt. A 2. vadászadosztály szedetett össze egyébként a rekviráló bizottsággal még júliusban 10.000 db karót és nagy mennyiségű drótot, vasanyagot, melyet egyrészt a Nyíregyházán őrzött vörös hadifoglyok táborának megerősítésére, másrészt a fronton drótkadályok építésére használt fel. Ezen rekvirálás a Nyíregyházi Asztalos és Faanyag raktárnak 10.660, az Ehrenfeld és Guttmann cégnek 4274, Stark Ignác vállalatának szintén 4274, a Weinberger és Klein vállalkozásnak 16.031, valamint Klár Lajos cégének 9845 korona kárt okozott.¹¹ Ugyancsak ezen hadosztály katonái rekviráltak (néha persze fizettek is) – a konyhák számára, valamint a kótaji Fisch malom részére, ahol a hadosztály szükségleteire őröltettek – tűzifát. Mindezen akciók a sóstói erdőt tették ritkábbá, szegényebbé.

A javaikért, családjukért a fosztogatók ellen jogosan fellépők sorsa ezekben a hónapokban egyértelmű volt, a halotti anyakönyvekben jó néhány név mellett szerepel a „golyó által bekövetkezett elhalálozás”.¹² Bevezették a botbüntetést, a helyi kereskedőktől kalodák készítéséhez faanyagot rekviráltak.¹³ 1919. augusztus 14-én újabb ítéleteket közölt a *Nyírvidék*. A román 16. hadosztály bírósága augusztus 9-én „3. Bacsóka József nyíregyházi lakost egy évi fogházra és Fitkonidesz József nyíregyházi lakost hat hónapi fogházra ítélte, mindkettőt bolsevizmus propagálásáért. 4. Szelkó András és szökésben lévő Alexa András nyíregyházi lakosokat három-három évi fogházra, azonkívül Petrovenszki András és Vizi Pál nyíregyházi lakosokat két-két évi fogházra ítélte, mindannyit azért, mert egy román járőrt megtámadtak”.¹⁴

1919. július 17-én – valószínűleg a Vörös Hadsereg tiszai ellentámadásának elhárítására – a román parancsnokság dr. Bencs Kálmán polgármesterrel és Kiss Sándor rendőrkapitánnyal földmunkára rendeltette ki Nyíregyháza férfilakosságát. A rendelet szerint a 15 és 50 év közötti férfiaknak július 19-én

¹⁰ HÁGER 1929. 66., SzSzBML V.77. III. 1235/1919.

¹¹ MNL SzSzBML V.72. 1919. szept. 5. K. 18950/1919.

¹² MARGÓCSY 1987. 170.

¹³ MNL SzSzBML V.72. 1919. aug. 29. K. 15780/1919.

¹⁴ *Nyírvidék* 1919. VIII. 14. 2.

reggel 7 órára kellett ásóval vagy lapáttal és négynapi élelemmel gyülekezniük a Vásártéren, a külterületeken lakóknak pedig a Messzelátó-tanyán, Cigánybokorban, Markóbokorban, Királytelek-tanyán. „A megjelenés kötelezettsége alól fel vannak mentve: 1. A köztisztviselők és alkalmazottak, vagy közügyet szolgáló magánhivatalok nélkülözhetetlen tisztviselői (p. bankok). 2. Lelkeszek, orvosok és gyógyszerészek. 3. Nyilvánvaló nyomorékok vagy 30 százalékon felüli hadirokkantak. 4. Élelmezési üzletek egy alkalmazottja, Korona, Kiskorona, Bocskay vendéglők személyzetének fele [...] Minden tanyabokorban a közbiztonság fenntartására 4-6 férfi visszahagyható. A munkálatok a helyi napszámnak megfelelően a katonai hatóság által díjaztatnak [...]”¹⁵

A hatalom, természeténél fogva, nem kímélte a sajtót sem. Július végén a Nyírvidek főszerkesztőjét, dr. Vietórisz József főgimnáziumi igazgatót valamilyen mondvacsínált félreértés alapján eltávolították és internálták a megszállók, s az érdekében megindított mozgalom kéréseit teljesen figyelmen kívül hagyva, csak egy hónap múlva engedték szabadon.¹⁶

A Vörös Hadsereg által 1919. július végén megindított tiszai offenzíva kudarcra, a román csapatok Budapestre való bevonulása, a tanácskormány lemondása után a megszállt területeken a helyzet szinte gyökeresen megváltozott. Ha eddig még voltak is illúziók, hogy a román királyi hadsereg csak a bolsevizmus letörésére, a rend és biztonság megóvására jött, augusztus eleje után mindez a múlté lett. Egy-két nap alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a megszállás célja az ország kirablása, természeti és anyagi kincseinek elszállítása, elpusztítása. Egyre ritkább a rekvirált javakért való fizetés, helyette az erőszakkal történő foglalás, a gépek, üzemek leszerelése, elszállítása, a lakosság terrorizálása a valóság. A városi közgyűlés mindezt már csak tehetetlenül szemlélheti, s amikor a gazdasági intéző – a sok közül – bejelenti, hogy a császárszállási gazdaságban addig 1020 mázsa szénát vittek el a katonák igazolvány és térítés nélkül, a határozat csak annyi, hogy a kárt a vagyonleltárból törölni kell.¹⁷ Hasonlóképpen töröltették mindazon evőeszközök hiányát, mely a 16. román hadosztály sóstói tisztí étkezdéjében keletkezett eltávozásuk után.¹⁸

A román katonaságnak helyt adó középületek, iskolák, szállodák, laktnyák sem vészelték át sértetlenül a megszállás 10 és fél hónapját. Igazán jó például szolgáltak a beszállásoltak viselkedésére a Korona Szállóban törtétek. 1919. december 5-én Papp Lajos bérlő kérte Kovács Tibor városi mérnököt és Borbély János gazdasági intézőt, hogy együtt mérjék fel a szállóban, különösen annak nagytermében keletkezett károkat. Az 1919. december 5-én kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint a nagyteremben betörték 15 különböző nagyságú ablakot, a nagyterem ajtajának nagy ablakát, a feljáró ajtó két abla-

¹⁵ Nyírvidek 1919. VII. 19. 1.

¹⁶ MNL SzSzBML V.72. 1919. aug. 29. Kgy. 381. sz.

¹⁷ MNL SzSzBML V.72. 1919. aug. 16. K. 18070/1919.

¹⁸ MNL SzSzBML V.77. 705. dob. 1705/1919.

kát, az étterembe vezető ajtó nagy ablakát, leszakítottak és elvittek két elektromos falikart, a nagyteremben másfél négyzetméteren a parkettát kiégették, mert ott a román katonák tüzet raktak, úgy melegedtek. Minden helyiségben a falakat leverték, újra kell mindenütt festeni. Három hét múlva, mire sikerült mindent kitakarítani, az 1919. december 27-én folytatólagosan felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint a mellékhelyiségek minden pissoire-ját és ülőkéjét is összetörték a megszállók. A kár 2223 koronára rúgott.¹⁹

1919. szeptember 2-ától már ott díszelgett a *Nyírvidék* címlapjának jobb felső sarkában a román cenzor neve is.

Ősztől az immár katasztrofális szénhiány miatt egyre többször borult a város teljes sötétségbe, a közhivatalok sorra jelentették be munkájuk felfüggesztését tüzelőanyag beszerzéséig. Október 28-tól a debreceni vonaton kívül minden személyszállító járat szüneteltette közlekedését egészen november 6-ig.

November elején a román térparancsnokság rendeletben szabályozta a vendéglői és kávéházi árakat, külön a civilek és a katonák számára, ám arról nem szóltak, hogy a vendéglősök és a kávéházak tulajdonosait, bérlőit ki fogja kárpótolni az árbevétel ilyen kieséséért. Néhány példa az ekkor érvénybe léptetett árakról: „A nyíregyházi italmérők árjegyzéke. A Nyíregyházán székelő román királyi katona csapatok részére. Bor ára katonáknak 3 deciliter 3 korona, civileknek 3 deciliter 3 korona 60 fillér. Borpárlat ára katonáknak 1 pohár 1 korona, civileknek 2 korona. Kávésók árjegyzéke. Reggeli fehér kávé katonáknak 1 korona, civileknek 2 korona. Fekete kávé katonáknak 1 korona, civileknek 1 korona 20 fillér. Tea rummal katonáknak 1 korona, civileknek 3 korona. Butellás bor katonáknak 5 korona, civileknek 8 korona. Kávéházi italok és ételek [...] Csokoládé civilnek 6 korona, tiszteknek 4 korona [...] 1 palack pezsgő civilnek 65 korona, tiszteknek 55 korona [...] A Korona szálloda étel és ital árjegyzéke [...] Marhasültek 11-12 korona. Borjú sült 11 korona. Sertés karaj 12 korona. Sertés sült 11 korona. Szárnyasok 20 korona. Halak 16-18-20 korona. Őz sült 12 korona. Torták 4 korona, tészták 3 korona 60 fillér. Borok 1 liter asztali bor 12 korona. 1 liter rizling, vagy siller 14 korona. Menü 9 korona. Tiszteknek 25 százalék engedmény”.²⁰ A későbbi alispáni és polgármesteri jelentés azonban arról szól, hogy dacára a megállapított áraknak, a román katonaság – kevés kivételtől eltekintve – ezen mérsékelt árakat sem fizette meg, hanem erőszakkal, sokszor fegyverrel fenyegetőzve követelt ételt, italt magának.

1919. október–novemberben – George Clark antant-megbízott eredményes tárgyalásai, Horthy Miklós és a nemzeti hadsereg budapesti bevonulása, Huszár Károly, az antant által is elismert kormányának megalakulása után – feleledtek a remények a románok közeli kivonulásával kapcsolatban. Ezeket hűtötte le a *Nyírvidék* november 26-i számától kezdve folyamatosan megjelenő térparancsnoksági „Figyelmeztetés”, mely így szólt: „Az utóbbi idő-

¹⁹ MNL SzSzBML V.77. 713. dob. 2534/1919.

²⁰ *Nyírvidék* 1919. IV. 5. 3.

ben nagyon elterjedtek a kósza hírek a román hadsereg visszavonulásáról. Ezek a hírek nem felelnek meg a valóságnak, mert a román hadsereg csak a Tiszáig üríti ki a megmaradó Magyarország megszállott részeit. Akik az ilyen híreket a legkisebb mértékben is terjesztik, le lesznek tartóztatva és hadbíróság elé állítatnak az érvényben lévő rendeletek értelmében."

1919. december közepén Marculescu ezredes helyőrségparancsnokot a szélsőséges magyarellenességéről és erőszakosságáról ismert Frunzescu alezredes váltotta fel. Első rendelete (december 13.) a kíméletlen rekvirálásról szólt, felmentést a már teljesen kifosztott lakosság közül senkinek sem adott. A kétnyelvű (román–magyar) rendelet teljes szövege így hangzik: „Mi: Frunzescu alezredes Szabolcsvármegye kormánybiztosa a kormányzó tábornok úr nevében a következőket rendelem el: 1. Az összes gabona és szemes gabonafélék mennyiségét, amelyet a magyar civil lakosságnak tudva és kiszámítva a román katonaság részére önként felajánlott és írásban elvállalt - azt megállapított módon a katonaságnak osszák szét. 2. A megszállott katonai kerület parancsnokságának feladata, hogy a kerületben levő hatóságok igénybevételével az összes gabonaneműeket a fent említett vállalatnak megfelelően szerezz be és ezen formális és beleegyező kötelezettség alól senkit sem menthet fel. 3. Felmentési kérvénynek helye nincs, miután ezen felmentési kérvények elkésettnek és szántsándékosoknak minősítendőek, hogy ezek által a megszállott katonai parancsnokság által elrendelt gabona-beszállítást elhalaszták és elkésséssék. Ennélfogva alólírott, felhívom a vármegye összes hivatalait és közegeit - ezen jelen közigazgatási rendeletem pontos és szigorú betartására, reklamációk kizárásával - és ott, ahol a civil magyar hatóságok közbenjárása és eszközei elégségesek nem volnának, a katonaság kényszer úton fog érvényt szerezni rendeletemnek. Ezen rendeletem tudomásul és szigorú mihez tartás végett közzétetik a vármegye területén létező összes hírlapok, újságok és folyóiratokkal kihirdetés végett, kifüggesztendő a vármegye összes városaiban és falvaiban. Nyíregyháza, 1919. december 13. Frunzescu alezredes, Szabolcsvármegye katonai biztosa.”²¹

Az ekkori közállapotokat igen érzékletesen jellemzi Kiss Sándor nyíregyházi rendőrkapitány 1919. december 15-én kelt jelentése. Ebből idézünk most részleteket: „Jelentem, hogy napról-napra tűrhetetlenebb és elkeserítőbb a helyzet, melybe bennünket az elbizakodott, fékevesztett, fegyelmetlen román katonaság sodor.

Eddig sem volt előttük a tulajdon szentsége valami különösen tisztelendő elv, vagy fogalom, de az utóbbi időkben ezenkívül az élet biztonságát is nagy mértékben veszélyeztetik.

Ma már rablóbandákba verődve fosztogatnak, úgy bent a városban, mint kint a tanyákon. Folyó hó 8-án a II. Manda-bokorban lakó egyik gazdához állított be 4 fegyveres román és pénzt követeltek s miután a gazda csak 81 koronát tudott adni, rálöttek s kínozások után karján megsebesítették, majd kívülről 6-8 lövést adtak be az ablakon és 2 drb kézigránátot dobtak be a lakásba.

²¹JAM 67. 127. 1.

Hasonló eset történt 7-én, vagy 8-án Klár Leó tanyáján, hol az ispánt rabolták ki és az éjjeli őrt lábán meglőtték [...]

A Berkovics-féle vendéglőben elszállásolva volt vendégeket, az egyes szobákban megtámadták, tőlük pénzt követeltek [...]

Róth Samu vendéglőst, mert egy románnak adott borért annak árát követelte, megverték [...]

A rendőrségi épületben a parancsnoki szoba ablakát belőtték [...]

Tűzbiztonság érdekében, ha a színházban szivarozó román katonákat figyelmeztetik, azokat megverik.

Rendőrtiszteket, mert a tulajdonjog megvédésében szót emeltek, puskatussal bántalmazták.

A tanyákon mindennap lovasszekeret, aprómarhát, tehenet és disznót lopnak a fegyveres román katonák.

Minden tiszt saját szobájának berendezésére bútorokat és egyéb berendezési tárgyakat rekviráltat és azt elutazásakor, minden esetben magával viszi.

Kovács András házába egy este több katona bement, a háziakat kizavarta és ők ültek a már megterített asztalhoz.

A Korona vendéglőben a pincért, mert a részeg katonáknak több italt nem adott elég gyorsan és pénzt kért, nyakon szúrták [...]

Tegnap napon a közraktárt törték fel, az ott posztónálló rendőrt súlyosan elverték, mikor segítségért szaladt, utána lőttek [...]

Ugyancsak tegnap éjjel Nagy Lajos levéltárnokról húzták le a kabátot [...]”²²

Az év utolsó napján a város hadifogolytáborában (a barakktáborban) őrzött mintegy 5000 vöröskatonából, akik elsősorban a Székely Hadosztály katonái voltak, 35-en alagutat ásva maguknak megszöktek. Frunzescu alezredes dühöngött. 3. számú rendeletében, mely 1920. január 6-án jelent meg a Nyírvidéken és az utcákon, felrótta a magyar nemzetnek, hogy az „a bolsevizmus uralomnak fájdalmait bizonyára még nem felejtette el, mikor nem volt semmi tiszteletben tartva, ezen fájdalmas és szomorú emlékezetű uralomtól való megszabadulás csak egyedül a román király hadseregének köszönhető. A román királyi hadsereg a rendelkezésre álló eszközök igénybevételével helyreállította a rendet, és mindenkinek megadta a lehetőséget, hogy nyugodtan élvezhesse a békesség áldásait otthonában és családjában, ellenben mindazokat kik a volt magyar vörös hadsereget alkották – foglyul ejtette és fogolytáborba helyezte el őket.” Ezek után felszólította a helybeli lakosságot, a csendőrséget és a rendőrséget, hogy a még bizonyára a városban vagy a környéken bujkáló vöröskatonákat 48 órán belül kerítsék elő, ha nem, „úgy a város lakossága, valamint képviselője a törvény következményeit fogják elviselni.”²³

²² Szabolcsvármegye alispánjának jelentése. Nyíregyháza, 1920. 124–127.

²³ JAM 67.390.1.5. A hadifoglyok számát kissé túlzásnak érezzük. A Nyírvidék 1920. II. 10-i száma arról tudósít ugyanis, hogy 6-án és 7-én bocsátották el a városból a vörös hadifoglyokat, mintegy 800 főt, akik a csendőrség felügyelete mellett rendben elhagyták a várost.

Bencs Kálmán polgármester a román megszállás utolsó idejéről szóló jelentésében még azt is hozzáfűzte, hogy ezután Frunzescu alezredes a városra 500.000 korona büntetést rótt ki, őt 15 napra állásából felfüggesztette, Kiss Sándor rendőrkapitányt és Buday János csendőr századost egyhavi fizetésükre megbüntette, s mindettől csak a debreceni román zónaparancsnokság utasítására állt el.²⁴ Frunzescu a legkeményebb szigorral igyekezett a rendet fenntartani, minden társas összejövetelt megtiltott, még a városi képviselőtestület ülését is, így az csak 1920. március 19-én, a román kivonulás után ült össze abban az évben először.

A mind inkább romló viszonyra jellemző, hogy a megszálló parancsnokság még januárban eltávolította Ujfalussy Dezső főispánt, mert ő nem volt tovább hajlandó együttműködni a románokkal, s helyébe Rónay Jenő bankigazgatót nevezték ki prefektusnak, aki viszont el sem foglalta hivatalát. Ugyanakkor Joan Cizmas tábori lelkész kapitány, a helyi cenzúra vezetője egyre szigorúbb rendeletekkel próbálta elejét venni a mind jobban feléledő levelezésnek, a szaporodó – és be nem jelentett – színház és moziműsoroknak: „A román királyi cenzúra hivatalától. 2. sz. Működésem ideje alatt több szabálytalanságot tapasztaltam, mely szabálytalanságok részint megnehezítik a cenzúra hivatalát, részint megakadályozzák a postaforgalom gyors lebonyolítását. A további szabálytalanságok és kellemetlenségek kikerülése végett újból felhívom a közönséget valamint az összes hivatalokat a következő szabályok pontos betartására: 1. A fennálló katonai rendeletek értelmében úgy a hiv. mint a magán jellegű levelek csak nyitva adhatók fel postára. 2. A levél feladójának - pontos olvasható neve és lakása a levélboríték hátlapján feltüntetendő. 3. Névtelen leveleket feladni büntetés terhe alatt tilos. 4. A privát-jellegű levelek 2 oldalnál nagyobb tartalmúak nem lehetnek, - nagyobb tartalmú leveleket vagy táviratokat a cenzúra nem továbbít. 5. Minden magán vagy hiv. jellegű hirdetmény, falragasz román és magyar nyelven nyomtatandó. 6. Minden nyilvános helyiségben előadandó műsor mozi vagy színházi előadás, vagy beszéd csak előzetes cenzúrázás után engedélyezhető. 7. A helybeli és vidéki nyomdák figyelmeztetnek, hogy cenzúrázás nélkül, semmiféle néven nevezendő nyomtatványt, meghívót stb. nem szabad kinyomtatni.”²⁵

1920. január 12-én Frunzescu alezredes úgyis, mint a vármegye katonai kormánybiztosa, úgyis, mint Nyíregyháza helyőrségparancsnoka 4. számú rendeletében tudatta, hogy bár előzőleg felszólította a lakosságot a telefonok és lőfegyverek bejelentésére és beszolgáltatására „[...] mindezek dacára újabb időben Elekes László demecseri lakosnál egy telefon, Klein Ignác nyíregyházi lakosnál pedig egy Mannlicher-fegyver találtatott. Mindkettő tudta, hogy az illető rendelet kihágásáért katonai hadbíróság elé kerül, mindenféle néven nevezendő eszközözöz folyamodott, hátha sikerül a reájuk várandó büntetés terhe alól felszabadulni [...] Ennélfogva mi: Frunzescu alezredes, Szabolcs vármegye kormánybiztosa és Nyír-

²⁴ MNL SzSzBML V.72. 1920. márc. 19. Kgy. 2/1920.

²⁵ Nyírvidek 1920. I. 10. 1.

egyháza helyőrség parancsnoka, következőket rendelem el: 1. Akiknek birtokában még telefon vagy bárminemű fegyver van, azokat az illetékes térparancsnokságoknak azonnal bejelenteni és beszolgáltatni kötelesek és ezeket a térparancsnokságok nyílvántartásba és raktárba helyezik el. 2. Mindazok, kik vadászati fegyver-engedéllyel bírnak és vadászati fegyverük van, a vadászati engedélyüket bemutatni kötelesek, bebizonyítani tartoznak, hogy miféle fegyvernem birtokában vannak, mert magától értetődik, hogy vadászati fegyver alatt sem karabin [karabély – a szerző], sem pedig katonai lőfegyver értendő, hanem 1 vagy 2 csövű vadász-fegyver. 3. Épp a magyar nemzet érdekében felhívom a vármegye közönségének figyelmét, hogy ezen rendeletem, valamint az előbbi rendeletek tiszteletben tartására és pontos végrehajtására.”²⁶

Másnap újabb rendelet hagyta el Jóba Elek nyíregyházi nyomdáját, melyen Frunzescu mellett Mateicu főhadnagy, a térparancsnok neve is szerepelt. Ebben, a szám nélküli rendeletben újabb megszorításokról értesülhettek a vármegye és Nyíregyháza lakói: „Tudomására hozzuk mindenkinek, hogy 1920. január hó 13-ával kezdődőleg este 10 órakor az összes korcsmák, kávéházak, vendéglők, mozgósínházak és más hasonló helyiségek bezárandók. Este 11 órán túl az utcákon járni tilos. Akik ezen idő után az utcán találtnak, bekísértetnek. Folyó hó folyamán magánjellegű családi mulatságra engedélyt senki sem kaphat. A mai nappal kezdődőleg a villanyfény este 11 órakor eloltandó. Ugyancsak a mai nappal kezdődőleg az összes órák a vasúti óra szerint igazítandók. Az összes helyi üzletek raktárak helyiségeiben a közszemlére kitett árucikkek árai feltüntetendők.”²⁷

1920. január végén a megszálló parancsnokság elrendelte a 12 éven felüliek népszámlálását, melynek eredményeként kiderült, hogy Nyíregyházán 28300 ember élt akkor, ebből 13111 férfi és 15189 nő. A lakosság túlnyomó többsége magyar: 28047 fő, a többi más nemzetiségű (német 86, tót 72, cseh 20, lengyel 18, bolgár 17, zsidó 15, orosz 10, román 7, szerb 4, horvát 2, rutén 1, francia 1).²⁸

„Eleinte azt hittük, hogy talán azt akarják megállapítani, hogy hány idegen nemzetiségű egyén tartózkodik Nyíregyházán, később az azt hittük, hogy talán termény requirálással fog összefüggni ezen népszámlálás, semmi esetre sem gondoltuk azonban azt, hogy aljas gondolkodásukkal egy újabb hadi sarczot akarnak kiróni a városra az által, hogy az összeírott 12 éven felüli lakosok részére személyazonossági igazolványt állíttatnak, amelyet mindenkinek 4 koronáért kellett megváltani. Ennek végrehajtására azonban már idejük nem volt, a pénzt azonban behajtották az állampénztáron.” – írta Bencs Kálmán,²⁹ majd a jelentésében még hozzátette, hogy „Frunzescu lehetetlen szereplése felettes katonai hatóságának is feltűnhetett, mert hirtelen elvezényelték és helyette Lazarescu ezredest küldték Nyíregyházára, aki megértő magatartásával a megszállás hátralévő napjait tűrhetővé tette számunkra.”³⁰

²⁶ JAM 67.390.1.6.

²⁷ JAM 67.390.1.3.

²⁸ Nyírvidek 1920. I. 31. 3.

²⁹ MNL SzSzBML V.72. 1920. márc. 19. Kgy. 2/1920.

³⁰ MNL SzSzBML V.72. Polgármesteri jelentés az 1920. évről. 4.

1920. február 26-án jelent meg a sajtóban az erdélyi csapatok főparancsnokának, Mărdărescu tábornoknak a felhívása, mely szerint a román csapatok az antanttal és a magyar kormánnyal történt megegyezés értelmében kiürítik a Tiszántúlt. A magát a rend és béke „örének”, a jogrend és polgári biztonság „védelmezőjének” tekintő, az atrocitásokról tudni mit sem akaró román hadsereg ezen közleményét szó szerint idézzük: „Azon órában mikor a román hadsereg kiüríti a Tiszától keletre lévő területet, a román csapatok parancsnoksága ezen terület polgárságának tudomására hozza, hogy a román megszállást csakis a magyar vörös hadsereg 1919. évi nyári támadása idézte elő. Ezen terület békés polgársága igazságosan és részrehajthatatlanul ítélve nem tagadhatja el, hogy csak a román hadaknak köszönhető megmentése a megsemmisítő bolsevizmustól, amely sietett megsemmisülésbe és pusztulásba vinni az egész magyar nemzeti vagyont, elprédálni és hamuvá változtatni mindenkinek vagyonát és tulajdonát. Azon pillanattól, mihelyt a román katona a Tisza partját uralta, mindenkinek a joga, becsülete és élete biztosítva volt, a polgári közigazgatás, iskola, igazságszolgáltatás és a magyar nemzeti egyház semmi által sem volt megakadályozva, sőt ellenkezőleg a román katona védelme alatt folytathatták menetüket. Ha talán a büszkeség egy pár pillanatra megsemmisítette az igazságérzetet, a halhatatlan történelemnek kötelessége lesz elismerni, hogy csak - hála a román hadseregnek - meg lett gátolva a magyar nemzet és állam megsemmisülése, hasonlóan le nem tagadható, hogy a megszálló csapatoknak feltétlenül szükséges rekvirálások törvényes feltételekkel és megfelelő kártalanítás mellett történtek, számon tartva ezen kötelezettség alól felmenteni a szegény lakosokat. Köszönetet mondunk a helyi polgári hatóságoknak, kik hivatásukat jóakarattal és pontossággal teljesítették. Köszönetet mondunk még az összes lakosoknak, kik felismervén a román hadseregben felmentőjüket, alázatot és meghallgatást adott kétség nélkül. Egyúttal felhívjuk a figyelmet, hogy azon esetben, ha valamely bujtogató- (fellázadó) csoport a vörös gárda volt megbízottjának befolyása alatt, a visszavonulás tartalma idején merényletet követne el valamely katona élete, hivatalnok, vagy román állampolgár ellen, vagy megkísérli megsemmisíteni a román hadsereg anyagát, akkor a román hadsereg menetében megáll, vissza fog térni azon területre, amelyen a merényletet elkövették, a merénylőket kideríteni, elfogni, azonnal kivégezni a háborús törvények teljes szigorával. A terület át lesz adva rendben a magyar hatóságoknak oly módon, hogy a polgárság csendre biztosítva legyen.”³¹

Március 1-én hazaindultak a megszálló csapatok a városból, az 5. gárda-huszárezred és a II/39. tüzérsztály kivételével. Ők is hamarosan eltávoztak, március 10-én Nagy Ákos vezérőrnagy átvette a helyőrség parancsnokságot, a reggeli vonattal pedig Debrecen felől megérkezett az antantmiszsió. A következő szerelvény a Nemzeti Hadsereg első alakulatát, a Láng Boldizsár százados parancsnoksága alatt álló soproni 13. honvéd gyalogezred géppuskás századát hozta a városba. A teljes soproni gyalogezred ün-

³¹ Nyírvidek 1920. febr. 26. 1..

nepélyes bevonulása Bugsch Aladár ezredes, dandárparancsnokkal az élen, két nappal később történt.

1920. március 13-án a bevonuló csapatokat a vasútállomáson Énekes János prépost, Paulik János evangélikus lelkész, a vármegye nevében Virányi Sándor főjegyző, a város nevében dr. Vietórisz István helyettes polgármester, a kisgazdák nevében (jánosbokori) Kovács András fogadta. A diadalívnel elvonuló csapatokat Nagy Ákos vezérőrnagy, a Városháza előtt összegyűlt több ezer lakos előtt Mikecz István alispán és dr. Bencs Kálmán polgármester fogadta. A bevonuló és az itt állomásozó tényleges tisztikart a polgármester vacsorára hívta, este a tűzoltók és a lakosság fáklyás felvonulást rendezett a katonaság tiszteletére.³² Az ünneplést betetőzte, hogy április 15-én Horthy Miklós kormányzó is felkereste Nyíregyházát.

Az ünnep elmúlt, a károk számbavételének ideje következett. A március 12-én érkezett jóvátételi missziónak a város vezetése bemutatta a románok által itt hagyott középületeket, s a küldöttséget vezető Nosseda olasz tábornok mélységesen felháborodott azon a vandalizmuson, mellyel a megszálló katonaság a város laktanyáit és a csapatkórházat, valamint a barakk-kórházat tönkretette.³³ Azonnal megkezdődött a károk összeírása. Gazdaságról gazdaságra, házról házra jártak az összeíró biztosok, s a listák ijesztően magas számokat mutattak.

Alapos statisztika készült a rekvirált termények mennyiségéről és az állatok számáról. Ezekből idézünk néhány szám adatot: 405 q búza és rozs, 775 q burgonya, 33 q zsír, 22000 q száraz takarmány, 2414 q szalma, 4606 q árpa, tengeri, zab, 234 kocsiló, 375 tehén, 115 ökör, 214 sertés, 512 bárány, 912 juh, 8472 baromfi, 15 hl pálinka, 3435 hl bor. Ezekhez jönnek még az elrabolt tenyészállatok, kincstári lovak, csikók. *„E felsorolás alapján a megszálló román csapatok által az egyes gazdaságokból elrekvirált élelmiszerek, élő állatok és italok végösszege 1920. március havi érték szerint 29 millió 620.274 koronát tesznek ki. Az elrekvirált állatokat részben lábon hajtották el, részben szekereken és vasúton szállították el. A város által közvetlenül élelmezett megszálló katonák élelmezésének költsége: 40.586 koronát tett ki. A mezőgazdasági termelést a román megszállással kapcsolatban a kárfelvételek alapján 3 millió 644.761 korona károsodás érte.”* – olvasható a polgármesteri jelentésben.³⁴

Hasonlóképpen felmérték az elvitt mezőgazdasági eszközök nagyságát is, ezek értéke 2.914.150 korona volt, amiből a megszállók mindössze 57.667 koronát fizettek ki. A részükre teljesített fuvar költség 1.900.000 korona, ebből 1000 koronát térítettek meg, azt is a „fehér”, tehát a tanácsköztársaság alatt kibocsátott pénzzel.

³² MNL SzSzBML V.72. 1920. márc. 19. Kgy. 2/1920.

³³ MNL SzSzBML V.72. 1920. márc. 19. Kgy. 2/1920.

³⁴ MNL SzSzBML V.72. Polgármesteri jelentés az 1920. évről. 5–6.

A mezőgazdasági termelésben tartósan okozott károk (állatok, gépek elvitele) mellett a legjelentősebben a városi erdő károsodott. A polgármesteri jelentés szerint a nagyarányú kivágások miatt a város faellátásának biztosításához 1920-ban az 1921–23-ra tervezett vágást is foganatosítani kellett. A polgármesteri jelentés hasonlóan igen részletes kimutatást készített az elhurcolt mezőgazdasági gépekről, felszerelésekről: 107 szekér, 4 autó, 1 szecskavágó, 5 cséplőszekrény, 14 ponyva, 5813 zsák, 175 kg petróleum, 25 hintó, 8 eke, 1 vetőgép, 3 benzinmotor, 333 hordó, 205 pár lószerszám, 34 q szén bánta a román megszállás hónapjait.

Az 1920-ról szóló polgármesteri jelentés felsorolja a város nagyobb és kisebb ipari üzeleinek, kereskedelmi vállalkozásoknak, hitelintézeteknek, bankoknak és közhivataloknak a kárait. Ezek összesen 12.046.488 koronát tettek ki. Kimagasló érték benne az iparosoktól, kereskedőktől elvitt áruk 6.237.629 koronás, valamint a közhivatalokból elrabolt 3.295.780 korona értékű berendezési tárgy és 1.324.433 korona értékű készpénz és értékpapír. Ezzel az óriási összeggel szemben áll a megszálló parancsnokság által kifizetett 460.337 korona térítés.

Óriási kár érte a magánháztartásokat is. A megszállók elvittek 237 db bútort, 538 felsőruhát, 2087 db háztartási cikket, 4397 db fehér- és ágyneműt, 277 db ékszer és 491 pár lábbelit, összesen 2.954.060 korona értékben.

„A kár összeírások alapján Nyíregyháza város közhatóságait, termelőit, ipari és kereskedelmi vállalatait, pénzintézeteit, valamint a város közönségét összesen 54 millió 213.629 korona károsodás érte, ebből megtérítettek a megszálló csapatok 422.320 koronát... A román megszállással kapcsolatban 8 emberélet esett áldozatul.” – jelentette dr. Bencs Kálmán polgármester.³⁵

A polgármester és a városi tisztviselőkar megszállás alatti magatartásának elbírálását maga Bencs Kálmán kérte a képviselőtestülettől az 1920. március 19-én tartott ülésen. A képviselőtestület ennek elbírálására dr. Meskó László elnöklete alatt dr. Murányi Lászlót, Barzó Pált, jánosbokori Kovács András és dr. Kovách Elek képviselőtestületi tagokat bízta meg. E bizottság számára a házipénztár elkészítette a megszállás alatti kiadások teljes jegyzékét, ami 271 tételszám alatt 269.828 koronáról szólt. Mindezt alaposan átvizsgálva a bizottság az 1920. augusztus 13-án kelt jelentésében mind a testületi tagok, mind pedig a polgármester minden eljárását, kifizetését teljesen jogszerűnek ítélte, hozzátéve, hogy ezek a kifizetések – még a vesztegetési, és a román tisztek mulattatására költöttek is – csak azt az egy célt szolgálták, hogy ezen személyek jóindulatát megnyerjék a városra nehezedő kíméletlen rekvirálási terheket csökkentsék.³⁶

³⁵ MNL SzSzBML V.72. Polgármesteri jelentés az 1920. évről 9.

³⁶ MNL SzSzBML V.77. 765. dob. II. 55/1920.

A román megszállás 10 és fél hónapjának értékelését emígyen adta meg Bencs Kálmán polgármester az 1920-ról szóló jelentésében: *„Megszálló csapatot az őszinte hála olyan érzésével soha nem fogadtak, mint mi a román csapatokat 1919. április 27-én. A felszabadulás tudtával láttuk bevonulni az idegen csapatokat és igyekeztünk elnyomni a keserű mellékízt. Hiszen ez a diadalittas csapat nem bennünket győzött le, hanem csak Pogánynak a bandáját. Nemzetünket egy bünszövetkezet gúzsban tartotta és a kívülről jött segítség elvágta kötelékeinket. Megtelt tehát lelkünk hálával. Mikor 10 hónapi uralom után – melyre borzongva tekintünk vissza – búcsút intettünk főlsszabadítóinknak, a hála kihalt a lelkünkéből. Búcsút intettünk és keblünkéből a főlsszabadulásnak ugyanolyan sóhaja tört elő, mint amikor a vörös brigantik eltávoztak. Búcsút intettünk a keserűségnek, kiábrándultságnak és a haragnak olyan érzésével, mely telve volt elfojtott indulattal. Úgy emlékszünk vissza a román világra, mint egy második borzalmas álmra.”*³⁷

³⁷ MNL SzSzBML V.72. Polgármesteri jelentés az 1920. évről 9.

Felhasznált források és irodalom

JAM (Jósa András Múzeum, Történeti dokumentum gyűjtemény)

MNL SzSzBML (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára)

V.72. Nyíregyháza Rendezett Tanácsú Város Közgyűlésének és Képviselő-testületének iratai

V.77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai

HÁGER László (szerk.) 1929. *Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete*. Nyíregyháza.

MARGÓCSY József 1987. Az őszirózsás forradalomtól a felszabadulásig. In Cservényák László és Mező András szerk.: *Nyíregyháza története*. Nyíregyháza. (Nyíregyházi Kiskönyvtár 15.)

MARJAY Keresztély 1931. Nyíregyháza katonasága. In Hunek Emil szerk.: *Nyíregyháza és Szabolcs vármegye közsései*. Bp. (Magyar Városok Monográfiája 8.)

VARGA József–HORVÁTH Sándor (szerk.) 1959. *Negyven éve. A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története. Jubileumi emlékkönyv*. Nyíregyháza.

Cseh Géza

SZEMET SZEMÉRT...

A FEHÉRTERROR JELENSÉGEI SZOLNOKON

A fehérterror szolnoki és Szolnok környéki eseményeit a pártállam időszakában igyekeztek feltárni, ám a megjelent helyi publikációkban sok az el-
lentmondás, az egymással ellentétes és csupán a képzelőerőn alapuló állítás.
A szerzők megbízható források hiányában jórészt az 1960-as, -'70-es évek-
ben felvett visszaemlékezésekből merítették adataikat, noha az emberi em-
lékezet 40-50 év távlatából már nagyon szelektív és hiányos. Különösen, ha
a túlélők magas életkorát figyelembe vesszük. A helytörténészek lehetősé-
geit az ideológiai elvárások is szűkítették. A bosszúhadjárat alapját képező
vörösterorról mélyen hallgattak és a fehérterror bemutatása is szinte kizá-
rólagosan a kommunisták, a proletárdiktatúra résztvevőinek sérelmére elkö-
vetett kegyetlenkedések ismertetésére korlátozódott. Az antiszemita jellegű
atrocitásokat olykor még megemlégették, ám arról már nem írhattak, hogy
liberális nézeteket valló, vagy az egyházzal konfliktusba került embereket
és gyakran csupán személyes okból a fehér különítményesek haragosait is
érintették a megtorlások. Nem említették, hogy a román megszállás alól
fokozatosan felszabaduló területeken valójában kettős hatalom alakult ki.
A különítményesek önkényeskedése anarchikus állapotokat idézett elő, ami
a törvényes igazságszolgáltatást, a közigazgatás működését és általában a
gazdasági-politikai stabilizáció megindulását akadályozta. Az 1989-ig érvé-
nyesülő koncepció a nagyon is sokszínű és bonyolult Horthy-rendszer lejá-
ratását szolgálta, mely szerint a fehérterrortól Szálasi diktatúrájáig 25 éven át
egyenesen vezetett az út.

Előzmények: fehér lázadás és vörösterorr a Tisza-parti városban

A Tanácsköztársaság időszakában a vörösterroznak Dunapataj után Szolnokon
estek legtöbben áldozatul, ahol az egyik legjelentősebb vidéki ellenforradalmi
láza-
dást verték le. Az elfogottakat Szamuely Tibor vésztörvényszéke elé állíto-
ták. A II. világháború végéig minden évben megemlékeztek a harcban elesett és

kivégzett fehérekről. Ezzel szemben a pártállam időszakában a fehér különítményesek által meggyilkolt kommunistákat és baloldaliakat övezte hősöknek kijáró tisztelet. A valóság megismeréséhez azonban hozzátartozik az egymással összefüggő, bosszúállási szándékon alapuló terrorakciók elfogulatlan feltárása anélkül, hogy bármelyiket is igazságosnak és jogosnak tekintenénk.

Mi is történt 1919. május elején Szolnokon? Április végére az előrenyomuló román hadsereg elérte a Tisza vonalát. Május elsején a proletárdiktatúra helyi vezetői még nagyszabású ünnepséget rendeztek a szolnoki Kossuth téren, ám az esti tűzijátékot már nem tartották meg, mivel elterjedt a hír, hogy a románok a várostól északra átkelnek a folyón. A Vörös Hadsereg egységeit egy Pestről érkezett paranccsal gyorsan visszarendelték Cegléd irányába, nehogy bekerítse őket az ellenség. A román hadsereg mégsem kelt át a Tiszán, ám a folyó bal partján a hídfőnél, május elsején este egy fehérekből, elsősorban katonatisztekéből verbuválódott magyar felkelőcsoport jelent meg. A fehérek a Vörös Hadsereg távozása után azonnal bevonultak a városba, és május 2-ra virradóra a vagyonos polgárookra és a helyi intelligencia egy részére támaszkodva átvették a hatalmat. A szolnoki törvényszék fogházában számos, a megye különböző helységeiből összeszedett túszt őriztek. Ezeket már május elsején este szabadon bocsátották, és többségük azonnal csatlakozott az ellenforradalmi lázadáshoz. A 68. cs. és kir. gyalogezred laktanyájában szolgáló tisztek egy része néhány Szolnokon maradt vöröskatonával együtt ugyancsak a fehérek oldalára állt, míg a többi vöröskatonát és vörösőrt a kaszárnnyában őrizet alá helyezték. Mivel a módosabb helyi lakosokra már április közepén hadisarcot vetettek ki, sokan örültek a proletárdiktatúra küszöbön álló bukásának.¹

Május 2-án kora reggel a megyeházán gyülekeztek a felkelés résztvevői és megkezdték a Fehér Gárda szervezését. Mintegy 730 jelentkező nevét vették jegyzékbe, és közöttük Mannlicher karabélyokat osztottak ki, s a gárdatagok kalapjára a hölgyek fehér virágot tűztek. A fehérek azonnali tisztogatásba kezdtek, a lefoglalt polgári lakásokból kizavarták a munkáscsaládokat, ám csak nagyon kevés kommunistát sikerült letartóztatniuk, mivel a vezetők a Vörös Hadsereggel együtt elmenekültek, vagy elrejtőztek. A Tisza túloldalán megjelenő román csapatok azonban nemhogy támogatták volna a szolnoki fehéreket, hanem tüzérségükkel lőni kezdték a vasútvonalat. A városba sem kívántak bevonulni, ugyanis további előnyomulásukat a párizsi békekonferencia ellenezte. Ráadásul Besszarábiát és Bukovinát szovjet–orosz támadás fenyegette, ezért a román hadvezetőség, erői egy részét keleti irányba csoportosította át. A Tanácsköztársaság vezetése, amely ezekben a napokban hajszálnyira állt a bukástól, a helyzetet felismerve elrendelte a rendkívül fontos szolnoki hídfőállás visszafoglalását.²

¹KAPOSVÁRI–MÉSZÁROS 1975. 166–167.

²KAPOSVÁRI–MÉSZÁROS 1975. 167–168.

Május 3-án hajnalban Cegléd felől megindult a Vörös Hadsereg támadása. A szolnoki fehérek nemcsak jóval kisebb létszámuk és gyengébb fegyverzetük miatt kerültek hátrányos helyzetbe, hanem súlyos stratégiai hibát is elkövettek, amikor erőiket megosztva néhány száz emberükkel a Szolnoktól nyugatra eső Abony községig követték a visszavonuló Vörös Hadsereget. Ez az egység gyorsan visszahúzódott ugyan, azonban a szolnoki MÁV-műhely felfegyverzett munkásai és a laktanyából kiszabaduló vörösőrök a Bohn-téglagyárnál hátba támadták a fehéreket. Kora délutánra Steinbrück Ottó vezetésével a tengerészdandár, két vörös ezred és két zászlóalj, továbbá az Árky-csoport elérte a város határát. A fehérek a vasúti töltések mögül heves ágyú- és géppuskatűzzel fogadták őket, ám hamarosan megérkezett a Vörös Hadsereg páncélvonata, amely ágyúival percek alatt megsemmisítette védelmi állásaikat. A harc ezután Szolnok belterületére helyeződött át. A főutcán a fehérek három helyen géppuskaállást létesítettek és elkeseredetten védekeztek. Mivel a vörös katonák és a munkások több irányból, nyugatról, az elfoglalt vasútállomás felől és délről, a gyárvárosból is támadtak, Scheftsik György főhadnagy, a fehér csapatok katonai vezetője visszavonulást rendelt el, és bajtársainak egy részével együtt a Tiszántúlra menekült.³ A főutcán a Tisza-híd felé szaladó fehérekre az őket üldöző vörös katonák valóságos céllovászatot rendeztek.

A nagy zűrzavarban a Fehér Gárda számos tagjának nem sikerült a Tiszán átjutnia, és a vörös katonák sokukat az utcán elfogták. Néhányukat a helyszínen agyonlőtték, erről tanúskodnak a város halálozási anyakönyvében olvasható „fejlövés” bejegyzések. A csendőrlaktanyában talált három csendőrt ugyancsak lelőtték. Östreicher Nándor szeszkereskedőt a saját házából kirángatták, egy Oroszországból származó vörös katona karddal fejbe vágta, majd családja szeme láttára agyonlőtték.⁴ Sokakat azonban besúgások alapján, házról házra járva tartóztattak le és hurcoltak a törvényszéki épületben működő Szamuely Tibor forradalmi törvényszéke elé. Az ellenforradalmi lázadás vezetői nagy hibát követtek el azzal, hogy a Fehér Gárda névsorát a városházán felejtették, ám óriási szerencsájukre Zrumetzky Viktor városi főjegyző megtalálta és a listát tűzbe dobta, mielőtt az a vörösök kezébe került volna.⁵ Am így is könnyörtelennek bizonyult Szamuely vészbíróasága, amely nem hozott más döntést, mint halálos ítéletet, illetve néhány esetben felmentést. A vádat, védelmet és ítélezést egyesítő, a törvényesség legcsekélyebb látszatát is nélkülöző rögtönítélő bíraskodásnak semmiféle írásos nyoma nem maradt fenn, hiszen minden szóban, az eljárás írásbeli rögzítése

³KAPOSVÁRI-MÉSZÁROS 1975. 168–170.

⁴SZENTESI ZÖLDI 2011. 61–65. A fehér lázadás és a vörösteror eseményeit részletező pontossággal ismerteti Szentesi Zöldi László, a Magyar Hírlap főszerkesztő-helyettese, 2011-ben megjelentetett kötetében.

⁵SZENTESI ZÖLDI 2011. 71.

nélkül történt. Csupán utólagos, a Tanácsköztársaság bukása után keletkezett forrásokra támaszkodhatunk, ha az áldozatok nevét és pontos számát megkíséreljük felderíteni.

A forradalmi törvényszék május 4-én a kora reggeli óráktól ülésezett, és 22 személyt ítélte halálra, akiknek személyi adatai ismertek. A halálra ítéleteket a római katolikus temetőhöz kísérték, közben ütlegették és a házak falához lökték őket, mintha már ott, az utcán végre akarták volna hajtani a kivégzési parancsot. A temetőároknál felsorakoztatott foglyok nevét Mann József, a tengerészekből alakult kivégzőosztag parancsnoka felolvasta, majd parancsot adott az ítélet végrehajtására. Általában egyenként, fejlövessel végeztek velük, de volt, akinek két oldalról az álla alatt egyszerre süttették el a puskát és élvezték, hogy a szerencsétlennek valósággal lerobbantották a fejét a lövedékek.⁶ 1919 augusztusának végén napokig tartott a kivégzettek maradványainak agnoszkálása. 32 holttestet ástak ki, ám 13 halott személyazonosságát nem tudták megállapítani. A fehér lázadás leverésekor az utcán agyonlőttek egy részét is temetőároknak hantolták el, míg másokat a családjuk temettetett el. Szamuely kilenc vöröskatonát is kivégeztetett, négyet fosztogatásért, a többi-eket pedig valószínűleg azért, mert a fehérek oldalára álltak. Ez utóbbiakat azonban a Horthy-korszakban nem tekintették mártíroknak és nevük az egyik iraton csupán véletlenül, áthúzva maradt fenn.⁷ Kele József vármegyei tiszti főügyész 1926-ban, a jázsági és szolnoki vörösterorról írt könyvében 49 főre becsülte a Szolnokon agyonlőtt fehérek számát. Kele az utcai harcok alatt tisztázatlan körülmények között elhalálozottakat is az áldozatok közé számította.⁸

Háborús körülmények között a fegyveres lázadást, különösen katonák esetében, általában halálos ítélettel torolják meg. Ám 1919-ben Szolnokon számos civilt is kivégeztek, sőt az áldozatok között két olyan személy is volt, akiknél még a gyanú sem merült fel, hogy az ellenforradalmi felkeléshez közük lett volna. Az egyik eset, Mellinger Endre kereskedelmi iskolai tanuló meggyilkolása különösen felháborító. Egy későbbi újságtudósítás szerint a 16 éves diák a lázadás leverése után kétségbeesetten kereste apját, aki a Fehér Gárda tagja volt. Végül a törvényszéki épületbe, Szamuely Tiborhoz is eljutott: „*Hol van az apám, te gyilkos gazember?*” – kérdezte a fiú. „*Vond vissza e szavad, te kölyök, különben meghalsz!*” – ordított Szamuely. De a gyerek tovább kiáltozott és sértegetett s egy óra múlva már a temető árkában állt a halálraítéltek között.⁹ Édesapja, Mellinger Izidor kereskedő megmenekült a letartóztatástól és a háborús frontszolgálat alatt szerzett betegségében 1922-ben halálozott el. A fiú édesanyja, özvegy Mellinger Izidorné a II. világháború után nem tért haza a deportálásból. Összesen nyolc izraelita vallású, 1919-ben megölt

⁶SZENTESI ZÖLDI 2011. 72.

⁷MNL JNSzML IV.407. 24718/1939.

⁸KELE 1926. 309.

⁹Szolnoki Újság 1930. VIII. 28. 3.

mártír nevét örökítették meg a szolnoki neológ zsinagógában elhelyezett márványtáblán, amelyet 1945 után eltávolítottak a templom bejáratából.¹⁰ A zsidó származásuk aránya mind a kivégzettek között, mind a Fehér Gárda taglétszámában messze felülmúlta a város összlakosságához képest a zsidóság számarányát. A vagyonos kereskedők, vállalkozók és izraelita vallású értelmiségiek nyíltan szembefordultak a proletárdiktatúrával, amikor arra lehetőség kínálkozott. A MÁV-műhely és különösen a fűrésztelek munkásai, továbbá az alacsonyabb beosztású vasutasok többsége a kommünt támogatta.

László Imre vasúti detektívet ugyancsak teljesen ártatlanul végezték ki, ráadásul őt még halálra sem ítélte a forradalmi törvényszék. A szolnoki vasutasok közül többen haragudtak László Imrére, mivel könyörtelenül üldözte a vagonok dézsmálóit. K. Bózsó Károly vasutas, akit korábban László felfelmentése alapján egy év börtönbüntetésre ítélték lopásért, néhány társának segítségével elfogta a detektívet és a forradalmi törvényszék elé hurcolta. A vasutasok kérték, hogy Lászlót is ítélje halálra, Szamuely azonban elutasította őket: *„Efféle apró csirke tolvajokkal nem bíbelődöm, végezzenek vele a vasutas elvtársak!”* Ezután a vasutasok a halálra ítéltekkel együtt a temetőárokhoz kísérték foglyukat és átadták a kivégző osztag parancsnokának. Ám Mann József nem lövette agyon a detektívet, mivel a neve hiányzott a halálra ítélték listájáról, hanem kiállította a sorból, mire a vasutasok maguk lötték le áldozatukat. 1920-ban a Szolnoki Királyi Törvényszék K. Bózsó Károlyt és Zubek Lajost halálra, társaikat hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélte. A halálos ítéleteket azonban a kormányzó kegyelemből életfogytiglani büntetésre enyhítette. K. Bózsó 1922-ben fogolycseré egyezmény keretében a Szovjetunióba került és 1941-ben elesett a moszkvai csatában. A Tisza-parti városban a rendszerváltásig utcanév és egy általános iskola elnevezése emlékeztetett a nagy honvédő háború szolnoki hősi halottjára. Az 1919-ben személyes bosszúból elkövetett gyilkosságról csupán annyit közölt K. Bózsó Károly életrajzírója: *„Egy vasúti detektíven népitéletet hajtott végre.”*¹¹

Ugyancsak megrázó Stögermayer Antal halkereskedő, a halételeiről híres Aranylakat vendéglő tulajdonosának tragédiája. Stögermayer sohasem foglalkozott politikával, inkább szakácskönyveket és ételrecepteket állított össze és a Művésztelep bohém lakóival töltötte szabadidejét. Fehér érzelmeit azonban nem titkolta, ezért a lakásán házkutatást tartottak és egy pisztolyalakú szivartartót találtak nála. Szamuely őt is halálra íteltette, és amikor a hűvös május eleji időben a temetőárokba állították, télikabátját

¹⁰ A két világháború között, sőt 1990 után is felbukkant a sajtóban és esetenként a történeti irodalomban az állítás, mely szerint Szamuely elnézően bánt a zsidó származású fehérekkel. A szolnoki eset azonban éppen az ellenkezőjét bizonyítja. A felekezeti összetartozást és általában az emberi együttérzést minden megnyilvánulását elutasította a könyörtelenségről és szadizmusáról elhíresült népbiztos-helyettes.

¹¹ SZENTESI ZÖLDI 2011. 98., CSEH 1993. 131.

levetette és a bámészkodó szegényeknek ajándékozta. Férje kivégzése után özvegye arzénal megmérgezte magát és egy általuk felnevelt hozzátartozójuk is öngyilkosságot követett el.¹²

Egyesek, mint például Répánszky Árpád és Schelver alezredes megmenekültek a kivégzéstől. Répánszky Guth Antal kommunista orvosnak tulajdonította életben maradását, aki közbenjárt Szamuelynél az érdekében. A vele egyidejűleg letartóztatott Schelver bárót is szabadon bocsátották, mivel nem viselt katonai egyenruhát. Szamuely a többször kihallgatott Jancsó Kázmér járási tűzoltó felügyelőt sem találta bűnösnek.¹³ Mivel mindhárom személyt már a második körben, a május 4-én végrehajtott kivégzések után állították vésztörvényszék elé, elképzelhető, hogy inkább egy felülről jött parancsnak köszönhették életüket. Kele József 1926-ban megjelentetett visszaemlékezése szerint az ő életét Szabó Károly, a szolnoki direktórium szociáldemokrata tagja mentette meg, aki azonnal Budapestre utazott és Landler Jenő belügyi népbiztosnál panaszt tett a tömegesen kiszabott halálos ítéletek miatt. A mérsékeltebb Landler állíthatta le a kivégzéseket, és Szamuelyt elvezényelték Szolnokról.

A fehérek bosszúja

1919. május 3-án este a szolnoki Fehér Gárda mintegy 200 tagja szerencsésen átmenekült a Tiszántúlra, ám a románok lefegyverezték és internálták őket. Őrizetük nem lehetett túlságosan szigorú, mivel Békéscsabán 80 gárdatagnak sikerült megszökni, míg a többiek csak félév múlva térhettek haza a romániai fogolytáborokból. Scheftsik főhadnagy és néhány társa Szegeden csatlakozott a szerveződő Nemzeti Hadsereghez. A legvagyonosabb szolnoki nagyvállalkozó családból származó Scheftsik György a vakmerő és kegyetlen kalandor típusát személyesítette meg.¹⁴ A közepes termetű, ám rendkívül erős alkatú Scheftsik ifjúkorában kardvívásban országos első helyezést ért el. Kiváló célzó is volt, aki botrányos viselkedésével, kávéházi afférjaival és párbajozásaival korán kétes hírnevet szerzett magának. Grazban kereskedelmi akadémiát végzett, majd a Szolnoki Hitelbankban tisztviselői állást töltött be. A háború kitörése és hadba vonulása előtt jogi tanulmányait is megkezdte. A fronton hamarosan kitűnt bátorságával. 1915 elején három társával együtt, két fokos hidegben átúszott egy kisebb lengyelországi folyón, és az egyik orosz állást

¹² KELE 1926. 114–115.

¹³ SZENTESI ZÖLDI 2011. 77–81.

¹⁴ Scheftsik György nagyapja, idősebb Scheftsik István az Árva megyei Námesztóból költözött Szolnokra. Sikeres vállalkozásaival nagy vagyont szerzett. Polgármesteri működéséért, kiemelkedő gazdasági, kulturális és karitatív tevékenységéért 1884-ben nemesi címet kapott. Bővebben: CSEH 2006.

aknával felrobbantotta.¹⁵ Később, valószínűleg a Brusszilov-offenzíva idején hadifogságba esett, de 1918 elején a távol-keleti krasznojarszki hadifogolytáborból, egy kínai paraszt kordéján olajshordóban elrejtőzve megszökött, és Kínán át a fél világot megkerülve visszajutott Európába. Háborús szolgálatát a német hadsereg oldalán egy osztrák-magyar katonai egységben a verduni fronton fejezte be. A főhadnagy április végén Törökszentmiklóson fehér lázadást szervezett, letartóztatták, de május 1-jén este ő is kiszabadult a szolnoki fogházból és ezután irányította a szolnoki Fehér Gárda harcait.¹⁶

1919. július 9-én 20 szolnoki tisztet osztottak be a szerveződő Nemzeti Hadsereg egységeibe. Közülük hatan, Thurzó Lajos és Scheftsik György főhadnagy, Molnár Ferenc, Molnár Antal és Sárközy György¹⁷ hadnagyok, valamint Molnár László alhadnagy a Prónay Pál parancsnoksága alatt álló első századba nyertek felvételt, amely a későbbi Prónay-különítmény magját képezte.¹⁸

Scheftsik főhadnagy augusztus elején a tanácskormány lemondása után egy felderítő egységgel behatolt Budapestre, azonban a román megszállás miatt rövidesen távozniuk kellett a fővárosból. A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása után Prónay századának egyik részét a kelenföldi laktanyában, másik részét Scheftsik parancsnoksága alatt a Britannia Szállóban helyezte el, és ezt az egységet nyomozó munkával bízta meg.¹⁹ A főhadnagy hamarosan jelentős sikereket ért el. Egy Csuvara Mihály nevű, Bécsből hazatért volt vöröskatona árulásával sikerült letartóztatnia Szamuely Lászlót, az egykori népbiztos testvérét és társait.²⁰ Prónay Budapesten átszervezte a létszámában jelentősen megnövekedett egységét. Scheftsik György az I. vadászászlóalj egyik századparancsnoka lett, míg az ugyancsak szolnoki Thurzó Lajos főhadnagy az altisztképző iskolát vezette.²¹ Scheftsiket vitathatatlanul eredményes nyomozó tevékenysége ellenére, kegyetlen, sőt szadista kihallgatási módszerei miatt a Nemzeti Hadsereg jobb érzésű tisztjei megvetették. Shvoy Kálmán nyugalmazott altábornagy, az 1930-as években írt feljegyzéseiben egyenesen szolnoki gyilkosnak nevezte.²² Nevéhez fűződött Landauer borkereskedő meggyilkolása, továbbá részese volt Hamburgerné és társai különösen brutális megkínzásának. Hamburger Sándor és testvére, Hamburger Jenő, a tanácskormány egykori népbiztosa Bécsből, egy Vadas

¹⁵ *Mezőtúr és Vidéke* 1915. V. 20. 3.

¹⁶ SCHEFTSIK 1935. 251–252.

¹⁷ Sárközy György Nicolas Sarkozy francia köztársasági elnök nagyapja volt. Mint a szolnoki Fehér Gárda korábbi tagja belépett a Prónay-századba, arról azonban nem maradtak fenn adatok, hogy a megtorlásokban tevőlegesen részt vett volna.

¹⁸ PÁSZTOR 1985. 29–30.

¹⁹ PRÓNAY 1963. 150.

²⁰ PRÓNAY 1963. 157; 161.

²¹ PRÓNAY 1963. 163–164.

²² SHVOY 1983. 150.

nevű fiatalemberrel levelet küldött Magyarországra. A futárt letartóztatták és helyette Miákits Mátét, a Prónay-különítmény tagját küldték a levéllel Hamburger Sándorné lakására. Az odahívott rokonokat és ismerősöket aztán Scheftsik György letartóztatta, és a kelenföldi laktanyába hurcolta. Hamburgernét meztelenre vetkőztették, és egészen perverz módon kínozták, Neumann Bélát, a család barátját a tisztok kasztrálták, és ennek következtében nem sokkal később meghalt. Ugyancsak megölték a Vadas fivéreket és Kohn Gábort, Hamburgerné ismerőseit.²³

Scheftsik György neve a Somogyi-Bacsó-gyilkossággal kapcsolatosan is felmerült. Prónay Pál és Muzslay Gyula országgyűlési képviselő azonban tanúsította, hogy 1920. február 17-én, a szociáldemokrata újságírók elrablásakor Scheftsik velük vacsorázott. Ám a Prónay által szolgáltatott alibit, már az 1920-as években is sokan kételkedve fogadták.²⁴ Scheftsik György – unokaöccsének és keresztfiának, Scheftsik Istvánnak szóbeli visszaemlékezése szerint – érzelmileg nagyon szélsőséges természetű ember volt. Édesanyjához különösen erősen ragaszkodott, és barátaiért is sok mindent megtett. Előfordult, hogy szolnoki zsidó ismerőset Szolnok és Cegléd között a vonaton fehértsztek inzultálták, mire az ugyancsak Pestre utazó Scheftsik, tetteiben is megnyilvánuló fenyegetéssel zavarta ki a különítményeseket a vasúti kupéból. Ugyanakkor másokat, akiket ellenfeleinek tartott, könyörtelenül halálra kínoztatott. Bizonyára személyes bosszúvágy is fűtötte, mivel 1919 májusában a fehérházadás leverése után nagyon szeretett édesanyját, aki nem sokkal korábban a sokgyermekes özvegyek részére alapítványt hozott létre, a vörösök túsul ejtették, és Ceglédre hurcolták. Brutálisan megverték, állítólag hasba rúgták az idősödő özvegyasszonyt.²⁵ Scheftsik főhadnagy ellentmondásos egyéniségére 1925-ben az *Esti Kurír* kiküldött tudósítója is felhívta a figyelmet: „*Tény, hogy sok embert megmentett az atrocitások idejében, de sok elpusztult ember sorsa is fűződik nevéhez.*” – olvashatjuk a feltehetően Fényes László által írt cikkben. Az újságíró megemléktette, hogy Scheftsik mint a Britannia parancsnoka több ízben lerándult Szolnokra, Mezőtúrra és Karcagra.²⁶ A fehérterror helyi eseményeire vonatkozó más forrásokban ugyancsak felbukkan Scheftsik György neve. A Szolnokon, Abonyban és Fegyverneken lezajlott legvéresebb akciókban részt vett ugyan, de ezeknek mégsem ő volt a vezéralakja.²⁷

²³ *Szabad Szó* (Buenos Aires) 1947. X. 5. 5., HAJNAL 1920. 5., 15.

²⁴ GERGELY-SCHÖNWALD 1978. 78., 107., 165., 172.

²⁵ Scheftsik István (1918–2001) montreaux-i lakos szóbeli adatközlése.

²⁶ *Esti Kurír* 1925. IX. 30. 11. Fényes László, Faludy György atyai jó barátja a korszak legnevesebb újságírói közé tartozott. Az 1920-as évek közepén a fehérterror eseményeit feltáró riportjaiban igyekezett tisztázni. Végül a Somogyi-Bacsó-gyilkosságról írt cikkei miatt indított sajtóperben őt marasztalták el és a letöltendő büntetés elől külföldre menekült.

²⁷ Scheftsik később elvesztette vezető szerepét a Prónay-különítményben. Helyette Takátsy Gyula századost bízták meg a nyomozati munka irányításával.

Abonyban, a Szolnoktól mindössze 13 km-re fekvő Pest megyei nagyközségben a románok 1919 augusztusától nagyszámú hadifoglyot, elsősorban korábbi vöröskatonákat őriztek. Kivonulásuk után november közepén a tábor magyar őrséget kapott, melynek tagjai a Prónay-különítményhez tartoztak. A különítményesek a vasúthoz közeli Vigyázó-kastélyba szállásolták be magukat, de a község lakosai közül, illetve Szolnokról ekkor még senkit sem hurcoltak el.²⁸ November 23-án azonban Thurzó Lajos főhadnagy, Prónay századparancsnoka tiszttársaival együtt felsőbb parancsra hivatkozva bementek a szolnoki fogházba és 18 letartóztatott személyt véresre vertek.²⁹ Ám a végleges leszámolás még egy ideig váratott magára. Horthy Miklós fővezér a Tanácsköztársaság bukása után 1920. január 20-án látogatott el először Szolnokra, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székhelyére, ahová szűkebb pátriája, Kenderes is tartozott. A főtéren elmondott beszédében hangsúlyozta, hogy Budapest után talán Szolnok a legbűnösebb. A fővezér szavai, csakúgy, mint a szolnoki törvényszék túlságosan enyhének tartott ítélezése keményebb leszámolásra ösztönözték a fehér tiszteket. Ugyanis a vádlottakra, akiket a különítményesek a fogházban már novemberben összeverték, rövid időtartamú szabadságvesztést szabtak ki, vagy felmentették őket. F. Bede Lászlót, a KMP szolnoki szervezetének egykori elnökét, a helyi direktorium tagját háromévi, Finta Árpád útbiztost másfél évi börtönbüntetésre ítélték. Pálffy Jánost, a szociáldemokrata párt megyei titkárát, a direktorium elnökét felmentették.³⁰ A Tanácsköztársaság helyi tisztségviselőinek esetében ítéleteket kizárólag jelentéktelen ügyekért, rekvirálásokért, személyes szabadság megsértése címén a túsok összeszedéséért vagy zsarolásnak tekintett váltásdíj kivetésért, árukészletek lefoglalásáért és az államosítások végrehajtásáért hoztak. Ugyanis bizonyíthatóan egyikük sem működött közre a Fehér Gárda tagjainak és az elfogott szolnoki polgárok likvidálásában, igaz – Szabó Károly direktoriumi tag kivételével – megmentésükért sem tettek lépéseket.

A szolnoki fehér lázadás évfordulójának közeledtével, 1920. április 24-én Szolnokra bevonultak a különítményesek.³¹ Arra hivatkoztak, hogy információik szerint a MÁV-műhely munkásai május 2-ára és 3-ára forradalmat készítenek elő, és nyomozásukkal ezt kívánják megakadályozni.³² Ehelyett sokkal valószínűbb, hogy a bosszúállás, az egy évvel korábban végrehajtott kivégzések megtorlása volt a céljuk. Az 1989 előtt megjelentetett helytörténeti feldolgozások egy részében a Héjjas-, más munkákban a Prónay-különítmény tagjairól olvashatunk. Az 1920-as években az emigráns és az ellenzéki hazai sajtó a Héjjas-különítményről írt, ám közismert Prónay-tisztek nevét is

²⁸ PÁSZTOR 1969. 69.

²⁹ PÁSZTOR 1985. 239–241.

³⁰ KAPOSVÁRI–MÉSZÁROS 1975. 188.

³¹ *Arbeiter Zeitung* 1920. VI. 4. 1–2.

³² KAPOSVÁRI–MÉSZÁROS 1975. 188.

megemlítette. Valójában mindkét különítmény tagjai feltűntek Szolnokon. Különösen zavarossá tette a képet, hogy 1919 novemberében az irreguláris Héjjas-csoportot alárendelték a Prónay-különítménynek, tagjait azonban a Nemzeti Hadseregbe hivatalosan nem vették fel. Prónay Pál személyesen nem jelent meg, Héjjas Iván Molnár Endrével, a Prónay-különítmény századparancsnokával együtt irányította az akciót. A gyanúsnak tartott személyek összefogdosása április 26-án megkezdődött. Héjjas április 28-án délután a megyei és városi vezetők előtt fenyegető hangú beszédet tartott a városháza dísztermében. *„Kecskemét üzenetét hozom Szolnoknak, de nem üdvözlétét, hanem megvetését Szolnok iránt.”* – mondta. *„Földig leromboltatom a várost, ha továbbra is ilyen állapotok maradnak, és vörös rabokkal építtetem újra a fehér Szolnokot.”*³³

Május első napjaiban nyolc szolnoki polgár Bécsbe menekült, és részletesen beszámolt a városban lejátszódott eseményekről. Elmondásuk szerint a különítményesek Abonyból érkeztek Szolnokra. Előzetesen Abonyból már az összes zsidó elmenekült. A zsidókat és a munkásokat rettenetesen összeverték, a pályaudvaron a zsidó utasokat leszálláskor megverték. A szolnoki polgárokat minden ok nélkül bántalmazták. 22 összefogott és véresre vert embert a vármegyeháza udvarára tereltek. Itt akarták őket puhítani, ám Alexander Imre alispán tiltakozott, hogy a megyeházát erre a célra használják fel. Nemcsak a zsidókat, hanem a liberális gondolkozású egyházi személyeket, Soós református lelkészt és Medgyessy római katolikus kántort is súlyosan bántalmazták. A Pestre menekülő szolnokiakat a különítményesek a Keleti pályaudvar előtt és a Rákóczi úton feltartóztatták, és ha nem tudták igazolni keresztény mivoltukat, véresre verték őket.³⁴ Kb. 80 embert tartóztattak le Szolnokon. A fehértisztek a művésztelepen és a cukorgyárban is kínozták foglyaikat, majd Abonyba, a Vigyázó-kastélyba vitték őket. Itt különösen Molnár Endre főhadnagy, Molnár Ferenc és egy Tass nevű hadnagy kínozták meg őket. Háty Géza lapszerkesztő, Király Béla detektív és egy Jarnóczy nevű lakatossegéd belehalt a verésekbe. Wanderstein Béla és Pintér László később Szolnokon haláloztak el a kínzások következtében.³⁵ Május 3-án egyeseket kiengedtek, a többieket vonatra ültették, és útnak indították Hajmáskér felé.³⁶ Háty Géza sorsa különösen tragikusnak nevezhető, mivel egy évvel korábban a vörösök akarták kivégezni. Ugyanis 1919. május 3-án délután, amikor a fehérektől már visszafoglalták Szolnokot, a helyzetet félreismerve, háza ablakán kiszólt: Visszajöttek a mieink? Erre a vöröskatonák majdnem agyonlőtték. 1920-ban az egyértelműen fehér érzelmű Kele József tiszti főügyész megpróbált a letartóztatott Háty érdekében közbenjárni, de a különítményesek

³³ *Ember* 1920. V. 6. 5–10., PÁSZTOR 1985. 227–229.

³⁴ *Bécsi Magyar Újság* 1920. V. 8. 6.

³⁵ BFL VII.5.e. B. IV. 6785/1950. Gyulai Molnár Ferenc és Gyulai Molnár Antal háborús és népellenes bűnügye. MNL JNSZML VII.1.a. Nb. 155/1946.

³⁶ *Arbeiter Zeitung* 1920. VI. 4. 2–3., *Ember* 1920. V. 6. 5–10.

megfenyegették, hogy ő is úgy járhat.³⁷ Háy Géza 1914-től 1919 márciusáig, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig a Haladás című szolnoki lapot szerkesztette. Noha a kommunista eszmékkel nem rokonszenvezett, liberális hangvételű cikkei miatt a fehér tisztek látókörébe került.

A különítményesek legkönyörtelenebbül a direktóriumi tagokkal és a Tanácsköztársaság alatt különböző tisztségeket vállalt személyekkel bántak. Míg a többiek esetében a megfélemlítés volt a cél, noha a verések miatt néhányan közülük is meghaltak, a kommün tisztségviselőinek meggyilkolását már valószínűleg előre eltervezték. Erre utal, hogy a két csoport tagjai Abonyban egymással nem találkoztak. A megvert és internáló táborba továbbküldött emberek bizonyára később érkeztek a Vigyázó-kastélyba, hogy a tömeggyilkosságnak ne legyen szemtanúja. Héjjas Iván és Makai Imre vezetésével a különítményesek 1920. április 28-án késő este az ügyészség és a fogházigazgató tiltakozása ellenére a szolnoki fogházba bementek. Majd a kiválogatott foglyokat, továbbá néhány korábban szabadon bocsátott személyt a lakásukról – összesen 17, más adatok szerint 18 férfit és egy nőt – Abonyba hurcolták. Molnár Endrének, a Prónay-vadászzászlóalj parancsnokának jelentése szerint a foglyok még aznap éjjel kitörést kíséreltek meg. Megtámadták az őrszemet, erre a riadóztatott katonák a lakosság nyugalmanak megőrzése érdekében valamennyi kommunistát felkoncolták.³⁸ A lemészárolt áldozatok közül tíznek ismerjük a nevét, a többi mindmáig ismeretlen maradt. Az elhunytak névsora majdnem teljesen megegyezik a szolnoki fogházban 1919. november 23-án bántalmazott foglyok neveivel. A különítményesek által Abonyban szándékosan, előre eltervezett módon meggyilkolt 18-19 személy száma pedig nagyjából azonos az egy évvel korábban a temetőárokban agyonlővetett fehérek számával. Ugyanis Szamuely négy vöröskatonát is kivégeztetett fosztogatásért 1919-ben és velük együtt összesen 22 személyen hajtották végre a halálos ítéletet. A bosszú beteljesedett...³⁹

Az Abonyban megölt szolnoki kommunisták és baloldaliak sírját soha sem találták meg. A munkásmozgalmi feldolgozásokban elevenen kettéfűrészelésről, F. Bede László megskálpolásáról és más hasonló szadista módszerekről olvashatunk, noha erről nem maradtak fenn egykorú dokumentumok. A bécsi emigráns magyar sajtó értesülései szerint azonban az abonyiak látták F. Bede felakasztott holttestét.⁴⁰ A szolnoki megyei és városi vezetők, a helyi értelmiség és a polgárság túlnyomó része ellenérzéssel és aggodalommal szemlélte a fehér tisztek véres garázdálkodását. A kommunisták és baloldaliak

³⁷ KELE 1926. 130.

³⁸ *Arbeiter Zeitung* 1920. VI. 20. 1.

³⁹ Zubek Lajost, K. Bózsó Károlyt és társaikat, László Imre vasúti detektív gyilkosait nem hurcolták el a fogházból. A fehér tisztek figyelme elsősorban a kommün helyi vezetőire és tisztségviselőire irányult.

⁴⁰ *Bécsi Magyar Újság* 1920. V. 8. 6.

terrorizálásán túl pogromot rendeztek abban a városban, ahol egy évvel azelőtt a zsidó lakosok nagy számban léptek be a Fehér Gárdába, és közülük nyolcan áldozatul estek a vörös megtorlásnak. De nemcsak az antiszemitizmus brutális megnyilvánulására, hanem a személyes bosszúállásra és a gazdagabb polgárok megzsarolására is sor került a különítményesek szolnoki bevonulása után. Az alább ismertetett esetek nemcsak önkényeskedésről és köztörvényes bűncselekményekről tanúskodnak, hanem a kaotikus állapotokat, a helyi közigazgatási vezetők tehetetlenségét is tükrözik.

Medgyessy Géza katolikus főkántort – Liebner János püspöki biztossal kialakult konfliktusa miatt – súlyosan bántalmazták a fehér tisztek. A konzervatóriumot végzett, karnagyi tevékenységet is folytató Medgyessy, szembeszállt a váci püspök szolnoki megbízottjával, az egyébként zsidó származású, túlbuzgó Liebner esperessel, aki egyenesen azt követelte tőle, hogy váljon el evangélikus vallású feleségétől, mivel házasságukat a római katolikus egyház nem áldotta meg. 1920. április 28-án a kántort beidéztek a megyeházára, és a 10-es számú szobában, az árvaszék egyik hivatali helyiségében Thurzó Lajos főhadnagy, Molnár Ferenc és Inczedy Ágoston hadnagyk fogadták. Mondvacsínált okkal azért vonták felelősségre, mert egy elesett vöröskatona temetésén elénekelt a *Jézus az én reményem* búcsúztatót. A legénységgel vastag botot dugattak a torkába, kezéről leverették a körmöket és szétszaggatták az izmokat, hogy se énekelni, se orgonán játszani ne tudjon. Mikor kivitték a szobából, találkozott Scheftsik István főszolgabíróval, Scheftsik főhadnagy testvérével és Alexander Imre alispánnal, akikkel tegező viszonyban állt. Ezek felvitték Lippich István főispánhoz, Lippich ránézett, elsápadt, majd szóltanul elment mellette, és Medgyessy főkántor feleségét sem fogadta.⁴¹ Lippich főispán bizonyára nem akart a különítményesekkel szemben fellépni, ugyanis ekkor még nem lehetett tudni, hogy az ország politikai vezetésében a szélsőségesebb, vagy a mérsékelt jobboldali irányzat kerül hatalomra. A főispán később Budapestre utazott, állítólag azért, hogy panaszt tegyen a városban uralkodó anarchia miatt.⁴²

Medgyessy Géza hónapok múlva felgyógyult sérüléseiből. Időközben a politikai helyzet is konszolidálódott, a különítményeket feloszlatták, és ekkor már a megvert és megalázott főkántor sem hagyta annyiban a dolgot. Maga is tartalékos tiszt, kiszolgált frontkatona és mindamellett félelmetes vívó volt. A fehér tiszteket, köztük Thurzó főhadnagyot is párbajra hívta ki, de csak Inczedy Ágoston mert vele szemben kiállni. A tisztí becsületügyi választmány

⁴¹ *Esti Kurír* 1925. IX. 24. 3. Az újság adatközlése nem egészen pontos. Medgyessy felesége házasságkötésükkor már római katolikus vallású volt. Előző férjétől azonban elvált, és valószínűleg ez képezhette akadályát az egyházi esküvő megtartásának.

⁴² *Beszélő* 2003. IX. 10. 84. Mivel Lippich Istvánt 1919 tavaszán a vörösök letartóztatták és egy ideig Budapesten őrizték, valószínűleg ezért sem szállt szembe határozottabban a fehér tisztek önkényeskedéseivel.

is Medgyessy mellett foglalt állást, és kimondta, hogy fegyveres elégtételt kell kapnia. 1923 márciusában lezajlott a párbaj és a főkántor már az első vágással négy sebet ejtett kardjával Inczedy hadnagyon. Thurzó Lajos, Prónay rettgett századparancsnoka válasz nélkül hagyta a kihívást, és inkább vállalta a szégyent tisztársai előtt. Bár Szolnok város képviselőtestülete, amely a főkegyúri jogot gyakorolta, Medgyessy Géza főkántori állásának meghagyása mellett döntött, Hanauer István püspök, Liebner esperes feljelentése alapján Medgyessyt fegyelmi úton elbocsátotta, mivel nyolc évi házasság után nem volt hajlandó elválni szeretett feleségétől és elhagyni közös gyermekeiket.⁴³ Ezután Medgyessy Géza valószínűleg inkább daczból, mint meggyőződésből beléptek a szociáldemokrata pártba és áttért a református vallásra. Később a szolnoki református gyülekezet kántora lett, amelynek lelkészét, Soós Lászlót 1920-ban a fehérek ugyancsak megverték. A sérelmét nem felejtő Medgyessy 1927. január 17-én Kludik Miklós csendőr századossal, egykori szolnoki fehér tiszttel vívott újabb párbajt. Ebben az összecsapásban azonban alulmaradt; a csendőrtiszt kardjától súlyos szemsérülést szenvedett.⁴⁴

Egyértelműen a köztörvényes bűncselekmények közé tartoznak a szolnoki Molnár család zsarolási ügyei. A Prónay-különítménybe három szolnoki Molnár fiú, Ferenc, László és Antal – idősebb Molnár Ferenc hajótulajdonos gyermekei – is belépett. A szolnoki leszámolásnak ifj. Molnár Ferenc egyik kulcsfigurája volt, aki a városban 1920. április végén, május elején kialakult ex lex állapotokat saját anyagi hasznára igyekezett kihasználni. Apja lakásán, szüleinek és húgának jelenlétében három szolnoki zsidó kereskedő kiszabadításáért 50.000 korona váltságdíjat vett át.⁴⁵ Május második felében a kecskeméti illetőségű Molnár Endre főhadnagy százada, melyben a szolnoki Molnár fivérek is szolgáltak, Abonyból a Tiszántúlra vonult, és a Szolnoktól 30 km-re fekvő Fegyverneken, a Schwarcz-kastélyban rendezkedett be. Ugyanúgy, mint korábban a Vigyázó-kastélyba, ide is tömegesen hurcolták az elfogott kommunistákat és zsidókat, noha ez utóbbiak többsége a kommün idején nem töltött be politikai szerepet. Goldberger Farkast, a dévaványai izraelita kántort, Kalmár József, Rosenfeld Jenő és Nagy Imre törökszentmiklósi lakosokat meggyilkolták. A haldokló Goldberger kántort disznóólba dobták be. Egy Grósz nevű sakter lábát a verések után amputálni kellett, és ebbe három hónap múlva halt bele. A bántalmazások következtében két ismeretlen törökszentmiklósi lakos is elhalálozott. A fegyverneki orvost, aki a kastély udvarán három embert exhumált, a különítményesek

⁴³ *Esti Kurír* 1925. IX. 24. Mint látni fogjuk, a zeneakadémiai végzettséggel rendelkező Medgyessy a másodfokon ítélező szentszéki bíróság döntése után bejelentette, hogy belépett a szociáldemokrata pártba, vezeti a munkásdalárdát és áttér a református vallásra. (Uo.) Liebner János élete utolsó éveit, mint pápai kamarás Rómában töltötte.

⁴⁴ *Szolnoki Újság* 1927. I. 20. 3.

⁴⁵ *Esti Kurír* 1925. IX. 22. 3.

Budapestre hozták. Az orvos a fogdában állítólag öngyilkosságot követett el, egy vargakéssel felvágta a hasát.⁴⁶ Molnár Ferenc hadnagy Fegyverneken is pénzt csikart ki a módosabb foglyoktól, Boros Lipót és Frankl Sándor kisújszállási lakosokat 20.000 koronaért szabadon bocsátotta.⁴⁷ A Szolnoki Királyi Törvényszék 1920. december 13-án, ifj. Molnár Ferencet csalásért két évi fegyházbüntetésre, id. Molnár Ferencet, az apát mint tettestársat egy évi börtönre ítélte. A sors ironiája, hogy a különítményes tiszt együtt töltötte büntetését több elítélttel, akiket még ő kínoztatott meg. 1921 végén azonban az általános amnesztia révén közkegyelemben részesült és szabadlábra került.⁴⁸ Nagy Gyula szolnoki rendőrkapitányról ugyancsak elterjedt a hír, hogy az általa letartóztatott lakosokat pénzért szabadon engedte, ám ellene valószínűleg nem indult büntetőeljárás.⁴⁹

Molnár Ferenc a politikai rendszer konszolidálódása után is a szélsőjobb hírhedt alakjai közé tartozott. Az 1920-as évek közepén már a „Gyulai” előnevet használta, noha nemesi származásáról nem ismertek hiteles dokumentumok. 1926-ban Vannay Lászlóval együtt részt vett Vázsonyi Vilmos szociáldemokrata képviselő utcai inzultálásában.⁵⁰ 1938 őszén a Rongyos Gárda kárpátaljai harcainak egyik vezetője, majd 1944-45 fordulóján a Vannay-zászlóalj századparancsnoka volt. A budavári kitöréskor szovjet fogságba esett. Az oroszok 1945 áprilisában kiszolgáltatták a magyar hatóságoknak. 1947-ben a népbíróóság életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte.⁵¹ Gyulai Molnár Ferenc 1953-ban Budapesten, börtönben hunyt el.⁵²

*A fehérterror szolnoki eseményeinek visszhangja,
Scheftsik főhadnagy későbbi pályafutása*

1919 novemberében Orgoványon a Héjjas-különítmény több gyilkosságot követett el, mint félévvel később a Szolnokról elhurcoltak sérelmére Abonyban. Ám ezekre az atrocitásokra már a törvényes rend látszólagos megszilárdulása után, három hónappal a nemzetgyűlési választásokat, és két hónappal Horthy Miklós kormányzóvá választását követően került sor.⁵³ Nem véletlen, hogy híre nemzetközi fórumokra is eljutott. 1920 májusában Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök meghívására, öttagú brit mun-

⁴⁶ PÁSZTOR 1985. 256–258., Esti Kurír 1925. IX. 17. 3.

⁴⁷ Esti Kurír 1925. IX. 26. 3.

⁴⁸ Esti Kurír 1925. IX. 26. 3.

⁴⁹ Bécsi Magyar Újság 1920. V. 8. 6.

⁵⁰ BFL VII.18.d. 5/300/1926.

⁵¹ MNL JNSZML VII.1.a. Nb. 155/1946.

⁵² BFL XXV.188. 221/1953.

⁵³ A Vigyázó-kastélyban a Szolnokról elhurcoltakon kívül néhány abonyi lakost – baloldaliakat és zsidókat – is megöltek.

káspárti és szakszervezeti küldöttség érkezett Magyarországra. A kormány a fehérterror kegyetlenségeiről elterjedt híreket kívánta a delegáció tagjai előtt cáfolni, azonban a vendégek által összeállított 58 fejezetből álló jelentés döbbenetes adatokat tartalmazott. A küldöttek közül ketten Szolnokra és Abonyba is leutaztak. Máshová vidékre nem látogattak el. Részletesen írásba foglalták a fogházból elhurcolt foglyok kivégzéséről, Háy Géza újságíró és Király Béla detektív agyonveréséről hallottakat, a szolnoki zsidók megfélemlítését, továbbá a túlsúfolt fogházban tapasztaltakat. Részletesen ismertették Hamburgerné és társainak borzalmas megkínzását, és ezzel kapcsolatosan a szolnoki Scheftsik főhadnagy nevét is megemlítették.⁵⁴ A jelentést 1920. június 3-án, egy nappal a Trianoni békediktátum aláírása előtt hozták nyilvánosságra. Ennek a békefeltételek megállapításában már nem lehetett semmiféle szerepe, de Magyarország nemzetközi hírnevét jelentősen rontotta, és gazdasági stabilizációját veszélyeztette. Bár a kormány a különleges tiszti alakulatokat már június 13-án feloszlatta, 1920. június 20-án Amszterdamban a Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége a Magyarország elleni kereskedelmi bojkott mellett döntött. Jórészt ennek hatására a Simonyi-Semadam kormánya lemondott hivataláról, és rövidesen a különítmények ellen határozottan fellépő Teleki Pál, majd Bethlen István került a miniszterelnöki székbe.

Scheftsik György főhadnagy nem várta meg a Prónay-különítmény teljes feloszlását, hanem már 1920-ban megvált az alakulattól. Előbb a Honvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálatot, majd szülővárosába hazatérve, 1921 júniusától rövid időre a Vitézi Rend Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei széktartója lett. 1923-ban, amikor befejezte a világháború miatt félbeszakított jogi tanulmányait, vármegyei aljegyzőnek választották meg. Az 1920-as évek közepén felröppent hír szerint Dél-Amerikába szeretett volna kivándorolni. 120 holdas szolnoki birtokát eladta, végül mégis itthon maradt és 1927-ben, mindössze 35 éves korában nyugdíjba vonult. Scheftsik az 1930-as évek elején – Gömbös Gyula markánsan nemzeti irányzatának előretörésekor – a megyei politikai életben ismét meghatározó személyiséggé vált. 1930-ban nagy feltűnést keltő körlevelet intézett a vármegyei törvényhatósági bizottság tagjaihoz, és ebben a Bethlen-kormány tevékenységét élesen bírálva a politikai irányváltás szükségességét hangsúlyozta. 1932-ben a kormánypárt megyei titkára lett, 1933-ban Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főlevéltárnokává választották. Egyidejűleg megindította a *Nemzeti Jövőnk* című lapot, amelyben a nemzeti célkitűzések és a Tiszavidék érdekeinek határozottabb érvényesítéséért küzdött. A levéltárosi munkához nem értett, ezeket a feladatokat egy irodai főtiszt végezte el helyette. Széleskörű ismeretsége révén

⁵⁴ *Beszélő* 2003. IX. 10. 82–85. Megjegyzés: A *Beszélőben* közölt bevezető szöveg állításával ellentétben az angol nyelvű jelentés teljes magyar fordításának egy korábbi változata már 1920. június 23-án, a *Bécsi Magyar Újságban* is megjelent.

azonban (országos hírű szerzők bevonásával) rövid idő alatt megjelentette a *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene* című monográfiát. A tudományos igényességgel összeállított kötet egészen az 1980-as évekig a helytörténeti kutatások legfontosabb alpművének számított. Scheftsik György 1935-ben választási csalással – a kisgazda szavazók erőszakos kizárásával – megszerezte a jászladányi választókerület mandátumát. Ám ellenfelei megpeticionálták a választást, és a közigazgatási bíróság egy év múlva Scheftsik mandátumát megsemmisítve, Lázár Imre kisgazdapárti jelöltet jelentette ki országgyűlési képviselőnek. Ezután Scheftsik György a Gömbös által életre hívott Nemzeti Munkaközpontban tevékenykedett, és annak országos alelnöke lett. A '30-as évek végén Budapesten, a Rákóczi úton ügyvédi irodát nyitott, és sorsjegyiroda működtetésével is próbálkozott. Főlevéltárnoki állásáról már 1935-ben, képviselővé választásakor lemondott.⁵⁵

Az egykori fehér tiszt a II. világháború után emigrált. 1947-ben Párizsban tűnt fel, majd 1948 májusától 1969-ben bekövetkezett haláláig Buenos Airesben élt. Az argentinai zsidó származású magyarok körében nagyon rossz híre lehetett, mivel a Buenos Aires-i *Szabad Szó* című lap már 1947 októberében figyelmeztette olvasóit, hogy Scheftsik Dél-Amerikába akar költözni.⁵⁶

1949-ben két argentinai magyar nyelvű újság – a *Jövő* és a *Hatikva* című cionista lap – leleplező írásokat közölt Scheftsik György múltjáról. Elsősorban a Britannia Szállóban véghezvitt tetteit, Hamburgerné és társai megkínzását, továbbá a Somogyi-Bacsó-gyilkosságban játszott szerepét emelték ki. Argentínában a szolnoki, abonyi és fegyverneki eseményekről bizonyára nem tudhattak részleteket.⁵⁷ Scheftsik becsületsértés címén pert indított a *Hatikva* szerkesztősége ellen. Sajnos a sajtóper kimenetelét nem ismerjük, mivel az újság Magyarországon fellelhető 1949-es évfolyama hiányos. A bíróság valószínűleg Scheftsik György javára döntött, ugyanis a *Hatikva* gyűjtést rendezett a horribilis perköltség fedezésére, és ez általában a vesztes felet terheli. 1949. szeptember 15-ig a zsidó származású argentinai magyarok 5346,30 dollárt adtak össze.⁵⁸ A cionista újság szerkesztősége a Külügyminisztérium útján Scheftsik György ellen bizonyítékokat kért, és ezzel Magyarországon is felhívta rá a figyelmet. 1949-ben a magyar kormány háborús bűncselekmények címén Scheftsik kiadatását kérte, ám ezt a latin-amerikai ország kormánya elutasította, mivel a nemzetközi jog értelmezése szerint az 1919–20-ban elkövetett, és régen elévült gyilkosságokat nem lehetett a háborús bűnök kategóriájába sorolni. Magyarországon azonban csak 1959-ben vonták vissza a Scheftsik György ellen kibocsátott nyomozólevelet, de az ügyet továbbra sem

⁵⁵ CSEH 2006. 105–112.

⁵⁶ *Szabad Szó* 1947. X. 5.

⁵⁷ *Jövő* 1949. VI. 10. 2., *Hatikva* 1949. VIII. 1. 1–3., 11., és 1949. IX. 15. 26.

⁵⁸ *Hatikva* 1949. IX. 15. 28.

tekintették elévültnek.⁵⁹ A szolnoki különítményes tiszt további sorsáról nagyon keveset tudunk. Keresztfiának elmondása szerint portási állást vállalt, és második feleségével, Oláh Klárával szerény körülmények között élt 1969-ben bekövetkezett haláláig Buenos Airesben.

Prológus:

Szolnokon a vörösteror áldozatainak sírjait 1944-ig rendszeresen megkoszorúzták. 1934-ben a Tisza Szálló fürdőjének árkádjai alatt felállították Füredi Richárd *Hidraölő* című, szörnyeteggel viaskodó férfit ábrázoló szobrának gipszmodelljét, amelynek végleges változata Budapesten, a Nádor utca végén az 1918-19-es vértanúk emlékművének egyik mellékalakja volt. Az aranyszínű vízálló festékkel tartósított szobrot 1945-ben, a város kommunista polgármesterének utasítására megsemmisítették. A római katolikus temető 22-es parcellájában és a régi izraelita temetőben mindmáig fennmaradtak a kivégzett fehérek síremlékei. 2004-ben a Tisza Szálló falán, egy évvel később a temetőben is emléktáblát állítottak névsoruk feltüntetésével. 2011-ben a Jobbik szolnoki szervezetének tagjai két kopjafát helyeztek az általuk helyreállított sírok mellé.

Az Abonyban meggyilkolt kommunisták és baloldaliak földi maradványait soha sem találták meg, noha a Vigyázó-kastély kertjét teljesen felásták. Az épület elhanyagolt állapotban, lakatlanul áll, a kertben a bejáratnál málladozó emlékmű látható. A szolnoki Kossuth téren 1963-tól 1990-ig semmit sem kifejező, talán leginkább tornamutatványra emlékeztető monumentális szobor lett volna hivatott emléküek megőrzésére. A rendszerváltás után a fehérterrorról nem jelent meg helytörténeti publikáció. Amennyiben valaki felveti ezt a hiányosságot, röviden elintézik azzal, hogy a pártállam időszakában már részletesen feltárták ezt a témát. Feltárták és publikálták az akkori politikai elvárások szerint, ám messze nem a valóságnak megfelelően. A származásuk, vagyonuk miatt, vagy egyszerűen személyes bosszúból megölt és megkínzott vértanú áldozatokról nem esett és ma sem esik szó. Jóllehet csak a vérzivataros átmeneti időszak minél teljesebb megismerésével válna lehetővé a Horthy-korszak árnyalt és elfogulatlan értelmezése, Teleki Pál, Bethlen István és politikus társaik megbecsülése, akik az anarchiából és káoszból kivezették az országot.

⁵⁹ BFL XXV.1.a. 2171/1949/2.

Felhasznált források és irodalom

MNL JNSzML (A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára)

IV.407. Alispáni iratok.

VII.1.a. A Szolnoki Népbíróság iratai. Büntető peres iratok.

BFL (Budapest Főváros Levéltára)

VII.5.e. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Népbírástól átvett peres ügyek iratai.

VII.18.d. A Budapesti Királyi Ügyészség iratai. Büntetőperes iratok.

XXV.1.a. A Budapesti Népbíróság iratai. Büntetőperes iratok.

XXV.188. Erdődy Jenő közjegyző iratai.

CSEH Géza 1993. Szolnok város utcanévei. In *Helytörténeti adattár. Szolnok*.

CSEH Géza 2006. Három nemzedék. – Adatok a szolnoki Scheftsik család múltjából. In *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 21*. Szerk: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok. 81–118.

GERGELY Ernő – SCHÖNWALD Pál 1978: *A Somogyi-Bacsó-gyilkosság*. Budapest.

HAJNAL Imre 1920: *Hamburgerné*. Bécs.

KELE József 1926. *Vörösök Szolnokon és a Jászságban*. Szolnok.

KAPOSVÁRI Gyula–MÉSZÁROS Ferenc (szerk.) 1975. *Szolnok város története*. 1. köt. Szolnok.

PÁSZTOR Mihály 1969. *A millenniumtól a fehérterrorig*. Abony.

PÁSZTOR Mihály 1985. *A fehérterror néhány jelensége. Pest megye 1919-1920*. Budapest. (Pest megye múltjából 12.)

PRÓRAY Pál 1963. *A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből*. Budapest.

SCHEFTSIK György (szerk.) 1935. *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*. 2. köt. Pécs.

SHVOY Kálmán 1983. *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékiratai. 1918-1945*. Budapest.

SZENTESI ZÖLDI László 2011. *Vörösterro Szolnokon. 1919. május 3-4*. Budapest. (Nagy Magyarország Könyvek 6.)

Kiadja A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
Felelős kiadó Hermann István

Készült 800 példányban
a veszprémi OOK-PRESS Nyomdában
Felelős vezető Szathmáry Attila

ISBN 978-963-7229-30-5

2012 tavaszán megtartott konferenciánkon vidéki levéltárosok vállalkoztak arra, hogy megvizsgálják a világháborút követő évek helyi eseményeit elsősorban a levéltári dokumentumok tükrében, így remélve árnyaltabb képet tárni a történesekről az érdeklődők elé. A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tarthatjuk most kezünkben. A kötetben olvasható hét tanulmány közül öt foglalkozik a tanács hatalom működési mechanizmusaival, amelynek hangsúlyos részét képezte hatalom megtartása érdekében a lakosság megfélemlítése, az úgynevezett vörösteror. A szerzők kiemelt feladatuknak tartották, hogy bemutassák azt a társadalmi közeget, amelyben a sokszor Budapestről vezényelt tanács hatalom megkezdte működését. Így válik érthetővé a szereplők viselkedése, legyen szó akár a korábbi vezetők, tisztségviselők és az új hatalom együttműködéséről, egymásmellettéléséről, akár az olykor tettleges konfliktusokról. A vidéken csak egy-két hónapig regnáló új hatalom viselkedése időközben többnyire gyökeresen megváltozott. Az írások bemutatják e változások logikáját is, a helybeli és a máshonnan, jellemzően a fővárosból érkezett kommünárok eltérő viszonyulását a helyi társadalomhoz.

2000 Ft

ISBN 978-963-7229-30-5